

ÜHES RAJOOONIS

Kilde
Antsla rajooni ajalooost,
revolutsioonilisest
võitlusest ja nõukogude
tänapäevast

„KOLHOOSI ELU” väljaanne

ANTSLA 1957

№ 54

1 9 5 7

„Iialgi ei võideta seda rahvast, kus töölised ja talupojad oma enamikus on teada saanud, tundnud ja näinud, et nad kaitsevad oma, nõukogude võimu, töörahva võimu, et nad kaitsevad seda üritust, mille võit kindlustab neile ja nende lastele võimaluse kasutada kõiki kultuuri hüvesid, kõiki inimese töö saavutusi.“

LENIN

U H E S
R A J O O N I S

KILDE
ANTSLA RAJOO NI AJALOOST,
REVOLUTSIOONILISEST
VÕITLUSEST JA NÕUKOGUDE
TÄNAPÄEVAST

"Kõrgehoosi Elu" väljaanne
Antsla, 1957

TOIMETUS:

*K. Andla, V. Lindmäe, M. Paa-
ver (toimetaja), I. Pullman,
R. Tõnts, K. Veri.*

KOOSTAMISEST VÕTSID OSA:

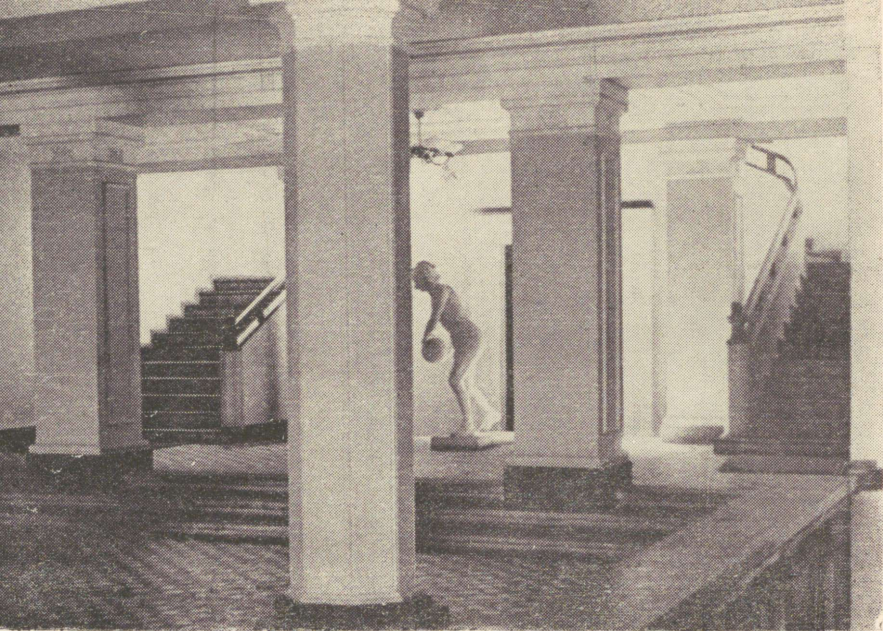
*I. Kala, R. Kannukene, P. Kar-
penko, R. Keer, A. Kiis, J. Lap-
sa, O. Niinemägi, K. Patte,
L. Rinne, L. Rooma, L. Urba-
nik, G. Valgma, E. Varend,
R. Varend.*

KAANEKIJUNDUS:

Paul Reeveer

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

ANTSILA RAJOO MI UUS KULTUURIMAJA
(valmis 1956. a.)

*Eelmisel leheküljel: vaade kultuurimaja peasisse-
käigule, ülal: kultuurimaja vestibüül.*

S A A T E K S

Mõte käesoleva kogumiku väljaandmiseks tekkis juba mõnda aega tagasi. Eialgu oli see kavatsetud paarikümne leheküljelise brošüürina, milles Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 40. aastapäeva puhul oleks lühikeses ülevaates jäädvustatud tähtsamad sündmused praeguse Antsla rajooni aladel peetud revolutsioonilisest võitlusest nõukogude võimu eest koos mälestustega revolutsionääride tegevusest, kes seda liikumist kohapeal juhtisid.

Algatus leidis rajoonis elavat vastukaja. Toimetusele saabus hulgaliselt materjale, millest paljudki, peamiselt kohalike vanemate elanike ja kohe pärast kodanliku võimu kehtestamist Eestis Nõukogude Liitu asunud 1917. a. sündmustest osavõtnute mälestused, andsid mitmeti uut ja huvitavat tolle kangelasliku ajajärgu taaselustamisel.

Selle kõrval kogunes rohkesti ka selliseid materjale, mis otseselt ei mahtunud brošüüri esialgsesse plaani. Näiteks mitmeid uurimusi praeguse Antsla rajooni vanemast ajaloost, kohapeal kogutud rahvaluulet, rahvatraditsioonid püsivad rajooni ajalooliste paikadega seotud mitmesuguseid legende jne. Nende seas leidis hulgaliselt huvitavaid, uusi või vähemalt üldsusele seni laiemalt tundmatuid materjale. Kahju oli neid jätta kasutamata. Nii küpses toimetuse töö käigus ajajooksul mõte anda rajooni kohta välja märksa ulatuslikum teos, millise kavatsuse teostamist suurel määral julgustas viimasel ajal üha elavnev huvi koduloo ja koduümbruse uurimise vastu.

Praegusel kujul sisaldab artiklite kogumik „Ühes rajoonis“ ajaloolise ja geograafilise ülevaate rajoonist, märkmeid praeguse Antsla rajooni aladel 1905. a. ja

1917. a. revolutsioonide ajal võidelnud väljapaistvamate revolutsionääride tegevusest, näiteid rajoonis kogutud rahvaluulest, rajooni tähtsaimate vaatamisväärsuste kirjelduse ja ülevaatlikke pildikesi rajooni kasvust ja saavutustest nõukogude aastail.

Toimetus on täiesti teadlik, et käesolev raamatuke ei küündi autoriteetse teatmeteose tasemeni. Võib-olla suudab ta siiski anda lugejaile mõnda uut ja huvitavat sünnivabariigi ühest väikesest nurgakesest, mida ta seni kuigi hästi ei tundnud, ja ergutab mõnevõrra teisi- gi samalaadsete ja juba paremate kogumikkude välja- andmisele.

Et teos praeguselgi kujul võib ilmuda, võlgneme suu- rel määral tänu EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Ins- tituudile, kelle teaduslikud töötajad lahkelt juhendasid käesoleva teose ajaloolise osa redigeerimist, ja ENSV Kultuuriministeeriumi Klubiliste Asutuste Valitsusele, kes aitas võita käesoleva teose kirjastamise raskusi suure- ma tellimusega.

TOIMETUS

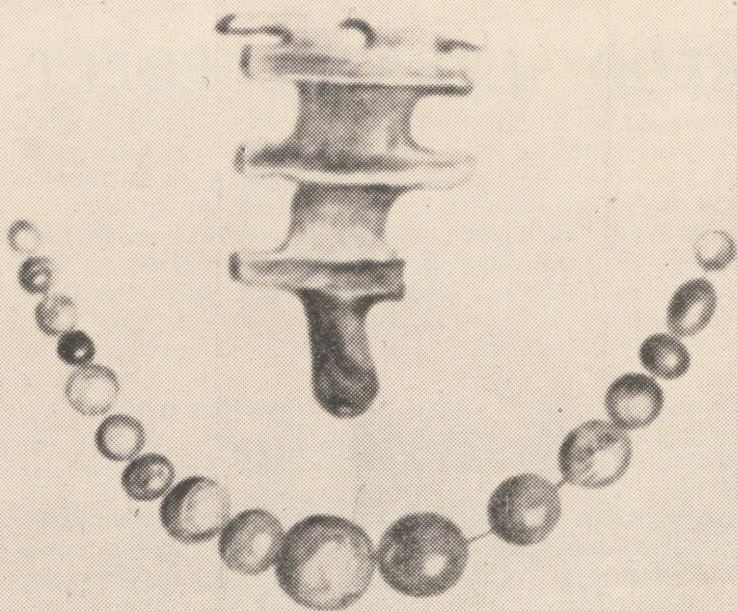
AJALOO LEHEKÜLGEDELT

1.

ESIMESED ELANIKUD

Elkõige mõni sõna Antsla rajooni esimestest elanikkudest. Kes nad olid, kust ja millal tulid, milline oli nende materiaalne ja kultuuriline tase? jne. Vastata kõikidele nendele küsimustele on väga raske ja paljudel juhtudel isegi võimatu, kuna andmed Antsla rajooni kogu esiajaloolise ajajärgu varasema perioodi kohta on veel täiesti puudulikud. Nii ei tea meie peaaegu mitte midagi kiviajast (umbes 1800 a. e. m. a.). Täielikku pilti ei paku ka kiviajale järgnenud pronksi- ja rauaaeg (500. a. e. m. a. — 1200. a. p. m. a.). Mõned Lõõdla järve kaldal asuvad kivilalmed ja üksikud juhuleiud (pronksist kaar- ja ketassõled, käevõrud, ristikujulised ripatsid jt. v. lk. 10), mis leitud piki Võhandu jõge ja Urvaste ümbruskonnast, on ainukesteks märkideks, mis lubavad oletada, et need alad olid tollal asustatud. Kuid muististe puudumisest XIII sajandil Mõniste, Hargla ja Karula ümbruskonnas peab järeldama, et see ala oli ka veel siis põhiliselt asustamata.

Et Antsla rajooni ajaloo varasemad perioodid on võrdlemisi asulate ja leidude vaesed, tuleneb sellest, et asustati ju üldiselt kogu Lõuna-Eesti kõrgendiku ala pisut hiljem kui näiteks Kesk-Eesti madalmik või sama mandri põhja- ja looderannik. Põhjuseks oli siin see, et võsa- ja rohurikkad jõeorud ning madalamad rannikualad olid esialgsetele küttidele ja kalastajatele sobivamad kui põlise metsaga kaetud kõrgendiku alad. Kõrgemate ja viljakamate moreenalade asustamine toimus aga siis, kui arenema hakkasid põlluharimine ja karjakasvatus.

I—IV s. PÄRIT EHTEID ANTSLA RAJONIST.
Ülles: pronksist kärbissõlg, all klaashelmed (mõlemad leitud Urvastest).

Kuigi rajoonis tuntakse mitut „linnamäe“ nimelist mäge, võiks muistsete eestlaste linnamägedest nimetada siiski vahet ainult Urvaste linnamäge Uhtjärve kaldal. Kohalik rahvasuu tunneb seda ka veel Nahalinna nime all.

Kagu-Eesti varasema elanikkonna etnilise koosseisu selgitamisel on aga huvitav tähele panna, et siin esineb I aastatuhande keskelt pärinevaid täiesti slaavipäraseid nn. pikk-kalmeid paralleelselt eestipärase nn. kivikalmetega. Nende esinemine Vastseliina, Räpina, Põlva, Võru, Rõuge ja Urvaste ümbruses lubab järeldada, et nimetatud aladel on kõrvuti eestlastega elanud rohkesti slaavlasti. Mainitud kääpa-tüüpi kalmete esinemine siin kuni IX sajandini ja nende täielik puudumine XI sajandil on seletatav sellega, et tolleks ajaks oli kohalik slaavi elanikkond eestlaste sekka ära sulanud.

Sellest, et Kagu-Eesti alal oli I aastatuhande kestel kujunenud eesti ja slaavi hõimude segaasustisi, annavad peale arheoloogiliste andmete omapoolse tunnistuse ka veel mitmesugused keelelised materjalid. Nii on näiteks võru murdeis slaavi-vene sõnalaene umbes kaks korda enam kui eesti üld-

keeles. Rohke ja ilmselt eesti üldkeelest venepärasem palatalisatsioon, vene „bl“ lähedase l-hääliku esinemine, tagavokaalsetes sõnades venepärase „l“ või sellele lähedase l-hääliku esinemine urvaste, hargla, rõuge jt. murdeis ainult kinnitab viimast asjaolu.

VANIMAD KIRJALIKUD TEATED

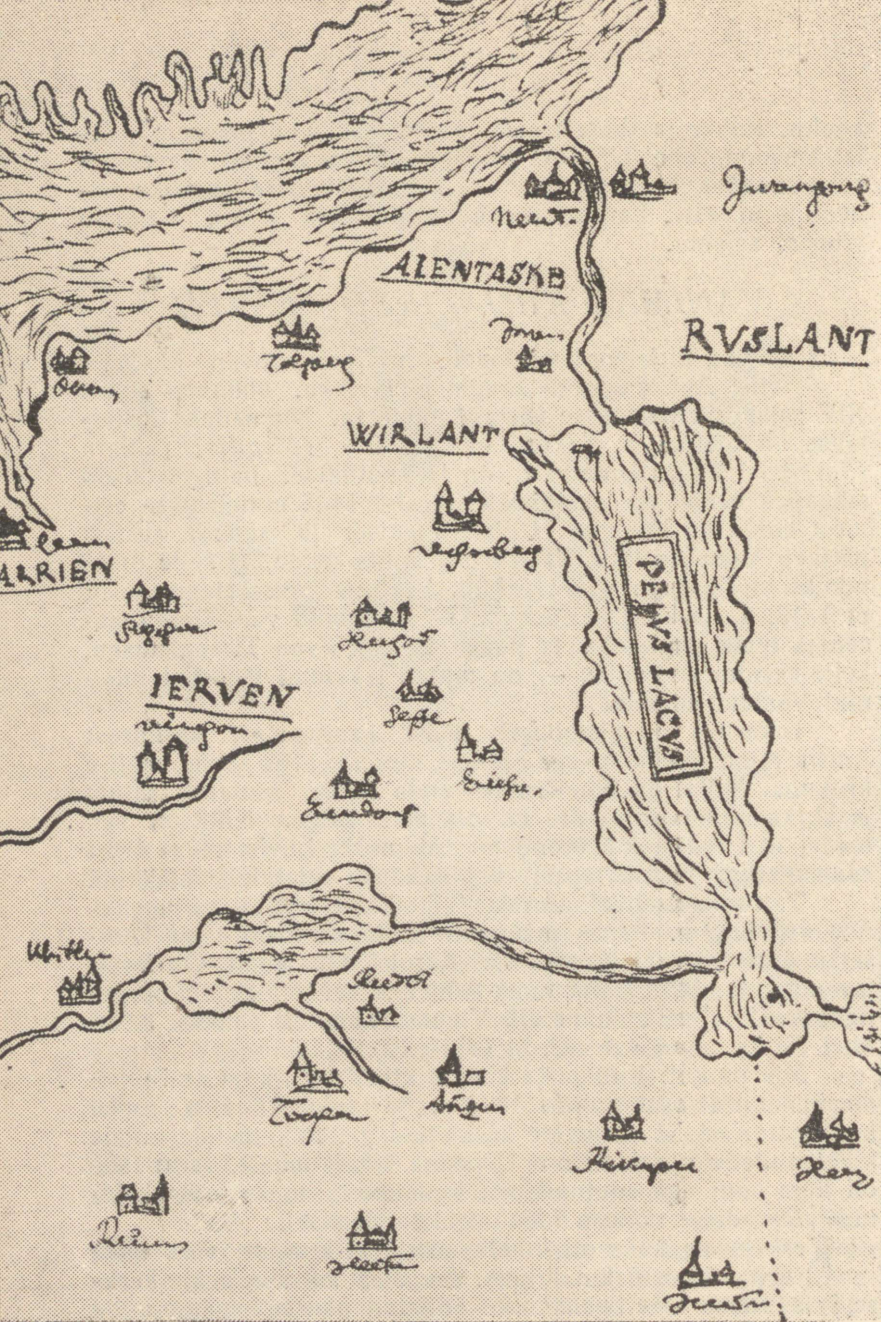
Vanimad kirjalikud märkmed, mis puudutavad kuidagi viisi Antsla rajooni kauget minevikku, ulatuvad tagasi XIV sajandi viimastesse aastakümnetesse. Nii näiteks mainitakse ühes 1386. a. ürikus, et Möniste (*Mendis*) ja Saru (*Sarrego*) külad kuuluvad von Uexküllidele, balti aadlisoo silmapaistvamatele esindajatele. Aastal 1405 nimetatakse esimest korda ka Vaabina (*Uelzen*) mõisat ja samast aastast pärineb Vana-Antsla (*Alt-Anzen*) kohta teade, et selle omanikuks on Hermann von Uexküll. Vaabina mõisast teame veel, et 1513. a. saab selle omanikuks Fromhold von Tiesenhausen ja tema järglaseks ta poeg Fabian von Tiesenhausen, kelle eesnimest Fabian — on muide tekkinud tänaseni püsinnud Vaabina nimetus.

Urvastest kui ajalooliselt ühest kandvamast keskusest Antsla rajoonis kõneldakse esimest korda seoses samanimelise kirikuga. Millal on kihelkonna enda täpne asutamisaeg ja kiriku ehitamisaeg, see ei ole päris selge. Küll on aga teada, et Urvaste kihelkond on vanimaid Liivimaal ja tema asutamisaeg ulatub tagasi katoliku usu siiatuleku ajajärku.

Territoriaalselt oli Urvaste kihelkond esialgu palju suurem kui hiljem. Peale praeguste alade kuulusid tema koosseisu osaliselt veel Kanepi ja Karula kihelkond. On huvitav märkida, et Urvastet tunti mõnedes vanemates dokumentides veel „Anzen“ nime all. Viimase nime all esineb ta ka ühel XVI s. pärineval kaardil (v. lk. 12).

Mis puuub Kanepi ja Hargla kihelkondadesse, siis esimene nendest asutati alles 1675. a. ja teine 1694. a. rootsi kuninga Karl XI vastavate käskkirjadega. Mõlematele uutele kihelkondadele eraldati osa Urvaste kihelkonnast, sest see oli liiga suur ega suutnud olla küllaldaseks toeks rootsi koloniaalvõimudele ristiusu ideoloogia levitamisel.

Keskaja alguseks oli kihelkondade ja kirikute võrk üldiselt hõredam kui hiljem. Seejärest oli siis peale keske ja suurema kihelkonnakirikute ehitatud peaaegu igasse külla oma kabel või õigemini kabelkirik. Need kabelkirikud olid

Eesti idapoolsete alade kaart XVI s. (J. Renneri kroonikas!).

peaaegu erandita väikesed puuehitused ja pühendatud mõnele katoliku kiriku pühakule, kelle tähtpäeva seal pidulikult tähistati. Ristiusu vaimulikud, olles küllaltki osavad psühholoogid, kasutasid tavaliselt nende kabelite ehitamiskohtadena endisi matusepaiku, ohvrikohti ja püha hiisi, et niiviisi paremini muistseid rahvakombeid ära sulatada kiriku kombestikusse ja rahvast ennast võõrutada paganlusest.

Mälestus niisugustest katolikuaegsetest kabelitest, mida rahvas harilikult kutsus kirikuiks, on paljudel juhtudel säilinud meie päevini. Mõnikord mäletatakse isegi pühaku nime, kellele see oli pühendatud. Nii teatakse Urvaste kihelkonna piirides näidata vähemalt viit-kuut sellist kirikut.

Üks nendest olnud näiteks Antsla—Võru maantee ääres, praeguse „Jüriöö“ kolhoosi maa-alal. Ähijärve kaldal seisnud nn. Lõo kirik, millest osa kivimüüri olevat veel hiljuti näha olnud. Samasuguseid kabeleid nii rahvamälestuste kui ka toleaegsete kiriku visitatsiooniprotokollide andmeil tunneme Saru ja Mõniste alt. Ühest 1697. a. kiriku visitatsiooniprotokollist loeme, et Mõniste ja Saru alal on neid olnud tervelt kolm, nimelt Risti ja Nikolai kirikud Mõnistes ning Kadri kirik Sarus.

KIRIKU VÕITLUS MUISTSE RAHVAAUSUNDI VASTU

Ent vaatamata sellele, et maa oli võrdlemisi tihedasti kaetud kirikute ja igasuguste abikirikute võrguga, püsis muistne rahvausund visalt edasi. Mitme sajandi jooksul tehtud kristlik „misjonitöö“ oli käändnud nii vähe vilja, et isegi 1644. a. oli Urvaste koguduse pastor J. Gutsleff oma koguduse liikmete kohta sunnitud tunnistama:

„Nad ei tea midagi jumalasõnast, ei jumala usust ega palvetest. Nende pimeduse, ebausu, ebajumalate kummardamise ja nõiakunsti avaldused on arvutud. Suurem osa neist pole rohkem kui paganad selle sõna tõsisel mõttes, kes ei tea Kristusest midagi peale selle, et nad on ristitud.“

Kiriku visitatsiooniprotokollid kaebavad alatasa selle üle, et inimesed elavad koos laulatamata, et naine võetakse nn. tõmbamise teel ja et surnuid ei maeta kiriku kalmistutele, vaid võssa.

Pastorite meelega võitlus mitmesuguste paganlike kombeläitmiste vastu, nõiaprotsesside (v. lk. 14) jne. kau-

Nõia põletamine Rootsi ajal.

(A. Karimo järgi)

du oli peaaegu täiesti mõjuta jäänud. Nii ohverdatakse näiteks Vaabinas 1647. a. tõnisepäeval ikkagi jälle seapäid ja Urvastes tegi samal ajal Vihtla Jürgenti-nimeline talupoeg mitmesuguseid „nõiatempe“. 1683. a. mihklipäeval oli Urvastes suur paganlik pidu koos ohverdamise ja „nõidumisega“. Peale selle oli samas kihelkonnas isegi veel XVII—XVIII sajandi vahetusel olemas kivivare või nn. looja kirik, kuhu tuli inimesi paganlikule kombetäitmisele ka naaberkihelkondadest.

Selleks, et üha intensiivsemalt talupoegadele peale suruda ristiusu ideoloogiat, rakendasid Rootsi koloniaalvõimud XVII sajandi teisel poolel tööle köstrid, kellede ülesandeks on rahvale õpetada piiblitlugu, katekismust ja üldse jumalakarlikkust. Millal just Urvastes esimene köster tööle asus, ei ole teada. Küll on aga teada, et 1683. a. oli köstriks keegi talupoeg, kes oskas lugeda, aga oli „väga laisk ja suur viina sõber“.

Umbes samasse ajajärku kuuluvad ka estimesed katsed teostada noorsoo usulist konfirmeerimist, et nende eriti pidulike usuliste kursuste kaudu avada noorte südameid „puhtale usule“. 1686. a. kirikuseadusega kohustatakse iga korralikku kristlast käima vähemalt 3—4 korda aastas armulaual jne.

Samadel ristiusu õpetuse senisest tõhusama levitamise eesmärkidel püütakse Rootsi koloniaalvõimude poolt asutada kirikute juurde ka esimesi nn. köstrikoole. Kuid alguses näib see protsess toimuvat aeglaselt, sest 1688. a. nimetatakse endise Võrumaa alal ainult kaht kooli. Need on Urvaste kool, kus õpib 25 last ja Põlva köstrikskool, mille õpilaste arv teadmata. Teised Kagu-Eesti kihelkonnad olid tollal nähtavasti hoopis ilma koolideta.

FEODAALNE RÕHUMINE JA TALUPOEGADE ÜLESTÕUSUD

Teorjusliku mõisamajanduse edasiarenemine XVII sajandil tõi endaga kaasa talurahva olukorra pideva halvenemise. Kui sajandi algul tegi näiteks ühe adramaa suurune talu mõisale aasta läbi tavaliselt 6 rakmepäeva nädalas, siis sajandi lõpul kasvab adramaalt nõutavate rakmepäevade arv paiguti 12 päevale. Peale selle hakati samalt adramaalt nõudma kaht teolist terveks suveks ja kibedatel tööaegadel (heinategu, viljalõikus jt.) veel kõikide töövõimeliste talupoegade osavõttu sagedasti korraldatavatest talgudest jne.

Mõistagi, et see järjest süvenev feodaalne ja koloniaalne eksploateerimise tugevdas talurahva klassivõitlust XVII sajandil. Võideldi nii aktiivsete võitlusvormide, s. o. mõisnikele ja mõisaametnikele kallaletungimise, mõisate põletamise, teokoormiste täitmiseest keeldumise kui ka passiivsete vormide kaudu, nagu kaebekirjade esitamine, talupoegade pagemine jne. Üheks niisuguseks küllaltki ulatuslikuks ja aktiivseks talurahva pärisorjusevastaseks väljaastumiseks kujunes näiteks Urvaste ja Sõmerpalu talupoegade ülestõus 1642. a. sügisel.

Ülestõus sai alguse sellest, et talupojad pidasid pühaks kihelkonnast läbivoolavat Võhandu jõge koos selle kaldal asuva hilega, kus arvati olevat Pikse jumala asupaik. Kui aga Sõmerpalu mõisnik ehitas jõele veski ja sellele järgnes vihmane ning varajaste öökülmadega suvi, siis uskusid talupojad selle põhjuseks olevat jõe „rüvetamise“ veski poolt. Nad moodustasid umbes 60 mehest koosneva talupoegade salga, tungisid veskisse, panid selle põlema ja tungisid seejärel edasi mõisasse. Peale selle hakkas relvastatud eesti ja läti talupoegi kogunema sinna nii lähemast ümbrusest kui ka kaugematest paikadest, et ühiselt jätkata võitlust vihatud rõhujate vastu. Seega ülestõus, mis oma ajendi oli saanud usulistest motiividest, kasvas õige kiiresti üsna teravaks sotsiaalse iseloomuga võitluseks, sest ta juured peitusid mitte niivõrd usulistest lahkarvamustes kui just talurahva sotsiaalsetes hädades.

FEODAALSED SÕJAD

Ka mitu sajandit kestnud feodaalsõjad ei jätnud avaldamata oma laastavat mõju niigi kurnatud ja koormatud talupoegadele. Üksteisele järgnenud Vene-Liivi (1558—83), Rootsi-Poola (1601—1609) ja Suur Põhjasõda (1700—1721) — kõik need v jutasid oma verise pitseri ka Antsla rajooni ajalukku.

Nii rüüstatakse Vastseliinast siia taganenud ordumeistri W. Fürstenbergi vägede poolt 4. juulil 1558. a. Vaabina mõisat. Samal ajal saab kannatada Urvaste ümbrus ja purustatakse Urvaste kirik. Üksikute sporaadilise iseloomuga sõjaretkete all kannatavad veel mitmed Karula kihelkonna külad jne.

Ent kui Vene-Liivi sõda puudutas enamasti siiski kitsaid maaosi või üksikuid lossipiirkondi, siis järgneva Rootsi-Poola sõja ja samal ajal (1601—1603) puhkenud katku tagajärjed olid seda raskemad. Juba eelmistel sõja-aastatel sai

korduvate sõjakäikude tagajärjel üsna tugevasti kannatada Antsla rajooni lõunapoolsem osa. Nii mainitakse 1613. a. kiriku visitatsioonis, et Karulas on endisest 200 talupojast järele jäänud vaid üks kolmandik, et mitu mõisat on pidajate puudusel peaaegu tühjad ja et nende maad on hoopis võssa kasvanud.

Sõja ja katku tagajärjed olid siin nii kohutavad ja raskesti ravitavad, et isegi paar aastakümnet hiljem teostatud Tartu piiskopkonna revideerimisel, kuhu kuulusid ka Urvas-te ja Karula kihelkond, oldi sunnitud märkima, et tühjade adramaade arv on 10—20 korda suurem asustatud adramaade arvust, et peale tühjade külade on veel külasid, kus on ainult üks talupere.

Tühjaks jäänud maakohti püüti muide asustada saksa kolonistidega. Kuid siinsete raskete majanduslike tingimuste tõttu ruineerusid nad kiiresti, nagu märgib tuntud saksa reisikirjanik Adam Olearius oma 1666. a. ilmunud reisikirjades.

* * *

Põhjasõda (1700—1721) puudutas Antsla rajooni nii põhja-kui ka lõunapoolset osast. Esimesed suuremad kokkupõrked toimusid siin vene ja rootsi vägede vahel Urvas-tes 1702. a. 17. ja 18. juulil, et päev hiljem areneda kuulsaks Hummuli lahinguks, kus rootslased said teatavasti täieliku kaotuse osaliseks. Nendest lahinguväljadest teavad vanemad inimesed veel praegugi üht-teist jutustada.

Pärast Hummuli lahingut 19. juulil pöördus vene sõjavägi üle Väike-Emajõe tagasi ning suundus Kirapää ja Mõniste kaudu Marienburgi (Aluksne) poole. Teel sinna vallutas ta 17. augustil lühikese võitluse järel kindlustatud Mõniste härrastemaja, kus ühe teate järgi asunud 158-meheline rootsi garnison. Sõjategevuse tagajärjel põles maha ka Hargla kirik ja sai üsna tublisti kannatada rahulik elanikkond, nende hulgas isegi alaealised lapsed.

Järgmine ja ühtlasi viimane suureni sõjalaine, mis Põhjasõja käigus ulatus otsaga praeguse Antsla rajooni territooriumile, oli venelaste vastupealetungiga seotud sõjaretk 1707.—1708. a. vahetusel Rõngu, Puka, Sangaste ja Antsla kaudu Karulasse. Lahing, mis toimus 2. jaanuaril 1708. a. Karula kiriku ligidal ja lõppes rootslaste täieliku lüüasaamisega, on hästi püsinud kohaliku rahva mälestustes. Arvatavasti ongi sellega, samuti kui 1707. a. juunis aset leidnud

sõjategevusega ühenduses rahvapärimused, mis kõnelevad vanast puupakkudega sillutatud sõjateest Ähijärve ligidal.

Põhjasõjaga lõppes meie maal mitu sajandit kestnud verine ja laastav sõdade periood. Eesti liitumine Venemaaga kui Euroopa ühe suurima ja sõjaliselt võimsama riigiga tähendas meile püsivat rahu tervelt kaheks sajandiks:

Kuigi talurahva ränk ekspluateerimine kestis ka nüüd edasi, pääses eesti rahvas sellega siiski nendest kestvatest sõdadest ja näljahädadest, mis viimastel aastakümnetel olid teinud tema edasise eksisteerimise üldse küsitavaks. Liitumine tugeva ja tsentraliseeritud riigiga lõi ühtlasi ka soodsamad tingimused kaubalis-rahaliste suhete arenemiseks Eestis.

VENNASTE LIIKUMINE. KOOLID

Sündmustest, mis haarasid Põhjasõjale järgnenud päris- ja teoorjuse aegset rahvast Antsla rajoonis, oleksid mainimisväärsemad herrnhuutlik ehk vennaste liikumine XVIII sajandi keskel ning 1784. a suvel ja sügisel aset leidnud talupoegade rahutused Karulas, Vana-Roosas ja Antslas.

Esimene nendest, s. o. vennaste liikumine, oli küll näiliselt oma välise vormi poolest religioosne, kuid tema sügavamaks sisuks oli ikkagi puht sotsiaalse iseloomuga võitlus kurnajate vastu. Eriti hästi tuli see orjastajate vastase võitluse joon nähtavale 1760. aastate paiku tegutsema hakanud nn. Vana-Roosa prohveti Taeva Jaani tegevusest, kuna Urvaste herrnhuutlased pastor J. Ch. Quandt oma „vendadega“ kaldusid rohkem siiski valitsevate klassidega kompromissi loomise teele.

Nimelt kõneles Taeva Jaan Lüütsepa talumajades, kuhu oli kuulajaid kokku tulnud isegi naaberkihelkondadest, et ta olevat põrgus käies kohanud teiste kõlvatute hulgas ka Rõuge luteri koguduse endist pastorit ja Tsooru mõisa vanahärrat. Nad mõlemad seisnud kaelani tulejões, saanud maises elus tehtud pattude pärast haledasti peksta jne.

Mõistagi, et niisugustel vennastejutlustel oli talupoegi mõisa ja kogu valitseva korra vastu üles õhutatav iseloom ja sellisena käsitasid neid juba tollal ka orjastajad ise. Ega muidu poleks kogu XVIII sajandi jooksul esinenud korduvaid vennaste palvekoosolekute ärakeelamisi, nende koguduste sulgemisi ja liikmete endi tagakiusamisi. Ka Taeva Jaanil olevat keelatud laste lugema õpetamine koolis ja ta olevat pidanud pikemat aega laupäeviti Tsooru mõisas käima, et seal 10—15 paari vitsu vastu võtta.

Antsla rajooni kultuuriloo seisukohalt tuleks seoses vennaste liikumisega märkida ka veel seda, et nende agaral eestvõtul asutati siia rahva lugemis- ja kirjaoskuse taseme tõstmiseks nn. vennastekoole. Nii asutati vennaste poolt Urvaste ja Antsla kihelkonnakool, kus 1750. a. õpetati tublide eestlastest kooliõpetajate Mango Hansu ja Matsi Kärdi juhitud 92 õpilast, mis on tolle aja kohta küllaltki suur arv. Esimene nendest, nimelt Urvaste köster Mango Hans (1713—1780), oli peale selle veel üks oma aja silmapaistvamaid kirjamehi ja esimesi eesti rahvusest võrsunud raamatute illustreerijaid.

Mis puutub XVIII sajandi haridus- ja koolioludesse üldse, siis võib siin võrreldes eelmise sajandiga tunduvat paranemist märgata. Kui näiteks XVII sajandi lõpul oli Urvaste kihelkonnas ainult üks kool, siis 1735.—1736. a. kiriku visiidatsioonist selgub, et neid pidi siin olema vähemalt neli, s. o. kolm mõisa kooli ja üks köstri ehk leeri ettevalmistamise kool. Mõni nendest, nagu näiteks 1730. a. asutatud Mõniste mõisa külakool, omas ka tolle aja kohta üsna head õpetuslikku taset. Näiteks õpetati Mõniste koolis algusest peale andekamatele õpilastele isegi kirjutamist, mis oli tolle aja kohta väga haruldane nähtus. Ent põhiliselt jäid kooliolud kogu XVIII sajandiks endiselt halvaks, sest kohalikud mõisnikud, kes pidid kandma osa koolidega seoses olevaid kulutusi, ei tundnud vähimatki huvi rahvale hariduse andmise küsimuste vastu. Vastupidi, nad pidasid talupoegade lastele hariduse andmist otse tarbetuks ja valitsevat feodaalkorda kogu ohustavaks nähtuseks.

TALURAHVA KLASSIVÕITLUS XIX s. 40-ndail AASTAIL

Võrratult ulatuslikumalt ja mõjuvamalt kui eelpool mainitud vennastekoguduste liikumine kiskus hulki enesega kaasa 1840-ndate aastate talurahva klassivõitlus, mille põhjustas feodaalpärisorjusliku tootmisviisi lõplik ummikusse sattumine. Selle võitluse esimene liikumise hoog vallandus 1841. a. suvel ja sai oma peamise tõuke eelmise aasta suurest viljaikaldusest, mis ähvardas kogu rahvast kohutava näljaga. Peale selle hakkasid just samal ajal levima ka mitmesugused kuuldused sellest, et „soojal maal“ jagatakse sinna rändajatele tasuta maad. Viimaste mõjul käis talupoegi 1841. a. mai teisest poolest alates saikade kaupa Riia ame-

tlasutustes, et seal oma hädade üle kaevata ja end „soõ-
jale maale“ rändamiseks üles kirjutada.

Esimesed praeguselt Eesti alalt pärinevad Riias käijad, kes 16. juulil tsaarivõimude poolt kinni võeti, olid 22 Mõniste talupoega. Neile järgnesid 1. augustil veel kolm Mõniste talupoega, 7. augustil üks Linnamäe ja üks Antsla talupoeg, 8. augustil üks Vastse-Antsla talupoeg jne., kes samuti kõik tsaari sandarmeeria lõksu langesid.

Põhjuste hulgas, miks nad üldse Riiga ilmusid, mainisid esimestena tabatud Mõniste talupojad kubermanguvalitsusele eelkõige seda, et kohalik mõisnik parun von Wulff neid julmalt rõhub ja et paljudes perekondades on täielik nälg. Eriti raskena kirjeldasid oma seisukorda talupoegadega kaasa tulnud sulased. Keegi sulane Mullo Juhan kaebas, mida kinnitas omalt poolt ka ühes tulnud peremees, et tal sugugi leiba ei olewat. Sulane Andres Roos, kes ütles enese olevat 5 lapse isa ja keegi Jüri Brenik, kellel oli toita 2 last ja vana ema; kujutasid oma hädasid samas vaimus.

Valitsusvõimud suhtusid alguses sellesse nn. Riiga käimisse üsna leebelt, kuid sündmuste edaspidine areng hirmutas kohalikke mõisnikke ja nad hakkasid kubernerilt nõudma, et see võtaks omavoliliselt mõisast lahkunud talupoegade suhtes tarvitusele karmid karistusvahendid.

Juulikuu esimesel poolel teostaski eriline „rahustuskomisjon“ kreisisaadik von Hagemestri juhtimisel oma ringreisi Lõuna-Eesti rahutuimaisse maakohtadesse, millele pisut hiljem järgnes kindralkuberner von der Pahleni enda ringreis. Kuna mõlemad „komisjonid“ leidsid talupoegade majandusliku olukorra „päris hea“ olevat ja nende nurisemise tingitud ainult eestlaste loomupärasest „trotslikust vaimust“, millest võivad neid päästa ainult „tervendav karmus“, jagati rahustajate poolt „nurisemistele“ ohttrasti ihunuhtlust. Riias kinnivõetud talupoegadel aga, kes leiti süüdi olevat, pügati pool pead kui kurjategijatel paljaks ja saadeti siis vangitapiga koju, kus järgnes ihunuhtlus.

Nüüd muutusid talupojad senisest ettevaatlikumaks. Riiga ei mindud enam massiliselt, vaid selleks valiti endi keskest saadikud, kellede kätte usaldati maad soovijate nimed. Peale selle ei sõidetud Riiga otseteed, vaid enne peatuti ühe linna läheduses oleva kõrtsi juures, kuulati seal, „kas õhk on puhas“, ja alles siis hiiliti ühe või paarikaupa politseile märkamatuult linna. Nii oli näiteks Vaabina talupoeg Peeter Varrik 12. augustil pääsenud sillal vahti pidavast

politseist mööda sel teel, et oli linna kõrvalisemast kohast üle jõe sõitnud paadiga. Mõnikord pääseti vahipostist mööda ka enda maskeerimisega kas vene soldatiks või eideks.

Ent vaatamata kõikidele talupoegade „rahustamise“ võtetele süvenes 1841. a. sügisel talurahva klassivõitlus iga päevaga, leides oma jõulisema avaldusvormi 7. septembril puhkenud Pühajärve sõjas. Enne seda oli aga olnud väiksemaid talurahva rahunusi ka Urvastes ja Sangastes.

Et Pühajärve sõjale järgnenud avalik ja sünge peksmise tseremoonia karistuspaigale toodud kolme surnuvankri ning valmiskaevatud haudadega kujuneks ka naaberkihelkondade „mässavate“ talupoegade meeli kainestavaks hoiatuseks, anti kindralkuberneri poolt sillakohtule korraldus, et need saadaksid oma valdade talupoegadest esindajad 4. detsembriks Pühajärvele sealset peksmist pealt vaatama. Praeguse Antsla rajooni alalt loeti niisugusteks mässulisteks valdadeks, kes olid kindralkuberneri korraldusel kohustatud saadikud Pühajärvele saatma, Mõniste, Saru, Vana-Antsla, Vastse-Antsla, Vaabina, Linnamäe, Roosa ja Tsooru vald.

Talupoegade rahustamise ja hirmutamise eesmärkidel paigutati 1841. a. septembriks-oktoobriks „kõige mässulisesmatesse“ kohtadesse sõjaväeüksusi. Nii paigutati näiteks Tartu polgust üks rood Võrru ja teine Mõnistesse. Pihkvast ja Ostrovskist kohale toodud sõjaväeüksustest üks rood Vana-Antslasse ja teine Vastse-Antslasse. Kuid ka see ei andnud loodetud tulemusi. Ikka ja jälle leidsid siin-seal aset uued vastuhakud mõisavalitsusele ja uued üleskirjutamised maa saamiseks ja „soojale maale“ rändamiseks.

Üks suuremaid vastuhakke oli 1842. a. algul Vana-Antsla mõisas, millele 17. aprillil järgnes sama verise mustri järgi korraldatud „süüdlaste“ avalik peksmine nagu see oli mõni kuu varem toimunud Pühajärve mõisas.

Süüdlasteks, kelledele seekord ihunuhtlust jagati, oli üks sulane ja seitse talunikku. Nagu 10. aprillil 1842. a. vastavast Tartu sillakhtu kirjast Võru sillakohtule selgub, karistati neid järgmiselt: sulane, kes loeti „mässu juhiks“, sai 250 vitsahoopi ja peale selle kahekuulise vanglakaristuse, kolm talunikku said igaüks 150 vitsahoopi ja neli talunikku igaüks 80 vitsahoopi. Karistusalisteks olid vastava sõjakohtu otsuse alusel eeskätt need, kes ei täida mõisahärra korraldusi, ja kes on „Suure Keisri herra kaessu vasta kavvalle visil kiusanu hende lemmale maale kirjutama“, et „omma kallis Lutteri usk maha heita“.

Teatavasti oli kohati juba 1841.—1842. a. paiku levinud kuuldusi, et teoorjusest vabastatakse ja hingemaad antakse ainult nendele talupoegadele, kes siirduvad „keisri usku“, kuid eriti hakkasid need kuuldused levima 1845. a. teisest poolest alates. Nii näiteks sai keegi vene rahvusest kiviraiuja Grigori Kirillov 1845. a. novembriks maakohtu otsusel 10 paari vitsu selle eest, et ta oli Vana-Antsla mõisa sepikojas seletanud, et iga talupoja majja, kes ei astu vene usku, majutatakse kaks sõdurit, kes aga vahetavad usku, need saavad hingemaad. Osaliselt nende kuulujuttude mõjul algaski massiline liikumine usu vahetamiseks, mis kestis kuni 1848. aastani.

Mis puutub sellesse sotsiaalsest tagamõttest kantud usuvahetuslikku liikumisse praeguse Antsla rajooni territooriumil, siis oli see siin üsna intensiivne. Lootuses saada vähegi paremaid äraelamise võimalusi siirdus vene-õigeusku Urvaste 4980-st elanikust 1170, Karula 2029-st elanikust 1911 ja Hargla 2816-st elanikust 1927 elanikku. Urvaste kihelkonnas endas oli usuvahetajate arv kõige suurem Visela külas. Samuti oli see väga intensiivne Hargla kihelkonna Mõniste ja Saru mõisas ning Karula kihelkonna Kaika külas. Veel suurem oli usuvahetajate arv Lõuna-Eesti Sangaste kihelkonnas (umbes 50% elanikest).

Esimesed vene õigeusu kogudused tekkisid praeguse Antsla rajooni aladel 1847. a. paiku Mõnistes ja Vana-Antslas. Alguses puudusid neil vastavad ruumid ja jumalateenistusi peeti tavaliselt küünis või mõnes teises kõrvalhoones.

KÜLAKODANLUSE TEKKIMINE JA KLASSIVÕITLUSE TERA VNEMINE

Kapitalistlike suhete areng ja 1840-ndate aastate talurahvarahutused, mis ähvardasid küllaltki tõsiselt kohalike mõisnike huvisid, tõstsid agrarüksimuste lahendamise uuesti päevakorda. 1849. a. seadusega Liivimaal ning 1856. a. seadusega Eestimaal kehtestataksegi talupoegade surve ja liberaalse mõisnikkonna eestvõttel, kelle üheks juhiks oli muide ka Urvaste parun Samson von Himmelstiern, nn. uued talurahva seadused, mis andsid võimaluse väikeomandi tekkimiseks. Ühtlasi soodustasid samad seadused teataval määral ka tõrjaka külakodanluse arenemist, kindlustades talle võimaluse talude päriseks ostmiseks.

Esimesed talud müüdi praeguse Antsla rajooni maa-aial võrdlemisi varakult. Nii on teada, et Linnamäel osteti parun Maydellilt Murru talu juba 1836. a., s. o. rohkem kui veerand sajandit enne üldist talude päriseks ostmise perioodi. Karulas osteti esimesena 1865. a. Mähkli-nimeline suurtalu (praeguses „Stahhaanovlase“ kolhoosis), mis enne seda oli endast kujutanud kolmest talust koosnevat küla. Urvastes teostati esimesed ostud 1863. a., Sarus oli 1866. aastaks päriseks ostetud 5 talu, Vastse-Roosas 1867. a. 2 talu, Vastse-Antslas 1868. a. 32 talu, Vana-Antslas 1869. a. 5 talu, Mönistes 1869. a. 8 talu ja Vaabinas 1877. a. 7 talu.

Talude ostuhind XIX sajandi keskel kõikus tavaliselt 3500—4000 rubla piirides, mis oli tolle aja kohta võrdlemisi suur summa, kui silmas pidada näiteks kas või seda, et umbes samal ajal koosnes sulase aastapalk 1 kuuest, 2 särgist, 1 paarist villastest ja 1 paarist linastest pükstest ning 2—3 rublast. Need massist eraldunud üksikud jõukamad talupojad, kes talud päriseks ostsid ja kelledest hakkas arenema eesti külakodanlus, ajasid sageli oma varandused kokku mõne tulutoova kõrtsi- või veskikoha pidamisest. Paljud nendest rikastusid ka lina või kartuli hulgalisest kasvatamisest müügiks, ekspluateerides seejuures oma sulaseid, popse ja vabadikke.

Muidugi ei olnud kõik talude päriseks ostjad kohalikud inimesed. Nii näiteks olid paljud Karula taluostjaist tulnud väljastpoolt, peamiselt Viljandi- ja Tartumaalt. Üsna suur oli ka lätlaste sissevool Karulasse, Mönistesse ja Sarru, mida Karulas soodustas eriti selle mõisa läti rahvusest valitseja Hahn ning Mönistes ja Sarus nende mõisade ühine omanik parun Wulff, kes millegipärast eelistas lätlasi eestlastele. Kohalikud rendiperemehed, kes alguses pidasid talude müüki mõisnike järjekordseks kavaluseks ja kõhklesid niikaua, kuni võõrad jõudsid ette, olid lõpuks sunnitud õige paljudel juhtudel oma senistest kodudest välja rändama. Väljarändamine, mida põhiliselt tingis talurahva diferentseerumine ja sotsiaalsete vastuolude tugevnemine külas, tõusis kõikides meie rajooni kihelkondades eriti tõsiselt päevakorda 1860-ndate aastate paiku ja kestis teatud mõõnaegadega kuni Esimese maailmasõjani. Rännati kõikjale sinna, kust loodeti eest leida vähegi lähedamaid elamisvõimalusi. Peamiseks väljarändamise kohtadeks olid Urvaste ja Karula talupoegadele eeskätt siiski Samaara, Saraatovi ja Vologda kubermangud. Sajandi viimastel aastakümnetel rännati veel

Siberisse, peamiselt Tobolski kubermangu ja väga harval juhul isegi Ameerikasse, Kanadasse ja Austraaliasse. Mõnedel juhtudel jõudsid väljarändajad ületada aga ainult eestiläti rahvuspiiri, jäädes peatuma praegusse Aluksne rajooni.

* * *

XIX sajandi teisel poolel arenema hakkava eesti rahvuskultuuri aluseks oli kapitalismi areng, eesti rahvuse kujunemine ja kultuuriliste sidemete tihenemine eesti ja vene rahva vahel. Hoolimata balti parunite ja pastorite meeleehtlikest püüetest, hoida eesti rahvastikka edasi vaimses pimeduses, hakkasid jõuliselt arenema eesti rahvuslik kunst ja teadus, arenes rahvakeel ja asutati terve hulk igasuguseid seltsi, ühinguid, abistamiskassasid jne.

Et praegune Antsla rajoon oli tollal eesti kodanlik-rahvusliku liikumise põhikeskustest kaugemal, ei leidnud mitmed üritused siin kohe alguses niisugust vastukõla nagu Lõuna-Eesti teistes enam arenenud maakohtades. Kuid üht-teist tehti siiski ka Urvastes, Antslas jm. rahvuslike ürituste kasuks. Kui mõnedest üritustest olude närususe tõttu ei olnud võimalik otseselt osa võtta, siis vähemalt oma südameis elati neile ikkagi kaasa.

C. R. Jakobsoni „Kooli lugemise raamat“, Fr. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg“, L. Koidula isamaalaulud ja J. W. Jannseni „Eesti Postimees“ olid siin samuti kui kogu Eestiski igas peres tuttavad. Kui 1869. a. toimus esimene eesti üldlaulupidu, siis võtsid sellest osa ka Urvaste, Hargla ja Rõuge laulukoorid ning Tsooru mängukoor. Et see esialgne vaimustus ei vaibunud hiljemgi, vaid pigem süvenes, seda näeme kas või teisest üldlaulupoest (1879. a.), kus Urvaste ja Vaabina ühine mängukoor sai teise auhinna.

Jõudumööda elati kaasa teistelegi rahvuslikele üritustele. Nii pandi Urvastes 1877. a. alus Eesti Aleksandrikooli abikomiteele, mis peale oma otsese ülesande — rahakorjamise — tegeles veel rahvuslike ideede levitamisega, olles seega ühtlasi kohaliku rahva eneseavalduse organiks ja kooliks. Mainitud abikomitee aktiivsust ja kohta teiste abikomiteede hulgas iseloomustab aga kas või see fakt, et kui näiteks korjanduse suuremal hooajal jäi Võrumaa oma annetuste summaga Eesti maakondade hulgas viiendale kohale, siis Urvaste kihelkond tuli siin oma 483 rubla ja 50 kopikaga Kanepi kihelkonna järel teisele kohale. Viimase korjanduse summa (1474 rubla ja 80 kopikat) moodustas tublisti üle poole kogu Võrumaalt saadud summast.

Endiste laulukooride ja nn. maa-mängukooride asemele, mis mõnevõrra olid täitnud ka seltside ülesandeid, loodi sajandi teisel poolel rida kindlama organisatsiooni ja programmiga seltsi. Nii pandi 1884. a. alus Urvaste karskusseltsile „Koit“ ja 1891. a. Linnamäe karskusseltsile „Veenus“. 1899. a. loodi Vaabina põllumeeste selts jne. Asutati ka terve rida uusi valla-, küla-, abi- ja kihelkonnakoole. Kui näiteks 1844. a. oli kihelkonnakool ainult Urvastes ja kui 1860. a. oli kogu Võrumaal üldse 6 kihelkonnakooli, siis nüüd rajati uued kihelkonnakoolid Mõnistesse (1856. a.), Vana-Antslasse (1870. a.) ja Kaikale (1897. a.). Koolides pikendati õppeaega, tõsteti õpetajate kvalifikatsiooni; kirjutamise ja arvutamise oskuse õpetamine, mis sajandi esimesel poolel oli olnud vabatahtlik, tehti kõikides koolides sunduslikuks.

Muidugi ei võinud kõik see jääda tähele panemata kohalike võimumeeste, balti sakslaste ja nende eesti rahvusest käsilaste poolt. Eriti vihaselt ründas näiteks Eesti Aleksandrikooli komiteed, tema abikomiteesid ja üldse seltsi Urvaste parun H. v. Samson Himmelstiern, saades selleks vastava ülesande 24. mail 1881. a. Riias peetud Liivimaa aadlikonvendilt. Püüdes rahva silmis igati kompromiteerida Aleksandrikooli asutamiskomiteed ja halba valgusse seada eesti seltside elu, koostas Samson äärmiselt mõnitava kirja, milles kõige muu laimu hulgas näiteks väideti, et rahakorjajate hulgas on ette tulnud ka korratusi ja korjandusraamatuid on läinud kaduma ning et mõned rahakogujatest on koguni põgenenud. Samsoni poolt algatatud laimukampaaniaga ühines muide ka Karula koolivanem ja üle-eestiliselt „kuulsaks“ saanud eesti rahvusest rahvareetur Pärt Suija, kes juba siis sai avaliku põlguse osaliseks.

* * *

XX sajandi alguseks oli kapitalism jõudnud viimasesse staadiumi, s. o. imperialismi. Selleks ajaks oli ka Eestis toimunud tugev tööstuse kontsentratsioon, olid kiiresti arenenud kaubandus, krediit ja pangandus, oli süvenenud talurahva kihistumine. Juba varem talurahva hulgast eraldunud üksikud talupojad — kulakud — ja endised feodaalmõisnikud, kelle käes oli valdavam osa maast, arendasid palavikuliselt kapitalistlikku tootmist. Rööbiti põllumajanduse ja karjakasvatuse laiendamisega suurendati viina

põletamist, ehitati jahu- ja villaveskeid, laua-, õlle-, tellise- ja muid vabrikuid.

1898. a. pandi Restu ja Antsla suurtalunike poolt alus piimaühistule ja meiereile, mille ühine põhikiri Restu mõisniku Rothi eestkostmisel kinnitati sama aasta 26. veebruaril, ja mis teadaolevail andmeil oli esimeseks põhikirja alusel töötavaks piimaühistuks kogu Venemaal. Umbes samal ajal hakati suuremate sissetulekute jahil oleva maakodanluse poolt pöörama senisest tõsisemat tähelepanu tõukarjale. Mõisades oli küll juba varemgi katsetatud tõuloomadega. Nii on teada, et näiteks 1842. a. katsetas Mõniste parun *voigtlandi* tõugu veistega ja Sangaste krahv Šotimaalt toodud *airsiri* tõugu loomadega. Kuid talupoegade lautadesse üks ega teine nendest katsetustest siiski veel tollal ei jõudnud. On teada, et Vaabina talusesse hakkasid üksikud tõuveised sigrinema alles pärast 1890-ndaid aastaid.

Aastal 1902 pandi alus Antsla põllumeeste seltsile ja 1903. a. Antsla Tarvitajate Ühisusele, mis oli esimeseks tarbijate ühistuks Eestis.

Samal ajal, kui maakodanluse majanduslik jõukus kasvas ja ühiskondlik-poliitiline eneseteadvus tõusis, aga elas suurem osa maarahvast viletsuses. Näiteks keskmikmaapidajatest olid suutnud ainult üksikud tõusta haljamale oksale, kuna suurem osa nendest oli talurahva kihistumise käigus täiesti laostunud. Endiste sulaste ja vabadikkude maalapid liideti talumaadega. Teosulased ise olid muutunud vabapalgalisteks põllutöelisteks ja paljud nendest olid asunud elama linnadesse või töölisasulatesse. Sellest proletariseerunud maarahvast sai muide ka praegune Antsla linn, mis hakkas kujunema varsti peale raudtee valmimist 1887. a. ehitatud nn. Siksäla kõrtsi ümber, oma elanike põhikoosseisu.

Eelmistest veelgi viletsamat ja raskemat saatust jagasid mõisamoonakad. Nad elasid tavaliselt suurtes ja lüganenud „moonamajades“, mitu perekonda koos. Tööpäeva eest, mis kestis 18—20 tundi, maksti neile ainult mõnikümmend kopikat või anti moona, millest jätkus vaevalt hinge sees hoidmiseks. Näiteks Mõniste mõisas said moonakad 17—18 tunnise tööpäeva eest jüripäevast kuni mihkclipäevani 30 kopikat ja mihkclipäevast kuni jüripäevani 25 kopikat. Urvaste mõisas maksti umbes sama pika tööpäeva eest suvel 36 kopikat ja talvel 30 kopikat. Kuid nn. öötöö eest, mida moonakad olid samuti kohustatud tegema, said nad veelgi vähem, tihti peale 5—6 kopikat. Ja seda pisukestki ei saadud igakord kätte

täies ulatuses, sest igasugused trahvid ja lõivud olid väga tavalised.

Niisugune armetu sotsiaalne olustik oli põhjuseks sagedastele mõisatööliste väljaastumistele oma rõhujate vastu. Mõniste, Tsooru, Vana-Antsla, Linnamäe ja eriti Urvaste mõisast on õige mitmeid teateid sellest, et mõisatöölised on katkestanud töö ja nõudnud kõrgemat palka. Nii on näiteks Urvaste mõisa moonakad 1904. a. sügisel keeldunud linu leost välja võtmast, enne kui pole täidetud nende nõudmist töötasu osas. Umbes samal ajal on ka Vana-Antsla mõisa viinaköögi töölised nõudnud lühemat tööpäeva ja Mõniste mõisa moonakad esitanud kollektiivse kaebekirja parun Ed. v. Wulffile sama mõisa kupja toore käitumise pärast, nõudes viimase otsekohest ametist tagandamist.

Mõistagi, et selline klassivastuoludest kääriv ühiskond oli väga vastuvõtlik nendele uutele progressiivsetele ideedele, mis sajandivahetusel olid senisest laiemalt levima hakanud. Ka praegusse Antsla rajooni jõudis nendest uutest ideedest ja arusaamistest siit pärinevate üliõpilaste, suuremate linnade vabrikutes töötavate tööliste ja teiste allikate kaudu nii mõndagi üsna vürakult.

Tallinna tööliikumise uudistega ja mõnevõrra isegi seal illegaalselt väljaantud poliitilise kirjandusega tutvustas Varstu ümbruse inimesi samast pärinev Joosep Kalanepp, kes töötas juba sajandi algusest peale Tallinnas Lutheri vineeri- ja mööblivabrikus. Külastades oma kodukohta, tõi ta endaga kaasa nii tööliikumist käsitlevat kirjandust kui ka revolutsioonilise sisuga lendlehti. Temalt said poliitiliseks tegevuseks hoogu ka kohalikud noormehed Eduard, Paul ja Theodor Juhansonid, Paul Silman jt., kes hiljem mõisteti revolutsioonilise sisuga lendlehtede levitamise pärast mitmeks aastaks Siberisse asumisele.

Sarust pärinev J. Sarv (hiljem Tartu Ülikooli matemaatika professor) tutvustas oma sünnikoha ja Mõniste ümbruse inimesi vaadetega loodusest, religioonist jne., mis ta ise oli endasse imenud progressiivsete üliõpilasseltside koosolekutel ning materialistliku, sealhulgas ka marksistliku kirjanduse lugemisest. Uute loodusteaduslike vaadete ja ühiskondlike ideede propageerimisele aitasid kaasa jõudumööda ka mitmed vallakoolide õpetajad, vallasekretärid jt.

Pind muutus seega iga päevaga üha ettevalmistatumaks ja küpsemaks järgnevatele 1905. a. revolutsiooni tormilistele sündmustele.

2.

1905.—1907. a. REVOLUTSIOONI SÜNDMUSI

Kui Tallinnas, Narvas ja teistes tähtsamates tööstuskeskustes puhkesid revolutsioonilised väljaastumised otsekohe pärast 1905. a. 9. jaanuari Verist pühapäeva, siis maal hakkas esimesi rahutusi ja streigimeeleolusid ilmnema põhiliselt ikkagi alles vastu kevadet. Nii on sandarmeeria valitusele esitatud andmete põhjal teada, et kui jaanuar ja veebruar olid endise Võrumaa mõisades enam-vähem vaiksed kuud, siis ainuüksi 10.—26. märtsini toimus samas üle 10 mõisatöölise streigi ja rahutuse.

Üks niisuguseid rahutusi leidis 1905. a. kevadtalvel aset ka Kuldres, kus ümbruskonna talupojad tulid koosolekule Meose koolimajja punaste lippude ja revolutsiooniliste lauludega. Koosolekul, kus esinesid Urvaste kihelkonna- ja kohalikud vallakooli õpetajad, nõuti kõrtside ja viinavabrikute kinnipanemist, mõisatöölise töölude parandamist ja mõnede töölistega toorelt käituvate mõisasundijate vallandamist. Kuid üldiselt jäi see, nagu enam-vähem kõik 1905. a. kevadised ja suvised rahutused, tagasihoidlikuks, sest linna proletariaadi mõju ja organiseeriv osa oli siis alles väike.

Teravamana ja teadliku vormi võtsid maal toimuvad talupoegade ja mõisatöölise rahutused pärast oktoobrisündmusi. Urvaste mõisa talupoegade koosolekul lõhuti näiteks ära tsaari pilt ja pandi lehvima punane lipp. Peale selle kisti politseilt relv, haavati revolutsiooniliste talupoegade poolt revolvrilasuga Urvaste mõisnikku Samsonit ja tulistati Urvaste koguduse pastorit Steini. Käredale koosolekule, mis peeti Linnamäe mõisa häärberi läheduses asuval nn. Sepamäel, järgnes samas mõisas 1905. a. hilissügisel kahepäevane mõisatöölise streik. Loomadele ei antud süüa, töölisel pidasid koosolekuid, laulsid revolutsioonilisi laule, nõudsid kõrgemat töötasu ja paremaid elamistingimusi. Parun Ed. Maydell põgenes mõisast, samuti põgenesid mõisast kolmeks-neljaks päevaks kubjas Mällo ja mõned teised mõisasundijad. Mõniste mõisa mõisatöölise poolt koostati parun Ed. Wulffile

VAATEID ANTSLA RAJONIST

Pildil: vaade Urvaste ürgorule; järgmisel leheküljel: vaade Ähijärvele.

aga reast nõudmistest koosnev kiri, mida saadeti talle kätte viima koosolekul valitud talupoegadest ja mõisatöolistest esindus. Kuna parunit ennast parajasti kodus polnud ja „mõisavirtin“ vastas talupoegade küsimustele paruni äraoleku põhjuste kohta mõnevõrra pirtsakalt, võeti virtin kinni ja aeti kotti.

Neid 1905. a. lõpul aset leidnud revolutsioonilisi sündmusi Lõuna-Eestis on oma esimeses numbris hästi iseloomustanud 3. detsembril Peterburis ilmuma hakanud bolševistlik ajaleht „Edasi“, kus muuseas öeldakse:

„Üle terve maa peetakse iga päev kümnete kaupa koosolekuid. Iseäranis tormiline oli miiting Võrus 19. novembril, kus kohalike konstitutsioonilis-demokraatliste parteide asemikud kõnesid püüdsid pidada. „Maha!“ — oli koosoleku vastus. Koosolekul tehti otsuseks, et isevalitsuse lõpuliseks kukutamiseks tingimata on tarvilik endid ajaviitmata sõjariistu seadida. Seesama otsus võeti ka Valgas vastu... Pea pool Eesti ja Läti valdade koosolekutest on otsuse vastu võtnud, et ainult ajaviitmata sõjariistus vastuhakkamise läbi rahvas vabadust kätte saada võib“.

Eesti reaktiooniline kodanlus, kes kartis revolutsiooni võitu niisama palju kui balti paruneid, hakkas nüüd seda liikumist igati lämmatama. Näiteks kodanluse juht Jaan Tõnisson pidas pärast tsaari 17. oktoobri manifesti Sangaste ja Restu talupoegadele kõne, milles ta püüdis viimaseid veenda, et manifestiga olevatki põhiliselt juba kõik saavutatud, mis saavutada oli vajalik. Umbes samu mõtteid kordas oma korduvatel esinemistel ka kohalik tegelane ja hilisem Pätsu valitsuse õiguskantsler Anton Palvadre Karula, Tagula, Laanemetsa, Mõniste ja Saru talupoegadele.

Revolutsioonilise liikumise ohjeldamise eesmärgil kutsuti Jaan Tõnissoni ja teiste nn. eduerakondlaste juhtimisel Tartusse kokku ka üle-eestiline rahvaasemikkude koosolek, mis toimus seal 27.—29. novembrini. Selle kodanluse septsuse paljastasid oma lendlehtedes juba tol korral Tallinna revolutsioonilised töölised esotsas bolševikega. Kuid eesti bolševike nõrkus ja viga seisis selles, et nad ei paljastanud küllaldaselt selle nn. rahvaasemikkude kongressi kontrrevolutsioonilist iseloomu, ei organiseerinud maatöölisi ja talurahvast järjekindlalt võitlema tolle kodanluse septsuse vastu ega kutsunud kokku revolutsioonilist maarahva kongressi.

Vaatamata sellele, et esindajate saatmine 1905. a. novembris Tartus peetud rahvaasemikkude nõupidamisele toimus täiesti antidemokraatlikel alustel (igast vallast saadeti sinna üks maataamees ja üks taluperemees, igast linnast üks esindaja) ei kujunenud sellestki „kongressist“ kodanlusele kuulekat koosolekut, vaid ta lõhenes kaheks. Maatatöölise ja kehvtalurahva esindajad, s.o. rahva valdavama osa esindajad, kes taotlesid maaküsimuse, omavalitsuste ja teiste põletavate probleemide lahendamist revolutsioonilisel teel, pidasid oma koosoleku Tartu Ülikooli aulas. Kodanluse esindajad aga eesotsas Jaan Tõnissoniga pidasid oma koosolekuid Bürgermusse saalis.

Antsla saadikute hulgas võtsid Tartu koosolekust osa maataameeste esindajatena A. Saaremets (Vastse-Antsla), Rein Sova (Vaabinast), Peeter Pikk (Vana-Roosast) jt. Taluperemeeste esindajateks olid samale koosolekule valitud Vana-Roosast Savira talu omanik J. Kadak, Vana-Antslast Kaiva talu omanik Peeter Koemets jt. Pärast saadikute tagasitulekut toimusid kõikides valdades rahvarohked koosolekud, kus üksteise võidu püüti tutvustada nii aula kui ka Bürgermusse otsuseid.

Nii näiteks avas Vana-Roosas kokkutulnud koosoleku taluperemeeste esindaja J. Kasak ja hakkas seejärel rahvale ette lugema Bürgermusse saalis vastuvõetud otsuseid. Kuid ta ei saanud nende ettelugemistega veel poolegi peale, kui talle kott pähe tõmmati ja kõnepulti astus Eduard Juhanson, kes ette luges aula koosolekul vastuvõetud otsused.

Analoogilised koosolekud Tartu aula ja Bürgermusse nõupidamise otsuste arutamiseks toimusid veel Vana-Antslas, Vaabinas, Mõnistes ja mujal. Ja peaaegu igal pool nendel koosolekutel nõuti olemasolevate omavalitsuste boikoteerimist ja revolutsiooniliste omavalitsuste sisseseadmist, kiriku- ja rüütelkonna maade tasuta kogukonna omanduseks võtmist, koolides emakeelse õpetuse andmist, usu igäühe eraasjaks kuulutamist jne.

Kuigi aula otsused nõudsid siiski ainult mõisnike omavalitsuse piiramist ja kaugeltki mitte mõisamaade täielikku konfiskeerimist, s.o. mõisnike alusmüüri hävitamist, on nendel sellest hoolimata tähtis koht revolutsiooniliste jõudude mobiliseerimisel. Nii organiseeritakse detsembri alguses nende otsuste mõjul mitmel pool revolutsioonilised komiteed ja rahvamiilits, tehakse katseid mõisade üle võtta jne. Sellised revolutsioonilised komiteed töötasid 1905. a. 12.—20.

detsembrini näiteks Mõnistes, Krabil, Karulas, Sangastes ja mujal.

Kuid üldiselt need Antsla ümbruse valdades detsembrikuu algul valitud revolutsioonilised komiteed osaliselt lühikese tegevusaja, osaliselt ka komiteedesse pääsenud kodanlike elementide tõttu, palju midagi ära teha ei suutnud. Mõniste vallas suutis näiteks 7-liikmeline komitee kõrvaldada küll ametist senise mõisavalitseja ja panna selle asemele talupoja, kuid mõisa enda ülevõtmiseni ta ei jõudnud. Samas valitud 5-liikmeline kohus, mille koosseisus oli muide 2 naist, ei jõudnud aga peaaegu üldse tegevusse astuda. Veelgi nõrgem oli Krabi revolutsioonilise komitee tegevus.

Aasta lõpul aga saabusid Valka ja sealt edasi „mässulismatesse“ valdadesse kindral Orlovi karistussalgad ja uputasid kogu revolutsioonilise liikumise verre. Laanemetsas vangistati aktiivne Mõniste revolutsioonilise liikumise tegelane Andrei Eichenbaum ja lasti ilma igasuguse kohtuotsuseta maha. Mõnistes karistussalga poolt vangistatud Ado ja Karl Pikk viidi Võru vanglasse ja lasti hiljem Võru soo peal samuti maha, ilma et oleks lähemalt uuritud või põhjendatud nende süüd.

Mõnedele revolutsioonilisest liikumisest osavõtnutele anti peksta, paljud nendest, nagu praegu Antslas elava revolutsionääri Richard Sööde vanemad, said nn. hundipassi, mis tähendas seda, et neile ümbruskonnas tööd ei antud.

Kõikidest nendest repressioonidest hoolimata esines üksikuid rõhujatevastaseid väljaastumisi järgnevatelgi aastatel. Nii toimus näiteks 1907. a. mitme päeva pikkune streik Mõniste valla Gutkini lauavabrikus. Streigi põhjuseks oli järjekordne tööliste palgamaksmisega viivitamine. Streigi organiseerijaiks olid vennad Friedrich ja Ernst Leegen, kes olid varem töötanud Peterburi tehastes ja seal omandanud mõningaid revolutsioonilise võitluse kogemusi. Mainitud streigist kirjutab Voldemar Leegen, kes tol ajal ise töötas samuti Gutkini lauavabrikus, ühes oma mälestuste artiklis järgmist:

„Kuna lauavabrik oli mõni päev seisnud, tuli Gutkini kassapidaja koos Antsla urjadnikuga kohale. Kassapidaja teatas, et tööliste makstakse välja ainult pool saadaolevast palgast. Meie aga nõudsimme kategeooriliselt täieliku palga väljamaksmist. Urjadnik kukkus ähvardama, et vastuhakkajad areteeritakse. Mõned tööliselid löid kartma ja lubasid tööle asuda. Kuna

aga seimri alt laudu keegi ära ei tassinud — see oli meie kolme venna ülesanne —, siis ei saanud ka teised tööd alustada. Ernst ähvardas veel, et see, kes hakkab meie asemel laudu tassima, langeb kõigi tööliste põlu alla. Nii ei saadudki sel päeval tööga pihta alata.“

Lauavabriku administratsioon kutsus streigi mahasurumiseks lõpuks kohale veel teise urjadniku. Selle abiga pandi tööliste barakis toime läbiotsimisi ning areteeriti Friedrich ja Ernst Leegen, kelledest esimene saadeti millegipärast koguni Narva vanglasse. Kuid streigist siiski teisiti jagu ei saadud, kui rahuldades osa tööliste nõudmisi. Palk maksti täies ulatuses välja. Ent tööpäeva lühendamist, mida töölised nõudsid, ei teostatud.

Nagu üldiselt teada, sai 1905.—1907. a. revolutsioon lüüa. Üheks peamiseks lüüasaamise põhjuseks oli see, et tööliste ja talupoegade liit oli veel välja kujunemata. Ta oli stiihiline ja sageli väga ebateadlik. Viimasest tulenes muidugi omakorda asjaolu, et talupoegade kõige ulatuslikumad revolutsioonilised väljaastumised rõhujate vastu langesid ajale, mil tsarismil oli õnnestunud juba lüüa tähtsaid revolutsiooni koldeid suurtes tööstuskeskustes. Peale selle ei mõistnud talupojad küllalt hästi veel seda, et mõisnike kukutamine on vajalik tingimata kogu tsarismi kukutamiseks.

Ka tööliklassi enda ridades polnud revolutsiooni võiduks vajalikku ühtsust. Nii omasid bolševike kõrval, kes pidasid järjekindlalt revolutsioonilist joont, tööliste veel teatud mõju ka menševikud, kelle kodanlusega kokkuleppe poliitika pidurdas revolutsioonilise liikumise arengut.

Ka sõjavägi, mis suurelt osalt koosnes talupoegadest ja kajastas nende meeleolusid, ei tulnud ülestõusnute poole üle, vaid aitas oma enamikus tsarismile kaasa revolutsioonilise liikumise mahasurumisel. Tõhusalt abistasid tsaarivallitsust välismaised imperialistid, kes olid hirmunud oma Venemaale investeeritud kapitalide pärast jne.

Sellest hoolimata oli revolutsioon olnud rõhutatud klassidele siiski tugevaks poliitiliseks kooliks, süvendanud nende klassiteadlikkust ja kõigutanud tublisti tsarismi alustugesid.

VAAATEID ANTSLA LINNAST

Ülal: Antsla Toorlinavabriku tööliselamud
All: Pioneeride väljak

VARSTU TÖÖLISASULA

*Ülal: Varstu MTJ-i uus tööliselamu
All: tänav Varstu töölisasulas*

SUURE REVOLUTSIOONI PÄEVADEL

1905.—1907. a. sündmustele järgnes kogu tsaristlikul Vemaal sünge reaktsiooni ajajärk, mis märatses kuni 1912. a. sündmusteni. Bolševike partei, kes oli etendanud juhtivat osa revolutsiooni käigus, oli nüüd sunnitud sügavale põranda alla minema. Kuid rõhutatud klasside võitlusvaim jäi kõikidest repressioonidest hoolimata edasi hõõguma, puhkedes võimsaks leegiks Leena kullakaevurite ülestõusu ajal.

Vaevalt oli karistussalkade tegevus pisut vaibunud, kui sel ajal elanud inimeste mälestuste järgi pandi Sännas tuntud revolutsionääri Oskar Leegeni poolt alus illegaalsele noorsooseltsile „Varemed“, mille tsaarismi vastu suunatud tegevusest võttis osa kümnekond Tsooru ja Lepistu noort. Mõni aeg hiljem asutati ka Lepistus samast pärinevate Peterburi, Tartu ja Volmeri keskkoolides õppivate noorte mõjutusel illegaalne „Komorra selts“ (1913), mille liikmed areteeriti 1915. a. veebruaris Riias väljasaadetud sandarmeeria poolt. Enne neid, s.o. 1909. a., oli revolutsioonilise tegevuse pärast areteeritud ja asumisele saadetud Tsoorust pärinev Fr. Leegen — Võrumaa revolutsioonilise liikumise üks juhte.

1914. a. 1. augustil alanud esimene imperialistlik maailmasõda katkestas ajutiselt tolle mõnda aega kestnud revolutsioonilise liikumise elavnemise. Üheks põhjuseks oli kahtlemata see, et igasugused mobilisatsioonid nii rinde kui ka sõjaliselt tähtsate tööde tarvis tagalas tabasid eeskätt just vabrikutöölisi ja kehviktalupoegi, seega elanikkonna kõige revolutsioonilisemat osa. Nii ei olnud näiteks 650 mobiliseeritud hulgas, kes 1915. a. algul Võrumaa valdadest saadeti Riia rindele, peaaegu ühtki peremeest. Kui 1916. a. 1. jaanuariks oli Võrumaalt mobiliseeritud üldse üle 7000 mehe, siis peremehed moodustasid sellest ainult väga väikese protsendi.

Vähe sellest, et ekspluateeritavate klass pidi andma sõja jaoks inimmaterjali. Töölised vabrikutes ja kehvikud maal pidid peale selle võtma oma õlgadele ka kõik muud kohustused, mis olid seotud imperialistliku sõjaga. Et sõjakoorem oli tõesti ränk, seda näitab kas või see fakt, et näiteks 1916. a. nõuti ainuüksi Antsla ümbruse 10 vallast 3000 kari-looma ja 30 000 puuda loomatoitu. Kuna suurtalunikud igasuguste piimakarjaühisustega ja tõuveiste tunnistustega sellest kohustusest end eemale hoidsid, siis tuli kohustuse peamine osa jällegi kehvematel talupoegadel kanda.

Üldiselt iseloomustasid sõja-aastaid niisugused nähtused, nagu talude tühjaks jäämine tööjulistest meestest, põlluviljakuse pidev vähenemine, vallamaksude suurenemine 70—80 protsendi võrra, koduta jäänud põgenike arvu kasvamine ja elukalliduse järsk tõus. Ühtlasi rekvireeriti hulgaliselt ka loomi. Nii näiteks rekvireeriti paari esimese kuu jooksul üksi Liivimaalt üle 60 000 karilooma ehk üle 1 000 looma päevas.

Mõistagi, et see sõjalistest kulutustest tingitud rahvahulkade pidev väesumine uuesti hoogustas 1915. a. paiku sõja algul vaibunud revolutsioonilist liikumist. Hoolimata alalisest tagakiusamisest, sagedastest areteerimistest ja asumisele saatmistest laiendasid bolševikud oma revolutsioonilist agitatsiooni ja selgitasid töölistele, kelle huvides sõda tõeliselt on.

Tsaarivalitsus elas 1917. a. jaanuaris-veebruaries läbi sügava kriisi, mis viis ta sama aasta märtsis lõpliku kokkuvõttesemiseni. Teine kodanlik-demokraatlik revolutsioon oli Venemaal seega võitnud ja seda sellepärast, et revolutsiooni algatajaks ja juhiks oli tööliklass, kes juhtis ka soldatisenlitesse riietatud talupoegade miljoniliste masside liikumist „rahu, leiva ja vabaduse eest!“

* * *

1917. a. kodanlik-demokraatliku Veebruarirevolutsiooni tulemused ja esimeste nõukogude tekkimine endisel tsaari-Venemaal tõid endaga kaasa revolutsioonilise liikumise süvenemise ka Antsla ümbruse valdades. Nii peeti kõigjal senisest julgemini imperialismi- ja sõjavastaseid koosolekuid, valiti ümber tsaariaegseid vallavolikogusid ja katsuti luua isegi töörahva nõukogusid. Üldiselt jäadi siiski ka nüüd — kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võiduni — kodanluse käpa alla ega suudetud töötavate kihtide sotsiaalse olukorra parandamiseks midagi nimetamisväärset ära teha. Tõsi küll, varsti pärast Veebruarirevolutsiooni loodi näiteks ka Antslas Võru eeskujul midagi nn. toitluskomitee taolist, kuid kohalike spekuleerimishimuliste kaupmeeste ja teiste äriteeste vastutöötamise tõttu puudus sellel reaalne jõud.

Kõigele sellele tegi lõpu Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võit. Kodanliku Ajutise Valitsuse ajal loodud Võrumaa Maavolikogult võeti võim Võrumaa Töörahva Saadikute Nõukogu kätte 16. novembril 1917. a. Seejärel suleti kontr-revolutsioonilise propaganda teenistuses olev kodanluse häälekandja „Võru Teataja“ ja detsembri algul pandi käima Võ-

rumaa Töörahva Saadikute Nõukogu Täidesaatva Komitee häälekandja „Rahva Hää!“, mis sai tugevaks relvaks võitluses nõukogude võimu kindlustamise eest. Edasi valiti Võrumaa revolutsiooniline kohus või tribunal, moodustati ka kolmeliikmeline juriidilise uurimise komisjon.

Detsembri algul hakati valdades looma töörahva saadikute nõukogusid, kuhu valiti kehviktalupoegade ja maatameeste esindajad. Nii valiti Urvaste valla töörahva saadikute nõukogu koosseisu vabrikutööline Karl Norman (esimeheks), kingsepp Juhan Kuld (aseesimeheks), mõisatööline August Käärrik (sekretäriks) ja liikmeteks: kehviktalupojad ja sulased J. Teos, A. Saag, A. Klasen, A. Alub jt. Umbes samasuguse sotsiaalse päritoluga olid ka samal ajal valitud Antsla, Tsooru, Mõniste ja teiste valdade töörahva saadikute nõukogude liikmed. Mõnel pool, nagu näiteks Vana-Antslas jm., tegid kodanlikud elemendid küll katseid pääseda nõukogudesse, kuid töörahva valvsuse tõttu ei läinud see neil korda.

Valitud töörahva saadikute nõukogude tööd püüdsid kohalikud kodanlased muidugi igati pidurdada. Nii kutsusid Urvaste hallparunid kaks korda kokku vallarahva koosoleku ja keelitasid viimast tühistama eelmise rahvakoosoleku otsust töörahva saadikute nõukogu valimise kohta. Marulist laimukampaaniat alustasid ka Antsla reaktsoonilise kodanluse esindajad eesotsas Kr. Rägo, T. Juurika ja mõnede teistega äsja valitud töörahva saadikute nõukogu vastu, mille koosseisu kuulusid J. Padulsepp (esimees), August Lanna, A. Nilbe jt.

Peale võimu ülevõtmist valdades asuti mõisade ülevõtmisele. Nii valisid detsembris Tsooru ja Kõrgepalu mõisatöölised endi keskelt oma kodukohta sõitnud Friedrich Leegeni juhtimisel 5-liikmelise komitee või nn. vanemate nõukogu, kes mõisa üle võttis. Samal ajal võeti üle ka kolm Urvaste valla mõisa (Urvaste, Truuta-Anne ja Koigu) ning valiti nende edaspidiseks majandamiseks mõisatöölise komiteed.

Nagu igal pool mujal, nii avaldas kontrrevolutsioon ka mõisade ülevõtmisel ägedat vastupanu. Tsooru mõisa ülevõtmisel selgus, et mõisavalitseja Johanson oli mõne nädalaga kõrvaldanud suure osa mõisa varandusest. Endisest 200 kariloomast oli järele jäänud ainult 19; teravili oli kas peidetud või maha saherdatud, sihikindlalt oli mõisa õuele lume alla vedelema jäetud põllutööriistad jne. Kõrgepalu mõisa omanik von Samson, kes oli samuti palju mõisa varandusest eemale toimetanud, võttis mõisa ülevõtmiseks kohaleilmunud vanemate nõukogu liikmed vastu koguni äärmiselt toore sõimu ja

ähvardustega. Ta lubas mõisa ülevõtjaid lasta isegi läbi peks-
ta ja seejärel maantee äärde üles puua.

Kõrvuti töörahva saadikute nõukogude loomise ja mõisade
ülevõtmisega tuli muidugi pidada järjekindlat võitlust nende
saavutuste kindlustamise eest. Siin tuli nõukogude võimul nii
mõnigi kord kasutada jõudu, et panna ennast maksma. Näi-
teks ei tahtnud endised Tsooru ja Krabi vallaisad eesotsas
endise vallavanema Henninguga üldse tunnistada töörahva
saadikute nõukogusid ja püüdsid igati ignoreerida nende ot-
suseid ja korraldusi. Krabi vallas plaanitsesid kulakud haara-
ta isegi relvi ja mõnedes valdades, nagu Antslas, Urvastes
jm., läks asi nii kaugele, et endised vallategelased tuli are-
teerida ja koos süüdistusmaterjalidega Võrru toimetada.

Mõistagi sai nüüd töötav rahvas aru, et revolutsioonilise
võimu kaitsmiseks on vajalik asutada rahva relvastatud jõud
— punakaart. 1918. a. jaanuaris-veebruaris tekkisidki esime-
sed punakaardi üksused Antslas, Varstus, Tsoorus, Urvastes.
Esiialgu oli muidugi nende äsjaloodud punakaardi salkadel
väga suuri raskusi relvade saamisega. Kuid õige pea saadi
sellestki üle kohalike punakaartlaste endi algatusel ja osali-
selt ka Võru seltsimeeste kaasabil.

Antslast ja lähematest Antsla ümbruse valdadest areteerisid
punakaartlased nõukogude võimu kindlustamise eesmärkidel
umbes 10—15 kontrevolutsioonilist tegelast ja nad anti kui
rahvavaenlased Võrumaa Revolutsioonilise Tribunali kätte, mille
eesistujaks oli Oskar Leegen. Siinjuures peab märkima, et
tookordne Võrumaa Revolutsiooniline Tribunal, samuti kui tei-
sedki revolutsioonilised tribunaliid üle kogu maa, oli oma
otsustes võrdlemisi leebe ja tegi rahvavaenlaste suhtes kül-
lalt otsuseid, mis kõlasid umbes selliselt: „*Hoida vangima-
jas, kuni ta oma ülevalpidamist parandab.*“

Kui näiteks Kõrgepalu mõisa kubjast süüdistati selles, et
ta mõisa ühisvara, mis nüüd on mõisa töölistekomitee käsu-
tuses, varastab oma isikliku lehma ja sigade jaoks, siis te-
gi tribunal temagi suhtes järgmise otsuse:

„*Kõrgepalu mõisa kupjal oma söodatagavaraga toi-
ta viit mõisa siga ja kolme lehma ühe nädala jook-
sul üleüldiste normide ulatuses. Sigade ja lehmade
toitmise juurde kutsuda üks komitee liige kontrolli-
ma.*“

* * *

Mälestusmärk Rõuge surnuaial Võru revolutsionäridele, kes hukati saksa okupantide poolt 1918. a. Paremalt: endine Sirgu kool Võrus, mille õuel poodi üles Friedrich ja Oskar Leegen ning Kristjan Kalmus.

Liigne suuremeelsus oma klassivaenlaste suhtes, mille eest Eesti töörahvas pidi õige pea palju kannatama, nagu märkis J. Sihver, tuli sellest, et klassivahekordade mõistmine ei olnud toleks ajaks omandanud veel seda selgust ja teravust, mida meie näeme hiljem Eesti Tööraha Kommuni päevil.

Selle nõukogulikult loova elu, mis sai kesta ainult mõni kuu, ja mis kulus peamiselt kodanliku riigiparaadi lammutamiseks ja nõukoguliku elu põhijoonte sissetoomiseks töötava rahva ellu, katkestas sünge saksa okupatsioon.

Tööraha saadikute nõukogud saadeti nüüd laiali, paljud nende liikmetest areteeriti ja mõrvati, töötav rahvas ise kooritati tohutu maksukoormaga. Mõisnikute ja reaktsioonilise kodanluse esindajate käsul vangistati ja mõrvati ka Võrumaa töötava rahva paremad pojad Friedrich Leegen, Oskar Leegen, Kristjan Kalmus, Arnold Seeder ja Oskar Turb.*

---

* Pikemalt käsitletakse seda ajajärku, samuti kui Leegenite ja teiste tollal väljapaistnud revolutsionäride tegevust artiklis „Nemad võitlesid nõukogude võimu eest“.

nr	inimene	1948	1949	1950	1951
1	Vaht Mägi				
2	Heldimar Sõgari				
3	Friedrich Sõgari				
4	Jaan Sõgari				
5	Porter Aplein				
6	Peter Kruus	1878	0		
7	Karl Kosenburg	1	5387		Kuus
8	Uuba Kaabist		5020		Kaunistatud
9	Jaan Kesler		6022		kuus
10	August Jõgi				
11	Thommas Kõrvi			1938	
12	Peter Kõrvi	1	2000		
13	August Melderson		9767		1000
14	Johannes Jõgi		5772		
15	Samuel Sõgari		5327		
16	Adam Sõgari		2975		
26	Kiigi Helmi Jõgi + 10		40		
22	Liam Tume Jõgi				
28	David Oustav Jõgi		507,465		
29	Sera Kõrvi Jõgi		2099		

Relvi saanute nimekiri Punakaardi loomise algpäevilt. Hiljem sattus see dokument saksa okupatsioonivõimude kätte ja kasutati süüdistusmaterjalina nõukogude võimu eest võidelnud revolutsionäride vastu.

Ent töötav rahvas ei alistunud. 1918. a. 22. novembril alustasid Punaarmee relvastatud väeosad lahingutegevust Narva lähistel. Algas Eesti territooriumi vabastamine vihatud saksa okupantidest. Juba 29. novembril oli Narva vaba. Samal päeval kuulutati Eesti nõukogude sotsialistlikuks vabariigiks Eesti Tööraha Kommuuni nime all. Koos maa vabastamisega taastati ka igal pool saksa okupantide poolt laiali kihutatud nõukogude võimu organid ja saadeti laiali okupatsioonigaesed vallavalitsused.

Võrust ja kogu Võrumaalt lahkusid saksa okupandid detsembrikuu algul. 11. detsembril toimus vabastatud Võrus Võrumaa Ajutise Revolutsioonilise Sõjakomitee koosolek, kus otsustati asuda tööraha saadikute nõukogude valimiste läbiviimisele maakonnas. 14. detsembril moodustati maakonna täitevkomitee juurde administratiiv-, toitlustus-, põllumajanduse-, majanduse-, rahvahariduse-, rahvaasjanduse-, hoolekande- ja töösakonnad.

Juba esimestel koosolekutel asusid äsja moodustatud osakonnad korraldama maakonna toitlusolusid ning muid tööraha plukorra parandamisega seoses olevaid küsimusi.

Antslas, kus isegi saksa okupatsiooniaja rasketes tingimustes oli üsna aktiivselt tegutsenud põrandaalune parteiorganisatsioon, kuhu kuulusid vennad Peeter ja Harald Abmets, August Lanna jt., taastati tööraha saadikute nõukogud otsekohe peale Punaarmee saabumist. Tööraha saadikute nõukogu esimeheks valiti J. Padulsepp, sekretäriks Robert Berris, põllumajanduse osakonna juhatajaks Jaan Angerjas. Energiliselt asuti ka Punakaardi salkade organiseerimisele ja relvastamisele. Seda juhtis Peeter Abmets, kes oli juba 1917. a. aprillist saadik bolševike partei liige. Relvastatud Punakaardi salkade poolt areteeriti saksa okupatsiooni ajal aktiivselt tegutsenud kontrrevolutsionäärid Kr. Rägo, T. Juurikas jt. ning anti Võru revolutsioonilise kohtu kätte. Detsembrikuu jooksul võeti üle Tsooru, Vana-Antsla jt. mõisad ning makustati suuremad tööstusettevõtted nn. kontrrevolutsiooni maksumaga. Näiteks Antsla kaupmeestele ja tööstusettevõtete omanikele määrati kontrrevolutsioonilist maksu kogusummas 20 000 rubla, kusjuures diferentseeritult tuli seda maksta igaühel 1500—2500 rubla piirides.

17. detsembril toimus Võru maakondlik õpetajate konverents, kus arutati nõukoguliku kooli loomise ja noorte kommunistliku kasvatuses küsimusi. Endiste maa seltsimajade juurde ja mujale asutati töölisklubisid ja punanurki. Uus elu mur-

dis kõikidesse eluavaldustesse uuesti sisse. Kuid ka nüüd sai kõik see kesta üpris lühikest aega, Võrumaal kõigest ainult 50 päeva, mõnedes teistes maakondades veelgi vähem. Seekord asus nõukogude võimu Eestis likvideerima reaktiivne Eesti kodanlus välisimperialistide toetusel.

Töötav rahvas nii linnas kui maal, kes alles hiljuti oli üle elanud sünge saksa okupatsioonija vintsutused, asus nüüd kogu jõuga omaenda võimu kaitsma. Detsembri algul tuli Võrus formeeritavasse Punaarmee väeossa üle 400 vabatahtliku ja 1919. a. jaanuaris avaldatud esimesele mobilisatsioonile kutsule järgnes Võrumaa valdadest üle 2500 mehe. Antsla ja Antsla ümbruse vallad üksi andsid ligemale 300 vabatahtlikku.

Oma sotsiaalse koosseisu poolest olid vabatahtlikud enamasti tööised, kehviktalupojad ja sulased. Antslast läksid vabatahtlikena Punaarmeesse Robert Bebris, Harald Abmets, Peeter Abmets, Jefim Padulsepp ja paljud teised, kes kõik hakkasid teenima 3. (hiljem 5-ndaks ümbernimetatud) eesti kommunistlikus kütipolgus, mida kutsuti veel tema formeerimise asukoha tõttu Võru polguks, ehkki „Võru“ ametlikult polgu nimetuses ei esinenud.

5. kommunistlik kütipolk alustas oma pikka võitlusteed 7. veebruaril 1919. a. Esimesed tuleristsed sai ta rindelõigus, mis kulges piki Riia-Pihkva maanteed Vastseliina, Irboska tee-risti, Misso mõisa, Pulli küla ja Källi küla vahel.

Ägedamad lahingud nõukogude võimu eest praeguse Antsla rajooni territooriumil toimusid 11. veebruaril Mõniste mõisa ümbruses. 17. veebruaril kandus lahingutegevus jällegi Mõnistesse, puhkedes vihaseks võitluseks Mustajõe silla läheduses. Järgmised ägedamad lahingud olid 22. aprillil Mõniste jaama juures ja 24. aprillil Tundu asula ning Mõniste mõisa aladel. Väiksemaid lahinguid peeti ka Anne mõisa ja Tsooru mõisa ümbruses.

Kodanliku diktatuuri kehtestamisega Eestis algas muidugi kõige selle lammutamine, mis töötav rahvas oli oma võimul oleku aja kestel saavutanud. Kontrevolutsioon pääses uuesti märatsema. Antslas areteeriti ja lasti ilma igasuguse kohtuotsuseta maha kol korral Antsla raudteejaama ees kasvavas kadastikus 5 inimest. Punaarmeesse läinud vendade eest võeti pantvangi Ella Abmets, keda piinati senikaua, kuni ta lõpuks tuli saata Tartu vaimuhaiglasse.

Töötavale rahvale algasid rasked päevad.

*Peetri jõe org
Jaanusel*

VAATEID ANTSLA RAJONIST

*Antsla
Põllumajandus-
tehnikumi
kalakasvanduse
tiigid*

VAATEID ANTSLA RAJONIST.

KODANLUSE DIKTATUURI AASTAIL

Eesti eraldumine Nõukogude Venemaast muutis ta imperialistlikest riikidest sõltuvaks poolkoloniaalseks maaks. Rahvas langes nüüd kahekordse rõhumise alla, ühelt poolt oma rahvusliku kodanluse ja teiselt poolt Ameerika ja Lääne-Euroopa monopolistide rõhumise alla. 1919. a. kontrrevolutsiooniline maaseadus, mille ümber tehti palju kära, jättis pooled mõisatöolistest maast ilma. Maa jagati peamiselt Nõukogude-vastasest interventsioonist osavõtnud sõjaväelaste, kulaklike perekondade võsude ja kodanliku korra võimumeeste vahel, kelle käes see peagi muutus spekulatsioonobjektiks. Kümned tuhanded perekonnad jäid endiselt virolema väikestel maalappidel, olles sunnitud elu sees hoidmiseks müüma oma tööjõu hallparunitele.

Et kodanlik maareform soodustas ainult endiste mõisnike asendamist eesti hallparunitega, selle kohta võib tuua rohkesti näiteid ka Antsla rajoonist. Üks kujukamaid nendest oleks vahest näide endisest Karula vallast, praegusest Antsla rajooni „Stahhaanovlase“ kolhoosist.

Enne maareformi oli seal Mähkli talu, mille suurus oli 400 ha ja mis kuulus tolle aja kodanliku valitsuse põllutöömistrile A. Keremile. Selle asemel, et seda suurt kulakutalu tükeldada ja maatameestele välja jagada, lõigati Mähkli talule Ähijärve äärest karjamaaks 54 ha metsa juurde põhjendusel, et talul ei olevat küllaldaselt karjamaad suure piimakarja pidamiseks. See oli asja väline külge. Tegelikult müüs minister A. Kerem 54 hektaril kasvava metsa kuue ja poole miljoni marga eest (kaheksa keskmise asundustalu hind!) metsakaupmees Scheinile.

Ükski mõisasüda ei sattunud mõisatöoliste või sulaste kätte. Tsooru mõisasüdame sai endale endine mõisavalitseja Herzov, Linnamäe mõisa jäi endine parun Maydell ise edasi, Vastse-Antsla mõisasüdame sahkerdas enda kätte Võrumaa ringkonnavanem Samarüütel.

Maatöoliste saatusest kodanluse diktatuuri päevil polnud parem ka linnatöoliste oma. Eesti eraldumine Nõukogude Venemaast viis ülevenemaalise turu tarvete jaoks väljaarendatud Eesti suurtööstuse laostumisele. Kodanliku Eesti Nõukogude-vastane orientatsioon ja tema sõltuvus lääne imperialistlikest riikidest takistasid tal ka normaalse kaubavahetuse

arendamist Nõukogude Venemaaga. Kõik see viis selleni, et tööliklassil tuli vihelda alalises viletsuses ja tööpuuduses.

* * *

Kuna „demokraatlikus“ Eesti vabariigis oli kommunistliku partei tegevus surmanuhtluse või sunnitöö ähvardusel keelatud, sai Eestimaa Kommunistlik Partei siin tegutseda ainult sügaval põranda all. Viimasest asjaolust olenedes tuli tal oma illegaalne töö oskuslikult ühendada legaalse tööga. Eestimaa Kommunistlik Partei täitis selle ülesande edukalt. Nii laiendas ta lühikese ajaga oma mõju mitmesugustele legaalsetele töörahva organisatsioonidele, nagu ametiühingutele ja EKP juhtimisel 1920. a. Tallinnas asutatud Ülemaalisele Noorproletaarlaste Ühingule.

Antsla progressiivne töölisnoorte tuumik kasutas mõnda aega oma koosolekuiks ja kokkutulekuiks 1926. a. paiku ellu kutsutud Antsla Noorsotsialistide Ühingut. Kuigi nimetatud ühingut püüdsid pidevalt oma käpa all hoida kohalikud „sotsid“ eesotsas Jüri Voimaniga, täites oma Tallinna peremeeste Karl Asti jt. juhendeid, ulatus sellest hoolimata kommunistliku partei mõju siitagi. Nii peeti ühingus hilisemate kommunistide A. Vainola, K. Hommiku, K. Malleuse jt. juhtimisel koosolekuid ja vestlusi, kus tutvuti marksistliku kirjandusega.

Kodanliku valitsuse lõpuaastail õnnestus mitmel Antsla mehel luua sidemed NSV Liidus elavate seltsimeestega. Nii käis 1940.—1941. aastal Antsla valla TSN Täitevkomitee aseesimehena töötanud ja 1941. a. saksa okupantide poolt mõrvatud Karl Kohk kolmel korral, s.o. 1934., 1935. ja 1938. aastal, NSV Liidus, millised käigud tublisti mõjutasid tema maailmavaate kujunemist. Sika täre popsimajja, kus Karl Kohk elas, armastasid jälle omakorda koguneda ümbruskonna tolleaegsed noored: kunstnik Karl Pärsimägi (mõrvati saksa koonduslaagris Prantsusmaal), kooliõpetajad Karl Akerman ja Arnold Vainola, üliõpilane Lembit Kulbin (langes partisanina Suures Isamaasõjas) jt. Elavalt arutati nendel kohtumistel aktuaalseid sise- ja välispoliitika küsimusi, esitati julgeid ja läbimõeldud mõtteid kapitalistliku korra pahedest, proletariaadi huvide ühtsusest, kommunistliku korra võidu võimalustest kogu maailmas. 1939. a. paiku õnnestus ringil saada venekeelne ÜK(b)P ajaloo lühikursus, mida ühiselt loeti ja tõlgiti vene keelt oskavate seltsimeeste poolt eesti keelde.

Kõike seda tuli teha muidugi äärmiselt salaja, sest kodanlik salapolitsej ja K. Pätsi fašistlik diktatuur püüdsid igati summutada iga tagasihoidlikumatki progressiivset mõtteavaldust, areteerides nende levitajaid ja jälitades selles kahtlust aratavaid isikuid.

UUEL TÕUSUTEEL

1940. a. juuni pöördelised päevad tõid endaga kaasa poliitilise elutunduva elavnemise ka Antslas. Antsla linna pargis ja praeguse Antsla Keskkooli ees oleval väljakul toimusid massilised töötajate miitingud, kus kõnedega esinesid A. Vainola, Joh. Skiller jt. Sõnavõtnud töötajad nõudsid oma kõnedes eelkõige Pätsi-Uluotsa sõjaprovokaatoreite valitsuse kõrvaldamist ja uue valitsuse loomist, kes aualt täidaks Nõukogude Liiduga sõlmitud pakti. Miitingud, mis üldiselt toimusid suure poliitilise vaimustuse tähe all, lõppesid tavaliselt „Internatsionaali“ laulmisega ja „elagu“ hüüetega suure Nõukogude Liidu ja kommunistliku partei auks.

Pärast 21. juuni sündmusi revolutsioonilise tõusu olukorras ei olnud kodanlusel enam võimalik kaitsta oma positsioone. Kakskümmend kaks aastat pöranda all tegutsenud kommunistlik partei hakkas nüüd legaalselt töötama. Fašistliku valitsuse poolt keelatud ametiühingud, kommunistlik noorsooühing jt. alustasid uuesti tegevust. Ka Antslas alustas tegevust kommunistliku partei algorganisatsioon, kuhu kuulusid Joh. Skiller, H. Akerman, K. Malleus jt.

Esimeseks tähtsaks poliitiliseks sammuks revolutsiooni teel oli uue Riigivolikogu valimiste läbiviimine 14. ja 15. juulil. Antslas seati Eesti Töötava Rahva Liidu poolt Riigivolikogu kandidaadiks üles õpetaja Leonhard Hallop ja Kurenurmes õpetaja Ruut Liiv. Kui omal ajal kodanlus sai hoolimata tema poolt rakendatud võtetest ja sunniabinõudest valimistele hädavaevalt poole või veidi rohkem valijatest, siis nüüd ei langenud valimistest osavõtnute protsent üheski ringkonnas alla 85 ja kommunistide bloki esitatud kandidaatide poolt andis oma hääled 95—96 protsenti valijatest.

Juuni lõpul ja juuli esimesel poolel rakendatud abinõud kodanluse jõudu siiski lõplikult veel ei murdnud. Nimeliselt kuulusid talle ikka edasi maa, vabrikud, tehased, pangad. Tema käsutuses oli ka kodanlik armee ja politsei, kuid revolutsiooniliste jõudude valvsa kontrolli tõttu ei saanud ta enam

neid kasutada oma huvides. Revolutsiooni lõplikuks võiduks oli vaja kodanluselt võtta tema positsioonid ja kodanlik riigimasin lammutada. Oli vaja taas kehtestada nõukogude võim, millele Eesti linnades ja külades oli alus pandud 1917. a. oktoobri sündmustega.

21. juulil toimus äsja valitud riigivolikogu esimene istung, mis kuulutas välja Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi. 23. juuli istungil kuulutas Riigivolikogu kogu maa Eestis üldrahvalikuks omandiks ja võttis vastu deklaratsiooni pankade ja suurte tööstusettevõtete natsionaliseerimise kohta, tehes sellega lõpu inimese ekspluateerimisele teise inimese poolt. Algas suurkodanluse ja hallparunite võimu järk-järguline purustamine.

Antslas natsionaliseeriti suurkaupmeeste A. Rägo ja I. Tubinini ärid, Valtina jahuveski, Antsla villa- ja jahuveski. Sama 1940. a. sügisel asuti ka esimese nõukoguliku maareformi teostamisele. Maa suuruse ülemmääraks ühele talule määrati 30 hektari. Ülejäänud maa, mis ületas selle suuruse, arvati riiklikku fondi, kust varustati maaga maata ja vähese maaga talupoegi. Endises Urvaste vallas said ligemale 70 ja Vana-Antsla vallas üle 80 maata ja kehviktalupoja maad või juurdelõikeid. Üldse said nõukogude maareformi tulemusena Eestis 26,5 tuhat uut majapidamist 249 tuhat hektari maad ja sama arv majapidamisi sai juurdelõikeid koguulatuses 261 tuhat hektari.

Et abistada kehv- ja keskmajapidamisi ning esimeses järjekorras uuesti maaga varustatud põllutöölisi ja kehvikuid põlluharimisel, organiseeriti valdadesse hobu-masinariistade laenutuspunktid kuni 20 hobusega.

Töölisklassi diktatuuri kehtestamise käigus purustati ka kodanlik riigimasin ja loodi nõukogude riigiaparaat, mille põhikoosseisu moodustasid töölisklassi ja kehviktalupoegade parimad esindajad. Nii sai endisest kehvikupojast ja Antsla 6. klassilise algkooli juhatajast Artur Vainolast Petserimaa täitevkomitee esimees, Antsla tislerist Joh. Skillerist EK(b)P Võrumaa Komitee II sekretär, Antsla maalerist Herbert Akermanist sama maakonna parteikomitee III sekretär, Antsla algkooli õpetajast Priidu Tänavast Tartumaa täitevkomitee esimees jne. Kui 1940. a. septembris likvideeriti kodanlik politsei ja asuti looma Töölise ja Talupoegade Miilitsat, siis asus seda ülesannet Antslas edukalt täitma endine rätsep Karl Malleus koos teiste omasuguste käsitöölise ja töötätöölisega.

Võimule tulnud töölisklass osutas bolševike partei juhtimisel suurt tähelepanu rahvaharidusele ja vormilt rahvusliku ning sisult sotsialistliku kultuuri arendamisele. Haridus, mis kodanlikus Eestis oli valitseva klassi eesõiguseks, tehti nüüd kättesaadavaks kõigi töötajate lastele. Koolide juurde avati internaadid, mis hakkasid õpilasi varustama sooja toiduga kas õpilaste endi või riigi kulul. Viimasest kirjutas näiteks tookordne Lepistu algkooli juhataja H. Pill koolikroonikas järgmist: „2. detsembril hakkasid sooja einet saama 31 kehva õpilast riigi arvel. Nendega ühines samapalju õpilasi omal kulul. Sellega on tootlustusel 62 õpilast.“

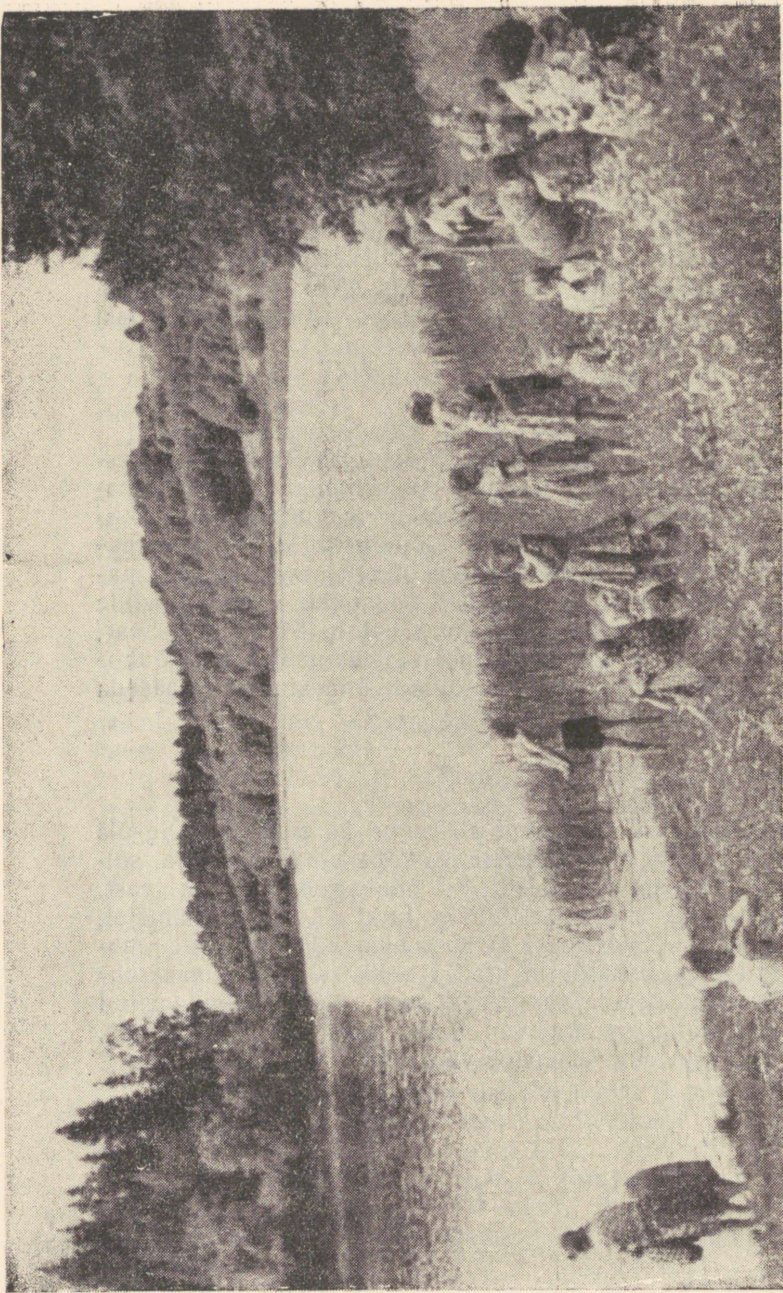
* * *

Kogu see 1940. a. suvel edukalt alanud sotsialistlik ülesehitustöö katkes aga ajutiselt hitlerliku Saksamaa sõnamurdliku kallaletungi tõttu Nõukogude Liidule. Eesti okupeeriti fašistlike anastajate poolt, kapitalistlik kord restaureeriti ja ühtlasi algas ka julm arvete õiendamine töörahva paremate esindajatega. Fašistide ja kodanlike natsionalistide ohvriks langesid Antslas K. Malleus, Joh. Skiller, S. Saar, R. Tiganik koos naisega, E. Ermel ja kümneid teisi nõukogude võimu ehitajaid, kellel ei olnud õnnestunud pääseda nõukogude tagalasse.

* * *

Kuid eesti töötav rahvas ei alistunud ka seekord. Õlg-õla kõrval nõukogude vennasrahvastega võitles ta oma sotsialistliku kodumaa vabaduse ja nõukogude võimu eest. Suure Isamaasõja lahinguis Velikije Luki ääri, Narva lähistel, Emajõe luhtadel, Saaremaal ja Kuramaal võitsid eesti rahvusväeosad oma vabariigile kindla koha sotsialismimaa rahvaste sõbralikus peres. Kangelaste seas, kelle loendamatud kääpad meile alati meenutavad selle võidu kallist hinda, puhkab ka palju Antslast pärit võitlejaid.

KARL VERI

VAATEID ANTSLA RAJONIST

Õpilased Uhtjärve koolist

MARIE HEIBERG

* * *

*K*uula: valgusest imelist juttu
vestab sügav, salalik öö.
Tumedast kaugusest kostab kui nuttu,
sähvab seppade sätendav töö...

*T*aevast kiirgavad kukkuvad tähed,
põhja valgus nii punane näib...
tasa, arglikult hämarus valvel
üle uinuva ilma käib...

*M*ägedel hõisatakse imelist lugu —
kostab vabanend vangide hääli:
„Ärka üles, sa uinunud sugu!
Hommik algamas ilma pääl...“

(Kogust „Murelapse laulud“ 1906)

Suures Isamaasõjas langenute mälestussammas Antslas

NEMAD VÕITLESID NÕUKOGUDE VÕIMU EEST

(Revolutsioonist osavõtjaid Antsla rajoonist)

FRIEDRICH LEEGEN

1917. a. revolutsiooniliste sündmuste käigus oli Võrumaal üheks tuntumaks nimeks Leegen. Leegeneid oli kolm venda — Friedrich, Ernst ja Voldemar Leegen ning nende lellepöeg Oskar Leegen. Kõik nad põlvnesid ekspluateeritavate hulgast ja nende kaasaminek revolutsioonilise liikumisega oli sama loomulik nagu tuhandetel teistelgi, kes 1917. a. oktoobris otsustavalt välja astusid uue ja parema elu rajamise eest.

Kuigi kõik Leegenid olid aktiivselt osa võtnud 1905.—1907. a. revolutsioonilisest võitlusest, esines neist 1917. a. revolutsiooni päevil kõige teadlikuma ja staažikama revolutsionäärina Friedrich Leegen.

Fr. Leegen sündis 29. aprillil 1885. a. endise Tsooru valla Kõrgepalu mõisa moonaka pojana ja veetis üldjoontes nagu ta vennadki kehva moonakalapse lapsepõlve. Juba varakult õppis ta tundma viletsust, toorust ja ülekohut, mida tollal võis kohata igal sammul ja mille vastu ta hiljem ise nii kirglikult välja astus. Eriti tugeva annuse mürki jättis Fr. Leegeni hinge valitsevast ülekohtusest maailmakorrast lugu, mille ta üle elas päris noorukina. Veel isegi paar päeva enne tema hukkamist tuletas ta seda meelde ja jutustas Võru vanglas istudes oma kaasvangile L. Seederile.

Kolme-nelja-aastase poisikesena mänginud ta kord maantee liivas. Sealt kihutanud samal ajal mööda Kõrgepalu parun von Samson. Ootamatult ja ilma mingi nähtava põhjuseta rabanud parun teda — väikest jõnglast — piitsaga, ise võikalt irvitades: „Ah sa kutsikas!“

Leegenite vanemad olid küll mõlemad väga töökad, kuid et suurem osa nende vaevast veeres rahvarõhujate lauale, ei jätkunud suurele perlele ei korralikku kõhutäit ega ka vajalikku kooliharidust. Paar-kolm talve kohalikus Kõrgpalu külakoolis ja Rõuge kihelkonnakoolis oli kogu kooliharidus, mis Fr. Leegen sai. Kõik muu tuli omandada iseseisva õppimise teel. Andeka noormehena kandsid tema õpingud küllaltki tüsedat vilja. Hiljem valdas ta täiesti vabalt vene keelt, oskas niipalju saksa keelt, et võis end saksa okupantide kohtus kaitsta saksa keeles ja tundis ka mõnevõrra prantsuse keelt.

Leidmata oma kodukohas sobivaid teenistusvõimalusi, rändas Fr. Leegen enne esimest vene revolutsiooni Peterburi, kus asus Putilovi vabrikus tööle. Samas puutus ta kokku vene revolutsiooniliste töölistega, hakates nende pörandaaluste ringide aktiivseks liikmeks. Aastal 1906 astus Fr. Leegen bolševike partei ridadesse ja 1907. a. suunati ta parteilise ülesandega Narva, kus tegi poliitilist selgitustööd Kreenholmi vabriku tööliste keskel. Ühel tööliste koosolekul Narvas sai ta aga tsaari sandarmitega tekkinud tulevahetuse ajal haavata ja paigutati politsei valve all haiglasse, kust tal õnnestus oma seltsimeeste kaasabil siiski põgeneda.

Järgnevalt näeme Fr. Leegenit vanemate juures Kõrgepalus ja tööl Mõniste valla Gutkini lauavabrikus, kus samal ajal töötasid ka tema mõlemad vennad. Töö saeveskis oli väga raske. Tööpäeva pikkus kestis lühikeste söögi-vahe- ja puhkusteaegadega kokku 13 tundi ja vahel rohkemgi. Töötasu seejuures oli aga madal ja seda pisukesti maksti töölistele äärmiselt korrapäratult. Ühel niisugusel korral, kui lauavabriku administratsioon keeldus järjekordselt töölistele õigel ajal töötasu väljamaksmisest, organiseeriti Leegeni juhtimisel streik, mis kestis mitu päeva ja lõppes Friedrich ja Ernst Leegeni areteerimisega.

Ka sel korral õnnestus Fr. Leegenil vanglast põgeneda. Olles tsaarivõimude poolt tagaotsitav, varjas ta end Mihkelsoni varjunime all Peterburis, elades Võrust pärineva sõbra ja tookordse Putilovi tehase töölise August Koobaku korteris.

Pärast lühikest viibimist Peterburis ja Schlüsselburgis läks Fr. Leegen kohaliku parteiorganisatsiooni ülesandel Leedumaale ulaanipolgu soldatite hulka poliitilist selgitustööd tegema. Kuid 1909. a. sügisel, kui ametivõimude kahtlused muutusid juba päris ilmseks, põgenes ta polgust ja tuli illegaalselt Võrru. Täiesti ootamatult areteeritakse ta siin ühes teemajas ja antakse kohtu kätte. Kohus mõistis Fr. Leegeni viieks aastaks sunnitööle koos kõikide õiguste kaotamisega ja pärast karistusaja lõppemist kaheks aastaks asumisele.

Ent ka see otsus ei suhtunud murda tubli revolutsionääri meelekindlust. Vaevalt oli kohtunik kohtuotsuse ettelugemisega lõpu poole jõudnud, kui Fr. Leegen üle kohtusaali kõva häälega hüüdis: „Teie saadate mind sunnitööle, kuid kord saadab rahvas teid võllasse.“

Esimesed kaks aastat istus ta Lätimaal Võnnu vanglas ja järgnevad aastad kuni 1915. a. kevadeni ühes Bessaraabia kindluses. Asumisaastad kuni 1917. a. Veebruarirevolutsioonini, mil ta lõplikult vabanes karistusest, möödusid samuti Bessaraabias Dnestri jõe deltas.

Pärast Veebruarirevolutsiooni valiti Leegen Tsooru valla Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee esimeheks ja Võrumaa Tööraha Saadikute Nõukogu liikmeks. Nii ühe kui teisena tegi ta edukalt bolševistlikku selgitustööd kehviktalupoegade ja maatameeste hulgas, olles muide ka bolševistliku ajalehe „Tõuline“ agendiks ja levitajaks.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni järel valiti Fr. Leegen Võrumaa Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee esimeheks.

Kuigi nõukogude võim Võrumaal sai tookord kesta ainult kolm-neli kuud, kujunes selle tegevus töötava rahva eluliste huvide rahuldamisel ja nõukogude võimu kindlustamisel väga viljakaks. Oli ju enne Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni Võrumaal olnud üle 80 mõisa, mille juurde kuulus kaugelt rohkem kui pool Võrumaa paremast põllupinnast. Näiteks oli parun Liphardtil Võrumaa valdades 7 mõisa, von Samsonil 6 mõisa, Ungern-Sternbergil 5 mõisa jne. Kõik need kuulutati nüüd rahva omandiks ja võeti selleks valitud komiteede poolt üle. Leegeni isiklikul osavõtul võeti üle Tsooru, Kõrgepalu, Rõuge, Nursi ja palju teisi mõisu. Alustati ka rahvahariduse ja sotsiaalkindlustuse ümberkorraldamist. Kuid see ei meeldinud hästi parunitele ja üldse kogu ekspluataatorlikule klassile.

Kohalikud kontrrevolutsioonilised ohvitserid eesotsas Mõttuse ja Plakkiga üritasid juba mõni päev enne saksa okupatsioonivägede saabumist haarata Võrus võimu. Kaasa tõmmates salga soldateid, õnnestus neil areteerida Friedrich Leegen ja Võrumaa Revolutsioonilise Tribunali esimees Oskar Leegen ning vabastada vanglast üle kolmekümne mõisniku. Ohvitseride mässukatse suruti Võru Punakaardi poolt kiiresti maha ja vangistatud seltsimehed vabastati.

24. veebruaril hommikul jõudsid kohale saksa okupatsiooniväed. Algas julm arvete õiendamine tööliisklassi paremate esindajatega. Esimestena areteeriti kõik Võrumaa täitevkomitee liikmed eesotsas Fr. Leegeniga ja anti 28. veebruaril sõjakohtu alla.

Sõjakohus, kuhu kohtunikena kuulusid saksa ohvitserid ja „süüdistajateks“ olid kohalikud mõisnikud von Samson, parun von Kiel jt., pidas oma kohtuistungid Võru praeguse esimese 7-a. kooli ruumides 28. veebruaril ja 5. märtsil. Fr. Leegenit süüdistati selles, et ta olevat „omavoliliselt“ ametliku Võru linnavalitsuse laiali ajanud, mõisad nende omanikelt ära „röövinud“ ja „ausamad“ kodanikud vanglasse pannud.

Hooimata sellest, et Fr. Leegen saksakeelses kaitsekõnes kohtule veenvate faktide najal tõendas, et tema, samuti kui kõik teised täidesaatava komitee liikmed, on valitud rahva poolt ja keegi nendest ei ole kasutanud omavoli, vaid kõikjal täitnud rahva soove ja kõrgemate võimuorganite korraldusi, mõisteti ta koos Punakaardi ülema asetäitja Kristjan Kalmuse ja Oskar Leegeniga surma poomise teel. Mahalaskmisele mõisteti Punakaardi instruktor Arnold Seeder ja punakaartlane Oskar Turb.

Õöl vastu 6. märtsi korraldas von Samson surmamõistetutele vanglas jumalateenistuse armulauaga. Sel puhul lasti vanglasse ka nende lähemaid omakseid. Fr. Leegen keeldus armulauast, tähendades:

„Andke neile armulauda, kes mind pooma hakkavad!“

6. märtsi hommikul umbes kella viie-kuue paiku viidi Friedrich Leegen, Oskar Leegen ja Kristjan Kalmus, kes muide ka oli pärit praegusest Antsla rajoonist, endise Sirgu kooli õuele ja poodi seal üles. Enne vangikongist lahkumist ja sõpradega jumalaga jätmist ütles Fr. Leegen oma vennale Voldemarile:

„Volli, kui juhtub, et sa nende küüsisst eluga pääsed, siis sa ära tee nende vastu võideldes enam sääraseid vigu, nagu meie tegime. Ole halastamatu! Mida rohkem neid verekoeri hävitad, seda kergem on tööliisklassil, seda paremini tasud nende mõrtsukatöö eest!“

Minnes mööda vangla koridori, hüüdis Friedrich Leegen valju häälega: „Elagu nõukogude võim! Surm timukatele!“ Ja seejärel kõlas surmaminejate suust võimas revolutsiooniline laul.

Hukkamise eel teatas saksa sõjaväesalga ülem, et ta keeldub kohtuotsuse täitmisest. Ta võivat oma sõdureid sundida küll süüdlasi maha laskma, mitte aga pooma. Samas pakkus end poojaks Võru kaupmehe

Mõttuse ohvitserist poeg. Eesti kodanlus kirjutas sellest vahejuhtumist 1934. a. ilmunud koguteoses „Võru 150 aastat“ järgmist:

„Kui kohus kaks Leegenit ja Kalmuse poomisele oli mõistnud, ütelnud okupatsioonivõimud sellest ära. Nad võivat sõdureid kõige rohkem sundida ainult süüdlaste mahalaskmisele. Kuid ometi leidis mees, kes poos. Sama mees hüüdnud selges eesti keeles koridoris, kui süüdimõistetud välja toodi: „Kus nõõrid on?“ Selleks peeti üht noort Võru kaupmehepoega, kes viimasel ajal erilist aktiivsust on näidanud.“

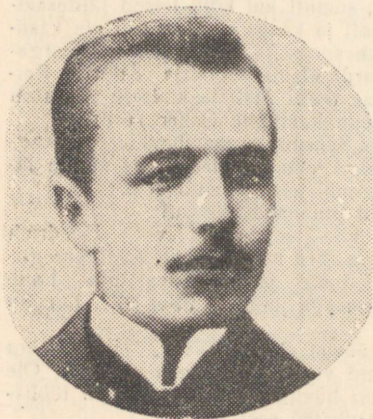
Huvitav on veel eelnevale lisaks märkida fakti, et 1946. a. ostis Tallinna vanakraamiturult mäetehnikumi õpilane Johannes Kolmer tindipoti, mille kahekordse põhja lahtivõtmisel tuli nähtavale järgmise sisuga kiri:

„Võru maakonna rahvasaadikute Friedrich Leegeni, Oskar Leegeni, Kristjan Kalmuse, Arnold Seederi, Oskar Turba surmajad olid isikud — von Samson, Schultz, von Klassenapp, kaupmees Mõttus oma poegadega, kes ka nõõri kaela panija oli, pastor Hollmann, Nursi mõisa valitseja Amson, kelle otsuse järele Turb surmati. Kõige mõjuvamat osa mängis Samson, kes peale kõige ka vangistatuid piinas enne surmaotsuse täidesaatmist ja ka järele jäänuid.“

Juhtub see leheke tõõrahva huvide kaitsja kätte, siis ära unusta, et veri ihkab vere hinda.*

Kes on mainitud kirja autor, ei ole päris selge, küll aga võib mõningate andmete varal oletada, et selleks võis olla Emma Peterson, kes oli Võru tribunali sekretäriks ja istus koos Leegenite ja teistega kinni. Tindipott ise kuulus Ernst Leegenile. Ta oli selle esimese maailmasõja päevil rindel valmistanud ja areteerimisel nähtavasti endaga kaasa võtnud.

OSKAR LEEGEN

Oskar Leegen (Fr. Leegeni lallepoeg), kellest eelpool korduvalt juba juttu on olnud, sündis 18. oktoobril 1889. a. töötavate talupoegade perekonnas. Ta vanemad olid Sänna (praegusse Võru rajooni) siirdunud Viljandimaalt, ostes sinna Kolu talu. Talu oli võrdlemisi suur ja asus kauni Pärlijõe kaldal, kuid maapind oli väheviljakas ja kaetud määratu kiviräbuga. Vanemate kehvus oli põhjuseks, miks Oskar Leegen, vaatamata oma andekusele ja püüdlikusele, jäi ainult kihelkonnakooli haridusega.

Ent väike haridus ega isaaralitsuse surve ei suutnud takistada O. Leegenit kujunemast üheks ärksamaks ümbruskonna meheks. Ta tegutses Rõuges, Sännas, Tsoorus ja

Kõrgepalus kohaliku hariduselu organiseerijana ja seltsielu korraldajana. Ta kogus ümbruskonna inimestelt ka rohkesti rahyajutte, milledes kõneldi talupoegade vastuhakkamistest parunitelé, pappide ja pastõõrite silmakirjalikust elust jne. Peale selle avaldas O. Leegen ka ise ajalehtedes Leilini jt. pseudonimedega all lühikesi jutukesi, kus piitsutati ühiskondliku elu

väärnähtusi. Kuid eriti igal võimalikul sammul püüdis ta „rammu“ katsuda kohaliku paruniga, olles viimasele kogu aeg pinnuks silmas. See jõukatsumine viis Oskar Leegeni lõpuks isegi veski asutamisele, et niiviisi kasvõi mõisahärra sedagi monopoli mõnevõrra halvata.

Üsna aktiivselt võttis Oskar Leegen osa ka 1905.—1907. a. revolutsioonilistest sündmustest, esinedes tähelepandava kõnemehena Tsooru, Sanna ja Rõuge mõisade kehviktalupoegade ja mõisatööliste koosolekutel. Ta selgitas toimuva kodanliku revolutsiooni mõtet ja levitas mitmesuguseid illegaalselt trükitud lendlehti. Hiljem, karistussalkade ilmudes, oli ta sunnitud viimaste eest mõnda aega peidus olema, et pääseda maha-laskmisest.

Esimese maailmasõja ajal töötas O. Leegen Peterburi tehastes, kus ta õppis põhjalikumalt tundma revolutsioonilise võitluse küsimusi. Tulles pärast 1917. a. Veebruarirevolutsiooni oma kodukohta tagasi, hakkas ta siin suure energiaga organiseerima kohalikke talupoegi. Ja juba 1917. a. kevadel valiti O. Leegen Rõuge vallavanemaks ning sama aasta suvel Rõuge valla Tööräha Saadikute Nõukogu esimeheks.

Kuid eriti aktiivseks kujunes O. Leegeni revolutsiooniline tegevus siiski alles pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni. Võrumaa Revolutsioonilise Tribunali esimehena pidas ta ägedat võitlust kontrrevolutsiooniliste elementide vastu. Täidesaatva komitee liikmena ning igakülge organisatsioonina ja agitaatorina esines ta tihti koosolekutel ja miitingutel Oktoobrirevolutsiooni tähtsust selgitavate sõnavõtudega. Korduvalt esines ta 1917. a. lõpul ja 1918. a. alguses kõnedega ka Antsla endises tuletõrje saalis.

O. Leegen mõrvati saksa okupantide ja eesti kodanlike natsionalistide poolt koos teiste täidesaatva komitee liikmetega 1918. a. 6. märtsi varahommikul.

ERNST LEEGEN, VOLDEMAR LEEGEN JA EMMA PETERSON

VOLD. LEEGEN

Teisteks 1917. a. revolutsioonist osavõtjateks Võrumaal, kelle sünni- ja kasvukoht on praeguses Antsla rajoonis, olksid Ernst Leegen, Voldemar Leegen, Kristjan Kalmus ja Emma Peterson. Esimehe nendest, nimelt Ernst Leegen, tegi samuti nagu ta vend Fr. Leegeni kaasa 1905.—1907. a. revolutsiooni. 1907.—1909. a. istus ta revolutsioonilise tegevuse pärast kinni ning 1917. a. Veebruarirevolutsioon tabas teda tsaariarmees, kus ta teenis 1910. a. saadik.

Saksa okupatsiooni ajal 1918. a. areteeriti ka Ernst Leegen koos teiste Leegenitega. Et teda aga keegi mõisnikest ei tundnud ja tema peale kaebusi ei olnud, vabanes ta tol korral vanglast umbes paari

kuu pärast, kuid jäi siiski edasi kohaliku politsei valve alla, kellele pidi end ülepäeviti vallamajas näitamas käima. Kui 1918. a. sügisel, seoses Punaarmee pealetungiga, hakkasid saksa okupandid uuesti vangistama nõukogude aktiviste, varjas E. Leegen end kuni Võrumaa vabastamiseni Krabi Aadu Petersoni juures ja Kõrgepalus oma tuttavate juures. Samal ajal tegi ta ka põranda all ettevalmistusi nõukogude võimu taastamiseks Võrumaal. Juba novembri lõpul organiseeris ta illegaalse koosoleku Võrus, kus valiti Eesti Tõerahva Kommuunilt saadud direktiivide kohaselt uus Võru linna ja Võrumaa Täidesaatev Komitee. Viimase esimeheks valiti Ernst Leegen.

* * *

Noorim vendadest-revolutsionääridest Leegenitest oli Voldemar Leegen. Ta sündis 1890. a., õppis Tsooru ministeeriumi- ja Rõuge kihelkonnakoolis ning võeti 1911. a. tsaararmeele. Ka 1917. a. Veebruarirevolutsiooni ajal teenis ta tsaari sõjaväes noorema ohvitserina, olles seal parajasti Riias asuva 7. Bauska läti laskurpolgu õppekomando ülema asetäitjaks.

Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni kutsus Võrumaa Tõerahva Saadikute Nõukogu Täidesaatev Komitee V. Leegeni Võrru Punakaarti organiseerima, ja peab ütleva, et Võru Punakaart kujunes tema juhtimisel õige kiiresti tugevaks löögirusikaks kontrrevolutsiooniliste väljaastumiste mahasurumisel. Nii areteeriti tema algatusel ja toimetati Võru Kõrgepalu parun Samson, Krabi mõisa omanik Hammer ja mitmed endiste vallavalitsuste juhtivad tegelased, kes ei tahtnud uut võimu tunnista ega tema korraldustele alluda. Leegeni juhtimisel surus Punakaart maha ka 21. veebruaril Võrus aset leidnud kontrrevolutsioonilise mässu.

Saksa okupandid mõistsid V. Leegeni algul koos teiste Võrumaa revolutsiooniliste tegelastega surma. Kuid viibimine haiglas ja vahepeal sõlmitud Brest-Litovski rahuleping päästsid ta hukkamisest. 1918. a. mais ta koguni vabastati saksa okupantide poolt vanglast. Viimane otsus aga ei meeldinud kohalikele parunitele ja eesti kodanlusele ning nad kirjutasid saksa okupatsioonivägede kõrgemale ülemusele ühise palvekirja, milles nõudsid V. Leegeni kul maksvale korrale „hädaohtliku“ inimese uuesti vangistamist.

Uuest vangistusest pääses ta alles pärast saksa okupatsioonivõimude Eestist ja Lätist lahkumist. Järgnevalt töötas V. Leegen taasvabastatud Võrumaal täidesaateva komitee administratiivosakonna juhatajana. Kui eesti kodanlus oli uuesti võimu haaranud, määras Eesti Tõerahva Kommuuni valitsus ta ühe eesti kommunistliku tagavarapolgu komandöriks.

Pärast Eesti NSV vabastamist fašistlikest okupantidest 1944. a. töötas V. Leegen mõnda aega Võrumaal partei ja nõukogude tööl, seejärel Moldaavia NSV pealinnas Kišinjovis ja suri seal 20. augustil 1957. a.

* * *

Võrumaa Revolutsioonilise Tribunali sekretärina töötas 1917.—1918. a. Emma Peterson. Ta sündis endise Krabi mõisa Nurmpera talu omaniku tütre-na, lõpetas tütarlastekooli Võrus, seejärel töötas mitmel pool Venemaal kodukooliõpetajana ja lülitus õige noorelt revolutsioonilisse töösse.

1917.—1918. a. võttis Emma Peterson koos Oskar Leegeniga üle ka oma koduvalla Krabi mõisa ja organiseeris samas umbes 30-liikmelise Punakaardi salga. Samuti käis ta Punakaardi salka organiseerimas Kuldres, Urvestes ja mujal. E. Peterson elab Tartus.

RICHARD SÖÖDE

Richard Sööde sündis 23. märtsil 1896. a. (v.k.j.) Urvaste mõisa moonaka pojana. Ta õppis paarikolm talve kohalikus vallakoolis. Kuna pere oli suur ja mõisamoonaka palk väike, tuli tal juba poisikesena hakata endale karjasena võõraste juures leiba teenima ja mõni aasta hiljem, kui ta kasvult pisut sirgus, koguni talusulasena tööd teha. Selline üksluine talu- ja mõisatöölise elu kulges R. Söödel üldjoontes kuni Esimese maailmasõja puhkemiseni 1914. a., mil ta võeti tsaari sõjaväkke. Maailmasõjas tegi ta lihtsõdurina kaasa mitmeid lahinguoperatsioone, muuhulgas ka kuulsad jõululahingud nn. Kullipilduja mäel Tireli soos Lätimaal, kus ta sai esimest korda haavata.

1917. a. Veebruarirevolutsiooni ja Suure Sotsialistliku Oktoobrerevolutsiooni ajal viibis R. Sööde Petrogradis ning võttis osa ajaloolisest rünnakust Talvepaleele, kus asus kodanlik Ajutine Valitsus. Oktoobrisündmustele järgnenud kodusõja ja välismaise interventsiooni aastad tegi ta kaasa mitmetel võitlusrinnetel. Nii võttis ta Punaarmee Eesti 3. kommunistliku polgu võitlejana osa lahingutest Pihkva, Võru, Vitebski, Orjoli. Perekopi all jm. ning demobiliseerus alles 1922. a., olles seega sõjategevusest osa võtnud ühtekokku ligemale üheksa aastat.

Kodusõjale järgnenud rahvamajanduse taastamise ja sotsialistliku ülesehituse aastatel NSV Liidus töötas R. Sööde partei ja nõukogude tööl Oudavas ja Ida-Siberis. Suures Isamaasõjas võttis ta osa paljudest tähtsamatest lahinguoperatsioonidest kuni Elbeni välja. Pärast sõjaväest demobiliseerimist 1945. a. töötas ta mõnda aega Põlvas parteiorganisaatorina, seejärel Antslas tarbijate kooperatiivi esimehena ja Antsla linna täitevkomitee esimehena.

R. Sööde on bolševike partei liige 1919. a. oktoobrikuust alates. Teda on autasustatud paljude aukirjade, Punalipu ordeniga ja medalitega. Praegu elab ta personaalpensionärina Antsla linnas.

JAAN ANGERJAS

Jaan Angerjas sündis 1892. a. endises Vana-Antsla vallas Leese talus. Ta lõpetas Kraavi kihelkonnakooli ja Valga kaubanduskooli. Kuna perekonnas oli üheksa last ja kõikidele ei jätkunud tööd ega leiba isatalus, tuli J. Angerjasel kui ühel enam kooliharidust saanud poegadest lahkuda isamajast. Ja ta siirduski võõrsile, teenides mõnda aega Volõnski kubermangus Ukrainas ja Taganrogis Aasovi mere ääres mõisavalitsejana.

1918. a. võttis J. Angerjas osa Antsla Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee tööst põllumajandusosakonna juhatajana. Vene valgekaartlaste

ja välismaiste interventide vastu peetud sõja-aastail võitles ta Koltšaki, Denikini ja Wrangeli vastu. Pärast kodusõja lõppu asus ta elama Ukrainas, Donbassi läheduses asuvasse Peski mõisa, kuhu organiseeris „Oktoobrirevolutsiooni“ nimelise sovhoosi, mille direktoriks oli kaheksa aastat. Eeskujuliku majapidamisena võttis tema poolt juhitud sovhoos osa ka esimesest põllumajandusnäitusest Moskvas, saades seal väga kõrge tunnustuse osaliseks.

1938. a. valiti Jaan Angerjas Ukraina Kommunistliku Partei Keskkomitee liikmeks. Kuid samal ajal langes ta vaenlase laimu ohvriks, represseriti ja hukkus traagiliselt 1944. a. sügisel. 1956. a. oktoobris Jaan Angerjas rehabiliteeriti.

KARL NORMAN

Praegu Tallinnas elava revolutsionääri Karl Normani varasemad noorusaastad möödusid suulaspoisina koduvallas Urvastes. Sajandivahetusest alates töötas ta Riias esialgu ühe väikese mehhaanikatöökoja õpipoisina ja hiljem vabrikus „Phönix“ abilukksepana. Revolutsioonilisest liikumisest hakkas ta osa võtma 1917. a. paiku.

1913. a. lahkus K. Norman Riias pärast seda, kui ta oli vallandatud „Unioni“ vabrikus töölise streigist osavõtmise ja vabrikus peremeeste vastu peetud kõne pärast. Ta tuli Tallinnasse, kus asus „Volta“ tehases tööle. Siin puutus ta kokku põrandaaluste revolutsiooniliste võitlejatega ja temast sai peagi tubli agitaator, kes hakkas aktiivselt oma töökaaslaste hulgas levitama bolševistlikku tõesõna.

1917. a. aprillis astus K. Norman bolševike partei ridadesse ja sama

aasta mais valiti ta Tallinna bolševistliku häälekandja „Kiir“ kirjanduskomisjoni liikmeks. Kuid kohe pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu saatis V. Kingissepp K. Normani vastavate volitustega ta enda koduvalda, Urvastesse nõukogude võimu organiseerima ja kindlustama.

Urvastesse jõudis Karl Norman 1917. a. novembri lõpul. Detsembris toimunud töörahva koosolekul valiti ta Urvaste valla Tööraha Saadikute Nõukogu esimeheks. Viimasel kohal töötas ta kuni saksa okupatsioonivägede saabumiseni 1918. a. veebruaris. Saksa okupatsioonist aastad viibis ta aga kui nõukogude aktivist vangina Pääsküla vangilaagris.

Edasi näeme K. Normani mitmetel kodusõja rinnetel ja sellele järgnenud rahvamajanduse taastamise ja sotsialistliku ülesehituse ülesannete täitmisel NSV Liidus. Oma sünnikohta Urvastesse tuli ta uuesti tagasi pärast Nõukogude Eesti taasvabastamist fašistlikust okupatsioonist. Olles nüüd küll juba aastates mees, ei jää ta uue elu ehitamisest siiski eemale. Nii valitakse ta 1949. a. kevadel asutatud Stalini-nimelise kolhoosi esimeheks ja 1950. a. Antsla Rajooni TS Nõukogu liikmeks.

PEETER ABMETS

Antslas oli revolutsioonilise komitee ja Punakaardi organiseerijaks 1918. a. lõpul praegu pensionärina Tallinnas elav Peeter Abmets koos oma venna Harald Abmetsaga. P. Abmets oli enne Antslasse jõudmist töötanud Tallinna vabrikutes, seal kokku puutunud revolutsioonilise liikumise juhtidega ja 1917. a. aprillis astunud bolševike partei ridadesse. Antslasse tuli ta enne saksa okupatsioonivõimude lahkumist. Abmetsade korter (Veski t. 7) kujunes P. Abmetsa tegevuse tagajärjel konspiratiivkorteriks, kus valmistati ette nõukogude võimu taastamist 1918. a. lõpul.

Hiljem, juba Nõukogude Liidus elades, sai P. Abmets huvitava iseloomustuse oma revolutsioonilisele tegevusele. Nimelt oli tema ema, kes elas Eestis, pöördunud ilma P. Abmetsa teadmata ja nõusolekuta kodanliku valitsuse poole palvega lubada tema poegadel koju tagasi sõita. Vastus oli nipsisõnaline, aga kategooriline: „Sinu poja Peetri jaoks on meil ainult võllas ruumi.“

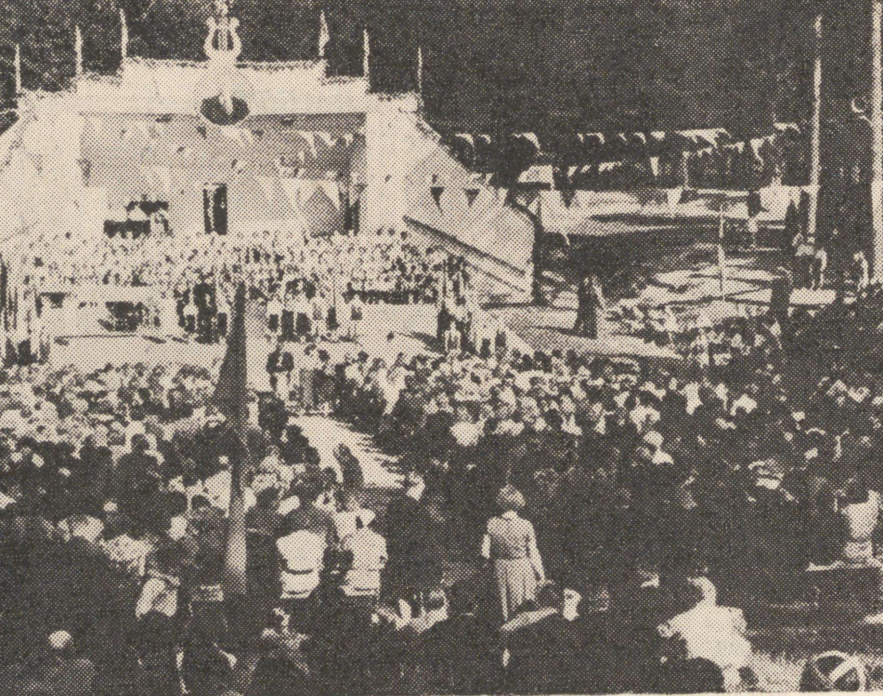
ROBERT BEBRIS

Robert Bebris sündis 17. novembril 1899. a. Antslas lasterikkas rätsepa perekonnas. Nooruses töötas ta mitmesugustel juhutöödel ümbruskonna talunike juures ja Antsla raudteejaamas metsamaterjali laadijana kuni 1917. a. oktoobrisündmuseni. Kui 1917. a. novembris organiseeriti Antslas toitluskomitee, kutsuti ta selle koosseisu.

Pärast Antsla vabastamist Saksa okupantidest 1918. a. valiti R. Bebris Antsla Töörahva Saadikute Nõukogu Täitevkomitee sekretäriks. Kuid kodusõja ja välismaiste interventide vastu võitlemise aastad tegi ta kaasa Punaarmee paljudel võitlusriinnetel. R. Bebris vabanes sõjaväeteenistusest alles 1922. a. Seejärel töötas ta juhtivatel kohtadel partei ja nõukogude aparatuuris.

Praegu elab R. Bebris Moskvas. Ta on bolševike partei liige 1918. a. augustist alates.

*Rahvapäidu Eesti NSV 17. aastapäeval
Antsla lauluvaljakul*

KILDE NÕUKOGUDE TÄNAPÄEVAST

Kui Antslasse satub inimene, kes oli siin kümmeaastat tagasi, siis jääb ta esimestel tundidel nii mõnegi tuttava tänava leidmisega kimpu. Nii palju on siin muutunud teiseks. Täielikult on kadunud varem, mis tähistasid saksa fašistlike okupantide rüüstamisteed. Jaama lähistel tervitavad teda suured kahekorruselised heakorrastatud ümbrusega hooned — Antsla suurima tööstusettevõtte, linavabriku tööliselamud. Ilmet on hakanud võtma ka südalinn. Oma valmivate ehitustega ja õhtuti elektrituledes säravate tänavatega kõneleb ta kujukalt sellest, et siin elatakse nüüd hoopis teisiti, avaramalt ja vabamalt kui vanasti.

Kõigele uuele, mis meie ellu on tulnud ja siin hoogsalt edasi areneb, oleme tänu võlgu nelikümmend aastat tagasi toimunud Suurele Sotsialistlikule Oktoobrirevolutsioonile. Oktoobripäevil külvatud seeme idanes, kasvas rahva hinges ja muutis ka Antsla töötavad inimesed kodanliku korra päevil protestijateks ning tollal kehtivale riigikorrale vastuhakkajateks.

Selliseid protesti ja vastupanu koldeid leidis igal pool Eestis. Need tegid suure ja ulatusliku tähtsusega tööd, mille tulemused ilmnesisid kõige selgemini 1940. a. murrangulisel ajal.

Ehkki kodanliku Eesti võimumehed katsusid küll demagogia, küll terrori ja Nõukogude Venemaa mustamisega rahvast Oktoobrirevolutsiooni poolt näidatud teelt kaugele kiskuda, oli protestivaim rahvahulkades 1940. a. suveks kasvanud nii suureks, et kodanliku korra kukutamine sai teoks.

Oktoobripäevade mehisus ja julgus olid eeskujuks ka neil aegadel, kui Antslas algas sõjajärgne ülesehitustöö. Ehitajad teavad, kuipalju materjali, aega ja jõudu kulub iga uue hoonerajamiseks. Aga 1944. a. sügissuvel hakati Eesti NSV-s taastama ja ehitama midagi palju suuremat, püsivamat ja kindlamat: uut elu, uut korda. Rahvas oli jälle iseenda peremees.

Kõneldes sellest, milleni Antsla rajoon on tänaseni jõudnud, ei tohi hetkekski unustada, et käidud tee on olnud raske ja palju jõudu ning taht nõudev. Ükski võit pole meie rahvale kergelt kätte tulnud. Ehkki rahupäevade töösaavutused pole nõudnud inimesid ja verd, kajastub nendes samuti nõukogude inimeste — kommunistide ehitajate — sangarlus ja võitlustahe, nende väsimatu järjekindlus kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse poliitika vääramatul elluviimisel kommunistliku ühiskonna ülesehitamiseks.

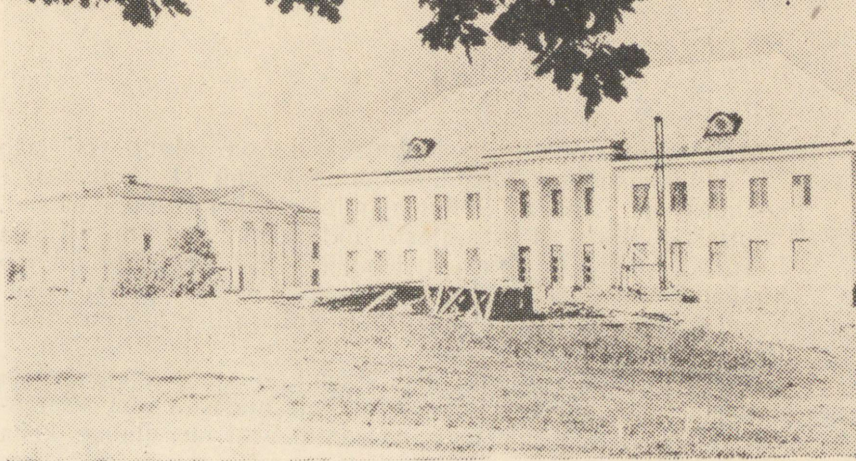
* * *

Sõjajärgsetel aastatel sündis Eesti NSV põllumajanduses sügavalt revolutsiooniline pööre. Suurem osa põllumajanduse alal töötajaid — kehvikud ja keskmiktalunikud veendusid, et väikeste maalappide kitsad piirid takistavad edasiminekut. Tuli leida väljapääs. Selleks osutus ühismajandite — kolhooside moodustamine. Ning kolhooside edusammud näitavad, et kolhoositee on põllupidamise õige tee.

Antsla ümbruskonnas (tookordsel Võrumaal) rajasid kommunistide algatusel ja nende laialdase selgitava sõna tulemusena esimese kolhoosi Lusti asunduse ja selle ümbruskonna talupidajad.

Lusti asundus oli pärit kodanliku maareformi päevilt. Mitmed majapidamised olid siin rasketel kriisiaegadel peremehi vahetanud. Asundustalu pidajad suutsid hädavaevalt ots-otsaga välja tulla, jõukaks või koguni rikkaks ei läinud siin keegi. Rikkusega võis uhkeldada küll asunduse lähedal elav Kikka-Titdo suurtalu peremees Jaan Treimuth, kelle nurmi kündsivad sulaste käed ja kuhu sageli päevillistena sattusid ka asunduse vaesemate perede inimesed, kuid teised? . . .

Kui keegi tänapäeval teeb juttu Lusti asundusest, annab noorematel päris tüki aega meelde tuletada, kus see õige oli. Uus aeg tõi uued nimetused. Siia tekkinud „Partisani“ kolhoos on kõigile tuttav, ent Lusti? . . . Järjest harvemini kuuleme ka Vaabina või Tsooru mõisast, seda sagedamini aga „Pioneerid“ või Sverdlovi-nimelisest kolhoosist.

ANTSLA

Uusi hooneid rajataval keskväljakul

1949. a. oli selleks mürrängü aastaks, mil Antsla ümbrusest kadus (nagu mujalgi Eesti NSV-s) jäädavalt kitsas ja piiratud võimalustega üksikmajapidamine. Asemele tulid avarate väljade ja mitmekülgsede tootmisharudega kolhoosid.

Aga millal annab vana, hukkumisele määratu aset uuele ning progressiivsele võitluseta? Äge klassivõitlus lõi lõkkele külas. Selles puhastustules selginesid klassipiirid. Noor ja elujõuline kolhoosikord võitis. Laienes ühiskondlik tootmine, paljud senised kõhklejad asusid kindlalt kolhooside poole. Kolhoosi elu ja tootmise taustal hakkas külas toimuma senisest palju elavam majanduslik ja kultuuriline edastminek.

Muutunud töö- ja tootmistingimused nõudsid ka senise administratiivse juhtimise ümberkorraldamist. Kaugetes maakondade keskustes oli raske olla kursis noorte ühismajandite vajadustega ja nõuetega. Oli vaja tihendada sidemeid nõukogude võimu aparaadi ja rahva vahel. 1950. a. oktoobris teostati vabariigi rajoniseerimine. Ja sellest ajast alates võimegi kõnelda ka Antsla rajoonist, meie kodurajoonist.

Pikuke on siis seitse aastat ühe rajooni elus! Meil aga on olnud need hoogsateks kasvu ja edasimineku aastateks. Ning nüüd, Suure Oktoobri neljakümne esimese aasta künnisel, on aeg pilku heita sellele, mida kujutab endast Antsla rajoon tänapäeval.

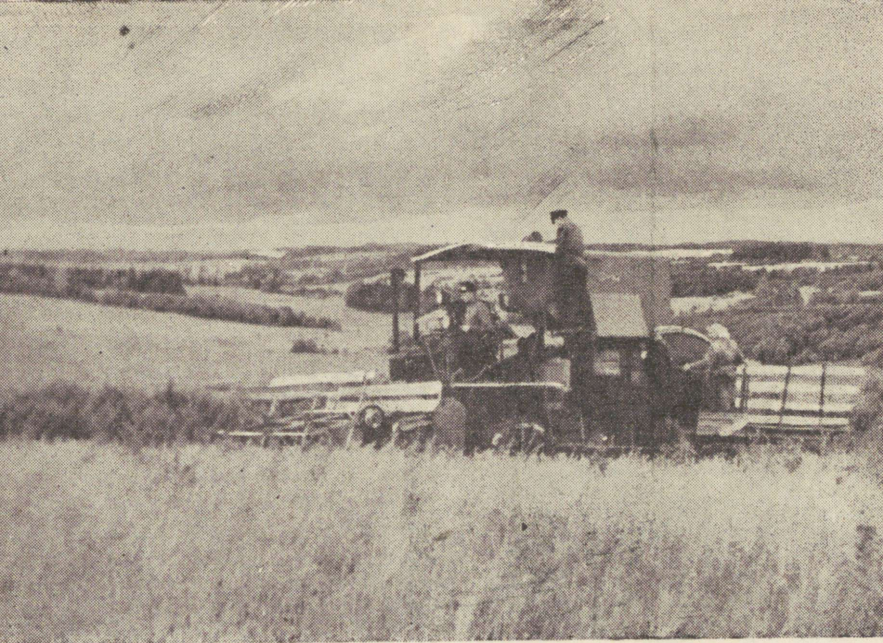
Meie rajooni põhiliseks tootmisharuks on olnud ja jääb põllumajandus. Tema territooriumil asub 31 kolhoosi, 1 sovhoos ja Antsla Põllumajandustehnikumi õppemajand. Suurtest tootmis- ja elavatest liikluskeskustest on Antsla Eesti NSV oludes suhteliselt kaugel, kuid ka siin ilmneb kindlalt Nõukogude valitsuse ja kommunistliku partei väsimatu hoolitsus töötajate ainelise ja kultuurilise heaolu tõstmise eest.

Mis on rajooni peamise elanikkonna — põllumajandusala töötajate tulevikuperspektiivis? Sellele annavad kõige selgema vastuse kolhooside tootmisplaanid. Seal on olulise koha võitnud karjakoplite ja kultuurheinamaade rajamine, haljas-sööda ja silokultuuride pinna laiendamine. Selge, et eriti tähtsaks peetakse karjamajanduse arendamist. Loosungile „Järele jõuda Ameerika Ühendriikidele piima, liha ja või tootmises ühe elaniku kohta“ vastasid rajooni loomakasvatajad uute täiendavate kohustuste vastuvõtmisega.

„Edasi“ kolhoos võttis kohustuseks toota tänavu iga 100 ha kohta 300 ts piima. Tugev suvine söödabaas tagab selle täitmise. „Pioneer“ kolhoos andis mehesõna iga 100 hektari põllumaa kohta toota 40 ts sealiha. Suvel oli siin sigalate juures laagrionnides rohkem kui 500 kesikut ja noorsiga. Nende realiseerimine on alanud, ja võib olla kindel, et antud sõna peetakse. „Vabaduse“ kolhoos oli alles paar aastat tagasi — 1955. a. piima väljalüpsi poolest aastalehma kohta rajoonis 7. kohal. Tänavu jõudis ta juba suvekuudel piimaga ühe lehma kohta kolmandale kohale rajoonis. „Võidulipu“ kolhoosi seatalitajad said tänavu iga emise kohta peaaegu sam palju põrsaid kui vanade peekonikasvatajate — „Edasi“ ja Sverdlovi-nimelise kolhoosi omad.

Antsla kujuneb järjest kindlamini loomakasvatuse rajooniks. Paljudes ühismajandeis näitab loomade arv ja produktiivsus eriti käesoleval aastal tõhusat kasvu. Stalini-nimelises kolhoosis suurenes lüpsikari 40, Sverdlovi-nimelises 38, „Punalipu“ kolhoosis 30 pea võrra jne. „Edasi“ kolhoos jõudis 1. novembriks iga lehma kohta lüpssta rohkem kui 2500 kg piima, 550 kg rohkem kui mullu.

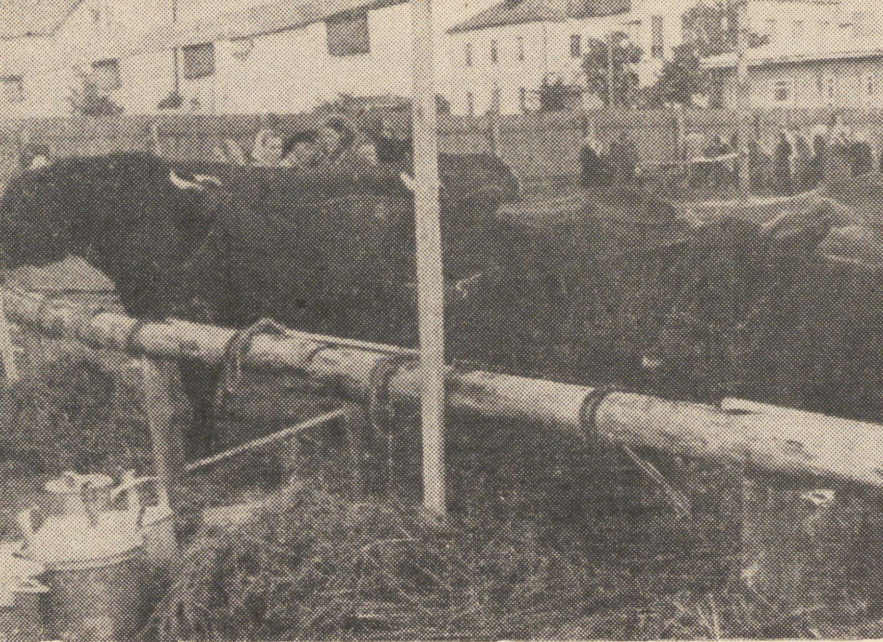
Rajooni piir langeb võrdlemisi pikalt ühte vennasvabariigi Läti piiriga. Naaberrahvaga seovad rajooni tihedad sõprusidemed. Antsla võistleb Läti NSV Aluksne rajooniga põllumajandusliku tootmise alal. Mõlema rajooni põllumajandu-

Ülal: kombain Kuldre viljaväljadel

All: kolhooside autode rivi pidupäevadel Antslas

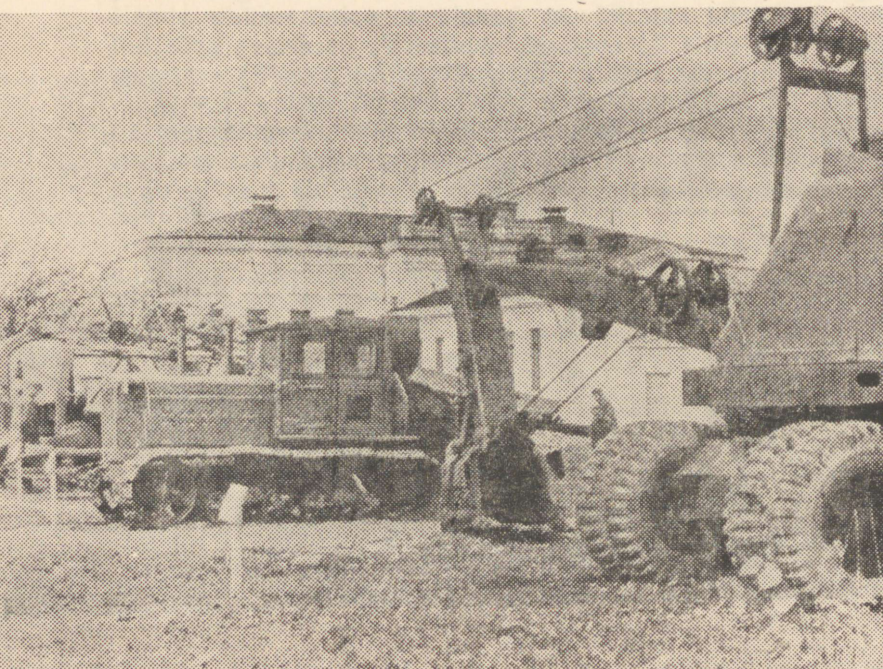

RAJOOINI PÕLLUMAJANDUSNÄITUSELT

Ülol: „Vabaduse“ kolhoosi anhinnaud kar/

All: uut põllumajandustechnikat

se spetsialistide ja eesrindlaste nõupidamisel võeti endale kõrgendatud sotsialistlikud kohustused 1957. aastaks.

Nende kohustuste täitmine on rajooni põllumajandusalal töötajatele ühtlasi esimeseks sammuks partei üleskutse — järele jõuda Ameerika Ühendriikidele piima, liha ja või tootmises ühe elaniku kohta — täitmisel.

Karjamajanduse kõrval on kolhoosides endale kindla koha võitnud väga kasulik tehniline kultuur — lina. Võib-olla on huvitav teada, et kodanliku Eesti päevil Antsla ümbruses seda eriti palju ei kasvatatud. Kui leiduski mõni, kes võlgades sipeldes loots linadega neist pääseda, siis selle vaeva pärisid tavaliselt võileiva hinna eest liigkasuvõtjad-ülesostjad või maailmaturu madalad hinnad jätsid lina külvajaile-kitkujatele vaid tühjavõitu näpud. Loomulikult kutsus see tolle kultuuri vastu esile sügava umbusu ja nii on arusaadav, miks paljudki kolhooside algpäevil lina kasvatamisele vastu vaidlesid.

Tänapäeval on pilt sootuks teine. Lina külvipind ulatub paljudes kolhoosides kuni poole saja hektarini. Õieti pole ainustki ühismajandit, kus lina ei kasvatataks kümnetel hektaritel. Nüüd on ausse tõusnud need, kellel lina külvamine ja leotamine on käes nagu viis sõrme. Nendelt õpivad teisedki, kuidas lina kasvatada, kitkuda ja leotada, nii et see kultuur tooks maksimaalselt kasu riigile ja kolhoosile.

Lina tulukusest olgu siinkohal paar illustreerivat näidet. „Vabaduse“ kolhoos — põhiliselt teraviljaseemne kasvataja ja lüpsikarja aretaja — sai 1956. a. linakülvi igalt hektarilt sissetulekut ligi 10 000 rubla, peale selle veel vastukaubaks saadud suhkur, teravili ja jõusõöt; „Partisani“ kolhoosi I brigaadi lina läks mullu vabrikus parima numbri alla. Iga lina-töödel kulutatud normipäevale said brigaadi liikmed lisatasu 26 rubla jne.

Niisiis — rajooni põllumajandusele annavad ilme loomakasvatus ja lina. Nende kõrval aga ei tohi unustada teravilja ja kartuli kasvatamist, aiandust, metsandust. Tõsi küll, mõningal määral on teravilja külvipinna arvel laienenud karjakoplid, silo- ja haljassõõda ning rühvelviljade väljad, kuid selle eest tõuseb hea harimise ja väetamise tõttu vilja hektarisaak. Kunagi varem pole rajooni suurimast turbarabast — Kungjärvelt — veetud kolhoosidesse nii palju alusturvast kui praegu. Iga põllumajanduslik majand — kaasa arvatud ka rajooni ainukene sovhoos ja tehnikumi õppemajand — katsub igati suurendada orgaaniliste väetiste varusid.

Rööbiti põllumajandusega on jõudsalt kasvanud rajooni tööstus. Kaks aastat tagasi lasti käiku rajoonikeskuse külje alla ehitatud Antsla Toorlinavabrik. Rekonstrueeritakse Tsooru tellisetehast, mille põhiliseks toodanguks kujunevad drenaažtorud. Kuid ka teised tööstusharud pälvivad tähelepanu. Saru lauatehas, kohaliku majanduse kombinaadi tööstused, käesoleval viisaastakul rajatavad põllumajandussaaduste ümbertöötlemise ettevõtted — kõik need mitmekesis-tavad ja suurendavad rajooni tööstust.

Nõukogude korra aastail sai Antsla esmakordselt oma ajaloos alalise elektriijaama. Ka kolhoosikülas kaovad lähematel aastatel pikad ja pimedad sügisõhtud. Elekter hakkab ikka rohkem ja rohkem kergendama kolhoosirahva tööd. Praegu võime lugeda küll veel ühe käe sõrmedel elektrifitseeritud kolhoose: „Edasi“, „Linda“, „Vabadus“, Sverdlovi-nimeline, millele aasta lõpuks lisandub veel „Nõukogude Eesti“ ja tuleval aastal Stalini-nimeline, „Pioneer“ ja „Punalipp“. Siis aga jõuab kohale meie vabariigi rikkuse — „pruuni kulla“ — energia, ja elektrit jätkub igasse majja. Ole aga mees ja võta vastu!

Töö ja tootmine üksi ei anna rajoonile kindlat ja selge-piirilist ilmet. On veel väga palju muud, milleta me elu tänapäeval kujutledagi ei suuda. Nõukogude Liidu Konstitutsioonis on lõik, mis kõneleb, et igal inimesel on õigus haridusele. Meil on säilinud kurbi mälestusi kodanlikust ajast, mil esines koolide sulgemist, õppemaksude tõstmist ja isegi väiteid hariduse kahjulikkusest. Keskkool — sellest ei saanud Antsla ümbrus vanasti unistadagi. Praegu aga on Antsla rajoonis kaks keskkooli, üks kesk-eriõppeasutus (põllumajandustehnikum), kaksteist 7-aastast kooli ja 11 algkooli. Üldhariduslikes koolides õpib 206 õpetaja juhtimisel üle 2000 õpilase, tehnikumis valmistub agronoomi kutsele 176 noort.

Koolidest kõneldes ei saa vaikida rajooni eelarvest ja haridusele minevatest kuludest. Need hõlmavad peaaegu poole kogu rajooni kulude eelarvest — umbes 3 000 000 rubla.

Arvud on tavaliselt kuivad ja igavad asjad. Kuid nad näitavad kõige ilmekamalt toimunud muudatusi. Kui statistika märgib, et rajoonis on 1 kultuurimaja, 13 rahvamaja, 1 rajooni raamatukogu, 1 lasteraamatukogu, 17 külaraamatukogu, 1 paikkino ja 4 rändkino, siis tegelikkuses tähendab see kogu elanikkonna kultuuriliste vajaduste laienemist, ühtlasi aga

ka nende vajaduste järjest suuremat rahuldamist. Muide: raamatukogude kohta pole loetletud statistika kaugeltki lõplik, igal koolil on oma raamatukogu, neid on paljudes kolhoostides ja lõpuks on peaaegu igal perel oma suurem või väiksem isiklik raamatukogu.

Kas eespool toodu on kõik, mida rajooni rahvas saab kasutada kultuurilisteks meelelahutusteks? Kaugeltki mitte! Siia juurde käivad ajalehed-ajakirjad, raadio. Kõik need kuuluvad kindlasti tänapäeva inimeste ellu. Piisab, kui märkida, et rajoonis on registreeritud ligi 600 raadioaparaati. Peale selle on siin 14 radiofitseeritud punkti 600 kuuldepunktiga.

Suurimaks varaks on inimesele tervis. Kui tõmmata paralleele kodanliku aja ja tänapäeva meditsiinilise teenindamise vahel rajoonis, siis on see otse kuristik, mis neid lahutab.

Vanasti olid jaoskonnaarstid ainult Antslas ja Varstus. Peale selle praktiseeris Antslas üks eraarst. Ja oligi kõik. Haiglaid polnud ainustki, ravikabinette samuti mitte.

Nüüd on rajoonis 4 haiglat. Inimeste tervise eest hoolitseb 12 arsti ja rohkem kui 50 teist meditsiinilist töötajat. Rajoonikeskuses on ajakohase sisustusega haigla, naiste ja laste nõuandla, san-epid. jaam, röntgenikabinet, ambulatoorium.

Kes said vanasti Antsla ümbruskonnas pensioni? Ainult mõned üksikud erruläinud riigi ja omavalitsuse teenijad, kodanliku korra ustavad teenrid.

Möödunud aastal kehtima hakanud riikliku pensionide seaduse järgi saab praegu Antsla rajoonis pensioni 898 inimest. Käesoleva aasta 9 kuuga maksti pensionideks 1 842 000 rubla. Meie tööveteraanidele on kindlustatud muretud vanadusepäevad.

On midagi, millega Antsla rahvas ise rahul olla ei taha, mille hoogustamise küsimust on rajooninõukogu ja parteikomitee arutanud. See on ehitustegevus. Ei, Antslas on palju uusi ehitusi, elamuid ja muid hooneid, — neist oli juba käesoleva loo alguses juttu — kuid elu areneb järjest kiiremini, rajoonikeskuse elanikkond kasvab. Juba nõuab toorlinavabriku pere laialdasemat elamispinda, juba saabub kohaliku majanduse kombinaati uusi töölisi jne. Nii tulebki, et kasvav ja laienev rajoonikeskus kannatab ajutiselt korterite puuduse all. Kuid nagu mujalgi Eestis, nii on ka Antslas ette nähtud lähemate aastate jooksul teha küllaltki palju selle valusa küsimuse lahendamiseks.

Lähemal ajal saab Antsla endale ajakohase, moodsa söökla. Teoksil on linavabrik juurde leotusbasseinide ehitamine,

linna lasteaed saab uued, avarad ruumid. See kõik tuleb märkida kindlalt rajooni saavutuste kontosse. Ning ka elamute rajamine muutub kiiremaks ja hoogsamaks.

* * *

Eelolevad read katsusid anda põgusat pilti Antsla rajooni tänapäevast ning tulevikuperspektiividest. Mainime nüüd kõige tähtsamat: progress ja edasimineku on võimalik seal, kus rahvas ise juhib ja korraldab oma elu.

Rajooninõukogusse, linnanõukogusse ja külanõukogusse valib rahvas ise oma parimad esindajad, kes tulise südamega võitlevad rahva hea käekäigu eest. Keda siis on valitud Antsla rajooninõukogu saadikuks? Mainime siin Ermilda Lauda, kunagist koduperenaist ja praegust „Võidulipu“ kolhoosi segafarmi juhatajat. Jaan Rätsepa põllundusbrigaad „Jüriöö“ kolhoosis on igas töös leidlik ja kärmas — brigadiri valis kolhoosi rahvas rajooninõukogusse osa võtma kogu rajooni elu juhtimisest. Kommunist Johannes Arna, „Punalipu“ kolhoosi esimees, viis kolhoosi paari aastaga mahajäänust rajooni keskmiste hulka — ka tema valiti rajooninõukogu saadikuks.

Võitlus uue eest ja vana vastu on kasvatanud ja eraldalt esile tõstnud palju toredaid loova mõttega inimesi. Kommunist Leida Hermus, Sverdlovi-nimelise kolhoosi seatalitaja, on lühikese aja kestel kasvanud oma kutseala parimaks vabariigis. Antsla sovhoosis töötab Lia Kahro. Tema käte väledust ja head pealehakkamist tunti sovhoosis ammu: ükskõik milline töö talle usaldati, kõigega tuli ta toime. Mõõdunud kevadel sai talt põllundusbrigaadi brigadir. Tema brigaad oli alati esimesena sovhoosis hooajatöödega valmis ning rajooni põllumajandusnäitusel anti brigadirile aukiri ja rahaline preemia. „Partisani“ kolhoosi brigadiri kommunist Linda Rimmi tubli töö on tuntud kogu rajoonis. Uusi inimesi — sotsialistliku ülesehitustöö patrioote — leidub meie rajoonis igas kolhoosis, kättises, ettevõttes.

Kunagi, aastakümneid tagasi, arvati, et väikesel asulal Antslal pole mingeid arenemise ega kasvamise võimalusi. Nõukogude kord kummutas sellise arvamise väga kiiresti. Sotsialistliku korra viljastavates tingimustes areneb kiiresti meie kodumaa majanduslik ja kultuuriline elu. Ja ka Antsla rajoonis, mis moodustab väikese osakese meie suurest maast, minnakse hoogsalt edasi Oktoobripäeval avanenud teel.

R. P. KEER,

Antsla Rajooni TSN Täitevkomitee esimees

ESIMENE PARTII UUT TOODANGUT

Tsooru tellisetehases hakati tänavu tootma ka dreneažtorusid. Pildil: toortorude transportimine kuivatisse

*ESIMESED TONNID UUDSEVILJA
Rehepeks „Võidulipu“ kolhoosis.*

PÕLISE PÖLLUMAA UUS NÄGU

Antsla rajooni sügavaima järve — Uhtjärve kaldal asus mõnikümmend aastat tagasi kaks talu — Jaidla ja Kuppari. Nad olid kirja pandud vallas, mis väga tujukalt muutis oma nime. Algul oli ta Uue-Antsla, siis nimetati teda edevuse või teab mille pärast Vastse-Antslaks ja lõpuks kaotas ta päriselt senise nime ning liideti naabruses asuva Urvaste valla-ga. Kuppari ja Jaidla peremehed — Pihlo ja Värton — polnud vallas kau-geltki heas kirjas. Neil juhtus vahel mõni maksuvõlg pikemaks venima kui vaja — alati polnud raha kohe käepärast, ikka tuli sellega mõni suu-rem või väiksem vahe sisse. Päris pahaks neile seda asja aga ei pandud — talude maad olid kehvade kirjas. Hea, kui säärestel nurmedel elu mees-telgi sees püsis!

. . . Käesoleva aasta juunikuu keskpaiku vooris ühel kaunil suvepäeval nende kahe talu maa-alale rahvast õige mitme-mitme sõidukiga. Sinna ot-sisid teed mahukad veomasinad, üksikud „Pobedad“, „Moskvitšid“ ja mi-ne tea veel millised automargid. Siin oli inimesi kõikidest Kagu-Eesti ra-joonidest — Valgast, Elvast, Võrust, Vastseliinast, isegi vennasvabariigist Lätist oli rahvast tulnud.

Mis pidu seal siis lahti oli?

Siin, lopsaka kultuurrohuga koplites asus „Edasi“ kolhoosi lüpsikari.

Niihästi koplid kui ka loomad olid küllatunud haviobjektiks. Kes jul-geks nüüd veel öelda, et siinsed maad on kehvad ja jätvad peremehe maksujõuetuks ning poolnäljaseks!

See, mida külalised nägid, oli lausa kolhoosi rahaauk. Vaat, mida tä-napäeva peremehed ka viletsaks peetud pinnasest välja kiskuda oskavad!

* * *

„Edasi“ kolhoosi kuulsus on ammu ulatunud väljaspoole meie liiduva-barilgi piire. Siia saabub, eriti sügisel ja talvel, kirju ning maakuulajaid Lätist, Leedust, Valgevenest, Moskva oblasti ja meie vabariigi kolhoosi-dest küsima ja vaatama, kas siit neilegi jätkuks pisut toda kullaga võrdses väärtuses kaupa — kõrreliste kultuurheinte seemet.

Heinaseemne põllud! Need annavad kolhoosile kolmandiku kogu rahalisest sissetulekust. Nende rajajaks on kolhoosi agronoom Jaan Peets.

Ta ei o'le põline „Edasi“ kolhoosi mees. J. Peets tuli siia ligikaudu kümme aastat tagasi. Ja esimene asi, mis äsjatulnule silma torkas, oli karjamaade puudumine.

„Mida pole, seda võib luua!“ lohutas agronoom. „Mõne aja pärast on meil kariamaad sellised, et imesta.“

Karjakopli teadmiseks tuli aga käia natuke kaugemat teed. Enne kõike tuli kasvatada, mida koplisse külvata. Nii rajatigi esimesed heinaseemne põllud.

Tänapäeval on „Edasi“ kolhoos kujunenud juba nagu väikeseks palverännaku paigaks, kuhu saabub ekskursioone, kuhu tullakse ühelt ja teiselt poolt õppima — mida? Aga ikka seda, kuidas peremeestest oleneb, millise ilme võtab maa, kuidas kehvaks peetud nurmed osutuvad väga viljakaks, kuidas ühes majandis võib nii taime- kui ka loomakasvatust olla õitsval järjel.

„Edasi“ kolhoosi eksponaadid on käinud üleliidulistel ja vabariiklikel põllumajandusnäitustel. Selle majandi tõus on üldtuntud.

* * *

Hea eeskuju nakatab! Karja söödabaasi parandamisest ja laiendamisest mõtlevad nüüd juba kõik „Edasi“ kolhoosi naabrid.

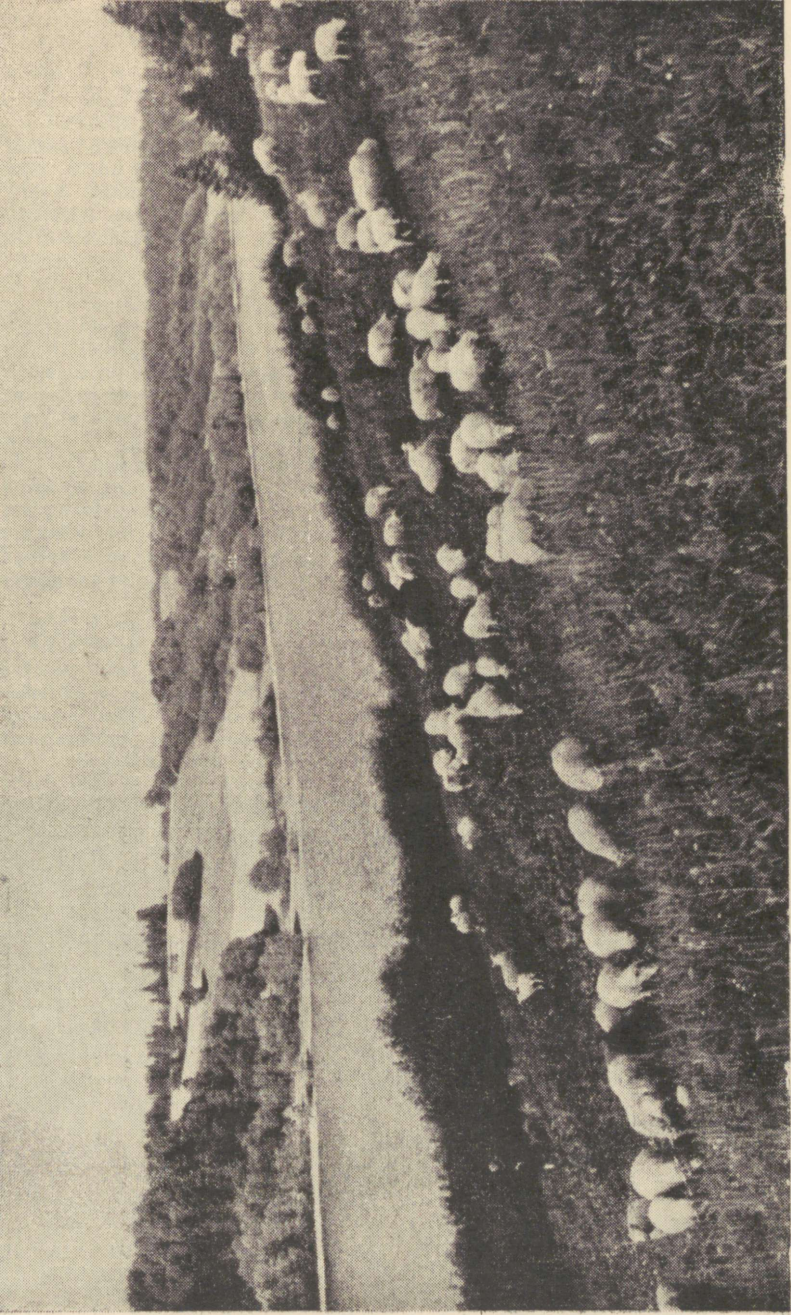
Ja vähe sellest, et mõtlevad! Karjakopliid on tekkinud juba „Pioneerid“, „Vabaduse“, „Võidulipu“ kolhoosi maile. Mõni aasta tagasi oli ainult „Edasi“ kolhoosil vesistest niidularakatest kuivendatud kultuurrohumaid. Täna aga uhkustavad ka „Võidulipu“ kolhoosi inimesed ligi 100 ha soost võidetud kultuurheinamaaga. Rajoonis on jäädavalt möödas ajad, mil väikesemad ja suuremad soolahmaked olid vaid kasutu, külma ja hallasid peitev maatükk. Need kõik osutuvad aareteks, mis kiiresti pannakse kolhoosirahva teenistusse.

Arusoo kasvatab „Võidulipu“ kolhoosi rahvale kultuurheina (28 ts hektarilt). „Punalipu“ kolhoos lõikab turvast Ess-soost. Antsla sovhoos oskas Hivassoost — senistest kidurate mändide ja joovikate ning sookallude kodust — teha tõelise varaaugu. Kõrged turbaaunad näitavad inimese võitu soo üle ja rändavad siit loomakasvatushoonetesse, sealt edasi põlluramuks.

Soode ja vesiste niitude alistamine ei sünni ilma võitluseta. Sügavad kraavid, kõrged mulia- ja turbavallid ning haovirnad näitavad, et seal peab tehnika liigvee ja kidura, kuid sitke võsaga ägedat võitlust. Seda jälgides jõuamegi jälile, miks vanasti, mõnikümme aastat tagasi, sood ja vesised niidud vaid needuseks ja nuhtluseks olid. Ka tol ajal teadsid maaperemehed, mis seal peitus. Ent jõud ei küündinud seda välja tooma. Nüüd aga on inimesele appi tulnud võimas tehnika.

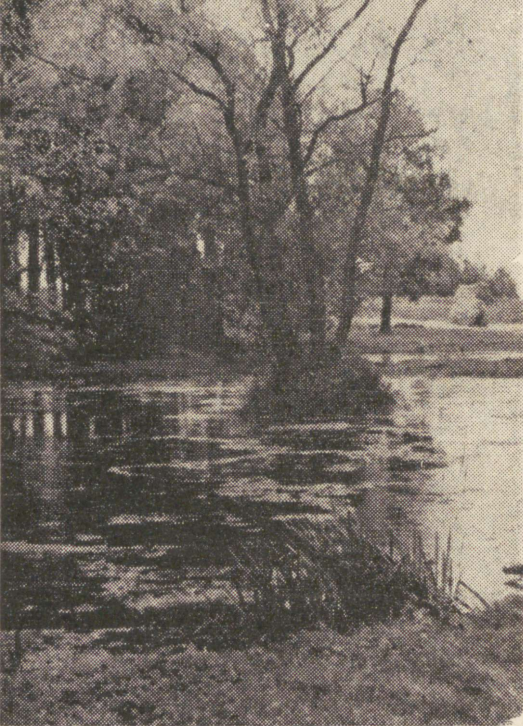
Väär oleks öelda, et mõnikümme aastat tagasi Antsla oli päriselt tehnikata. Tookord elas Antslas värval ja rehepeksumasina omanik Kuhu. See hankis endale, mine tea kust, siin nurgas esimese traktori. Oh ei, see polnud mingi uhiuus, suure töövõimsusega masin. See oli juba päevi näinud ja siit-sealt parandatud ning kohendatud, aga omanik sai temaga korrapealt kuulsaks. Kõneldi ja imetleti, kui palju see tunnis suudab maad künda ja kultiveerida; oletati, milliseks võiks lüua põllud, kui sääraseid oleks maaharijail küllalt käepärast . . .

Praegu ei oska üldse kujutleda, mis juhtuks, kui äkki mõni nõia-võim paneks kas või nädalaks seisma kõik rajooni traktorid, masinad ja agregaadid. Siis . . . siis seisaks ju kogu elu, töö, tootmine!

VAATEID ANTSLA RAJONIST

.E.L.ÜSI* KO'HOOSI LAMBAKARI ÜHTJÄRVE KALDA

VAATEID
ANTSLA RAJONIST

Kahte rajooni traktorijaama — Pikajärvele ja Varstusse — saabub järjest rohkem keeruka ehituse ning iseloomuga masinaid. Traktoreidki on oma „ameti ja kutsumuse“ järgi väga mitmeid eriliike. Siin on väikesed ja vilkad „sipelgad“ — HTZ-7 — suurepäraseid asjad rühvelviljade vahelt-harimisel; on suuremad ning võimsamad KD-d ning DT-d mitmetest kaugete vennasvabariikide traktoritehastest, on väga võimsaid sookünni-traktoreid.

*

Pikajärve traktorijaamas on põliseks tööliseks Kalev Raudsepp, rajooninõukogu saadik. Ta algas oma tööd traktoristina ja tuli sellega hiilgavalt toime. Rajooni saabusid esimesed kombainid, aga kaadrit nende jaoks ei olnud! Noh, sellega päriselt hätta ei jäänud: lühiajalised kursused andsid esimesijuhendeid ning töö ise õpetas! K. Raudsepp oli rajooni esimesi kombainereid. Ta sai mitu aastat järjest rajooni parima kombaineri nime.

Nüüd töötab K. Raudsepp maaparandusbrigaadi brigadirina. Tema tööks on uute maade harimiskõlbulikuks muutmise, kultuurrohumaade rajamine ning seni halbadeks peetud nurmede viljakuse tõstmine. See on ulatuslik, vastutusrikas, tõeliselt loov töö. See on ühtlasi näide sellest, kuidas tehnika kasutamine rajooni põllumajanduses muutub järjest laialdasemaks ja ulatuslikumaks.

*

1954. aasta aprillis valiti „Pioneeri“ kolhoosi esimeheks noor agronoomi teadmistega mees Aksel Vulv. Kolhoos oli tookord mahaäänute killas. Normipäevale anti vaevalt rubla. Õige varsti juhtus uue esimehe ja kolhoosi juhatuse vahel arusaamatus. Esimene praakis halas-tamatult välja osa hobuseid, mida polnud võimalik majandis kasutada, muidusõjaid pole kolhoosile vaja!

„Aga kes teeb töö? Kes künnab-äestab maad? Kes veab sõnniku?“ tõusis kisa ja vaidlemine.

„Kes ikka muu kui traktor!“ vastas esimees veendunult.

Vaieldi ja tülitseti veelgi mõni aeg, ent esimees jäi korra öeldu juurde kindlaks. „Pioneeri“ põldudele tuli traktoreid rohkem, kui seal kunagi varem nähtud. Kõik, mida vähegi sai, tehti tehnika abil. Lisaks traktorijaama omadele hankis kolhoos ise ka veel kaks väikest ja kärmast „sipelgat“.

1956. aastal sai „Pioneer“ teiseks rajooni miljonärkolhoosiks. Miljooniline tulu ei ütle veel eriti palju. Ent arvestagem, et kolhoos ehitas kahe aastaga mitu tootmishoonet, maksis normipäevale ligi 6 rubla raha ja üle kahe kilogrammi vilja, ostis traktoreid ja veoautosid. See kõneleb ju ba edasiminekest. Nüüd kipuvad kõik unustama, et kunagi öeldi siinse rahva kohta „mahajääjad“. „Pioneeri“ mehed on eesrindlased põldude viljakuselt ja karja produktiivsusest. Ning tehnikat kasutatakse siin ulatuslikumalt kui kunagi varem.

*

Stalini-nimelisse kolhoosi läks käesoleval hilissuvel masin, mida paljud kolhoosnikud nägid esimest korda. See oli silokombain. Enne masina tööle hakkamist jagunes rahvas kahte leeri. Valdavam osa arvas, et säärane tubli masin teeb ka tubli töö. Aga leidus neidki, kes arvasid, et mine tea, äkki pole tast abi midagi.

Hilisel õhtupoolikul helistas kolhoosi esimees L. Kivi rajooni ajalehe toimetusse: „Pange lehte sõnum, et meile tuli silokombain ja et see töötab väga hästi.“ Edasi jätkus jutt hektaritest ja haljasmassi tsentneritest ning inimestest, kes üht või teist tegid ja korda saatsid.

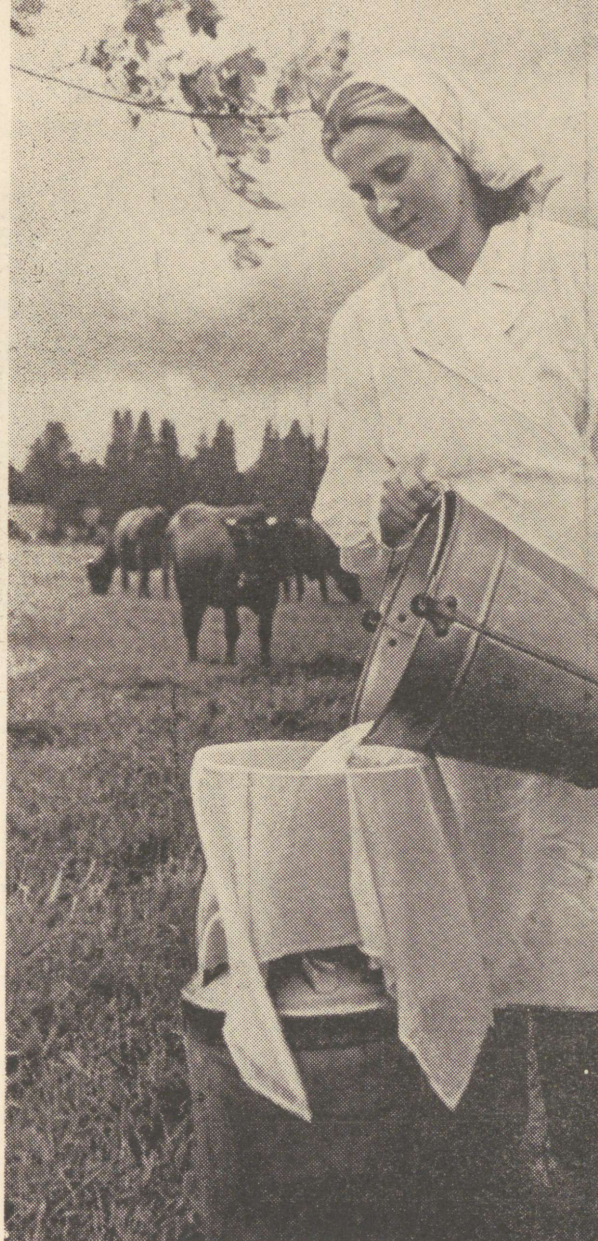

Kolhoosikari koduteel

*

Kohalikest maapõuevaradest on käesolevas väljaandes teisel juttu. Kõneldes aga Antsla rajooni põllust ja põllupidajaist, peab kas või natuke peatuma lubimerglil, mida kõikide kolhooside happelised maad niisama janunevad nagu põua ajal vihma. Seda leidub õige mitmel pool, aga kuidas teda kätte saada?

*Rajooni parim lüpsja
Ali Hõbesaar
„Edasi” kolhoosist*

Èesrindlik
seatalitaja
E. Àrmulik
„Võidulipu“
kolhoosist

Ka selle jaoks on olemas masin. Pikajärve ja Varstu traktorijaam on käesolevast aastast alates ekskavaatori omanikud. „Pioneer“, „Siiruse“ ja mitmes teises kolhoosis puhkavad lubimergli lademed, mida vaja nurmedele viia. „Kalevipoja“ ja „Partisani“ kolhoosis on vaja rammus tiigimuda põldudele vedada. Igale poole on ekskavaatori abi vaja.

*

Läheb keeruliseks ja pikaks lugeda üles kogu rajooni põllumajanduse käsutuses olevat masinate ja muu inventari parki. Pealegi ei saaks see nimestik kunagi õige ega täielik. Linakitkumismasinad, kupardajad, linakombainid, iseliikuvad ja järelveetavad viljakombainid, mitmesuguste uuendustega peksumasinad — kõiki neid töötab rajooni kolhoosides.

Ent traktorijaama direktorid on vahel siiski hädas kolhoosi esimeeste ja põllumajanduse spetsialistidega: nende nõudmised suurenevad järjest ja katsugu keegi vastata, et seda või teist masinat ning agregaatit ei leidu. Ainuke tee on — igati olla asjaga kursis ja tekkivad nõudmised masinatele võimalikult kohe rahuldada.

* * *

Tehnika ja teadus — mõlemad on tänapäeval kindlalt põllupidaja abilised. Rajooni saadik NSV Liidu Ülemnõukogus, Eesti NSV Teaduste Akadeemia president J. Eichfeld on mitmel korral küll kohal viibides, küll kirja teel jaganud kolhooside spetsialistidele juhendeid, kuidas kehvi happelisi maid muuta viljakateks, milliseid kultuure ühel või teisel pool kasvatada.

Põllumees pole ammu enam üks, omaette rähkleja ja suure vaeva nägija. Ta on, kui tahate, ise juba pooleldi teadlane, kes kõigi temale antud vahendite ja oskustega kisub kas või kivist leiva välja.

ERINEVATE ILMETEGA

Ammuks see oli, kui õigeks peremeheks peeti neid, kes kasvasid peamiselt teravilja — leiba. Siis kadusid kõik muud taotlused teravilja pärast peetava võitluse varju. Peamiselt avaldus see võitlus külvi-pinna laiendamises. Saagikus, paraku, aga jäi nii mõneski paigas väheseks.

Viimased aastad aga on rajooni kolhooside tootmisse toonud väga tähtsaid ning elulähedasi muutusi. See on muutunud mitmepalgelisemaks ja tulukamaks. Sellest olenedes hakkab peaaegu igal kolhoosil kujunema n. ö. oma nägu, oma erinev ilme.

Sealjuures ei alahinnata üheski majandis teravilja kasvatamist. See on vaid võtnud uue sihi: mitte arvestada niivõrd külvatud hektareid, kui just hektarisaaki. Ent on ühtlasi palju muud, mis viimastel aastatel kolhoosides pinda on leidnud.

Kõige laiahaardelisem ning mitmekülgsem on Sverdlovi-nimelise kolhoosi tootmistegevus. See kolhoos sai esimesena Antsla rajoonis miljõnärriks. Ta oli ühtlasi esimene katmikmajandi ehitaja, esimene aianduse külvikordade sisseviija.

Sverdlovi-nimelise kolhoosi lüpsikari ja sead on mitu aastat järgimööda andnud suurima liha- ja piimatoodangu rajoonis. Alles tänavu pääses „Edasi“ kolhoos sammu võrra ette.

Sverdlovi-nimelises kolhoosis on mõndagi head: viljapõllud, loomakasvatuse, aiandus. Rajooni ulatuses maksab kõnelda just viimastest, kuna aiandusbrigaad andis möödunud aastal kolhoosile üle 80 000 rubla tulu.

Kolhoosi endisel esimehel ja praegusel rajooni täitevkomitee aseesimehel Edgar Kallionil pole kunagi olnud hea ja lepliku mehe kuulsus.

Kuidas ta mõni aasta tagasi Varstu traktorijaamaga pahasdas, miks sealt ei saa põhjakohendajat või mõnda muud maaharimisriista nii päkki, nagu vaja! Tema juhtimisel algas kolhoosis loomade tõuaretus, hakati ulatuslikult põlde lupjama, toodi sisse palju uut. Võib-olla on huvitav seegi, et kolhoos maksab juba teist aastat eakatele, töövõimetutele kolhoosnikutele kindlat pensioni. Ja praegu on käsil avara ning moodsa kolhoosiklubi rajamine.

*

„Vabaduse“ kolhoosi erialaks on teravilja kasvatamine seemneks. Ent paari aastaga jõudis ta piima tootmises järele „Edasi“ ja Sverdlovi-nimelisele kolhoosile. Teravili pidi andma päris ulatusliku maa karjakopli-teks. Ja huvitav: sellegipärast näitab vilja kogutoodang pidevat suurene- mist.

*

Enamasti näeb kolhoosi mineja igal pool, olgu „Võidulipus“, Sverdlo- vi-nimelises, „Jüriõös“ või mujal, suuri moodsaid ja avaraid tootmis- hooneid. On aga siiski erand, kus ühtki kolhoosile tüüpilist uut hoonet ei näe, kus õieti midagi ei näita, et siin asub kolhoos. Siiski — mõnda teeveert, kohati läbi võseriku ja padriku, venib maanteelt kolhoosi kontori telefonipostide rivi. See on ka ainuke väline tunnus. Kolhoos ise aga — sellest peab natuke pikemalt kõnelema.

„Stahhaanovlase“ kolhoosi sai Antsla rajoon piiride õgvendamisel Valga rajoonilt kingituseks. Päris aus olles: see ei valmistanud kellelegi rõõmu. See oli majand, kus lõpnud loomi kanti maha seitsme-kaheksa kaupa, kus kevadeti pikisilmi oodati, kas mingi „hea onu“ laenab külviks seemet, kus iga koosolek läks tüli ja riiu tähe all. Kas siin siis elasid aiva tigidad inimesed? Kaugeltki mitte! Aga kui kõik vajub üha rohkem põhja, kui keegi ei tea, kust alata, et jälle natukegi jalgu alla saada, siis paneb südamevalu inimesed riidlema. Normipäevade eest anti kopikaid ja gramme (kolhoosirahvas vihkab igal pool neid kaht sõna. Kui keegi teeks kolhoosnikutest keelekujundajad, kustutaksid viimased need hoopis meie keelest).

1954. a. 9. detsembril peetud üldkoosolekul valiti kolhoosi esimeheks Oit Traagel. 1956. a. algul võidi aruandekoosolekul kõnelda juba väikesest tõusust. Sama aasta tootmisplaani vastuvõtmisel puhkes juhatuse ja kol- hoosnikute vahel tüli. „Kust te võtate normipäevale kolm rubla?“ heideti juhatuse meestele vihaselt ette. „Puhute plaani tühja tuult täis ja kasu pole sellest mingisugust! Pange rubla või paar, hea kui sellegi kätte saame!“

Aasta hiljem tunnistas kolhoosi esimees aruandekoosolekul: „Meie plaan osutus tõesti valeks. Normipäevale tuleb mitte kolm rubla, vaid — seitse! Nelja rubla võrra eksisime.“

Rajoonis on nüüd „Stahhaanovlase“ kolhoos ammu juba heade ma- jandite killas. Siin pole veel puhtatõulist karja (kuid varsti on seegi!), aga piima poolest pressib ta vägisi rajooni parimatele järele. Sigalateks on va- nad taluladud, kuhu sulud, ahi ning soojamüür sisse on ehitatud. Ent sealihä tootmises püsib kolhoos esimese viie hulgas. Varem, kolhoosi keh- vadel päevadel, kurdeti, et siinsed kõrged ja kruusased mäeseljädikud ei kasvata ju vilja, siin ei saa ükski traktor korralikult maad harida, siin po- legi võimalusi jõukaks minna. Jõukus ja suured saagid pidid olema tasas- te nurmedega kolhooside eesõigus . . .

Elu ise kujundas sellised vaated ja jutud vähese ajaga ümber. Oli vaid vaja, et rahvas tunneks end kindla peremehena oma majandis.

Rajooni parim kombainer August Tõra

Nüüd vist hakkab „Stahhaanovlase“ rahvas endale rajama ka nägusat ja moodsat lauta ning sigalat . . . Oh ei! Need head asjad tulevad edasi lükata, kuni kõik niidud on kultuurrohumaaks muudetud, põllud põhjalikult parandatud ja muu pakilisem korda aetud.

Kahtlemata talitab õigesti „Pioneeri“ kolhoos, kui seal lüüakse ikka aasta-paari järel üles uus tootmishoone. Ent kindlasti pole vale ka „Stahhaanovlase“ meestel, kes alustavad kusagilt mujalt. Ükski suurmajand ei saa teisega sarnaneda, igal pool tuleb asju seada omamoodi, nii nagu kasulikuks osutub. Rahvasõna „igal talul oma taar“ on kehtiv veel tänapäevalgi.

*

Kolhooside erinevast ilmest kõneldes ei tohi unustada Jakobsoni nimelist kauges Krabi nurgas. Siin makstakse igal aastal üldisestulekust rohkem kui pool normipäevadele. Ühe normipäeva tasu ulatub alatasa 8 rubla lähedale, sellele lisandub veel üle 2 kg vilja. Jakobsoni nimelise kolhoosi ehitusbrigaad oskab rajada hooneid otstarbekalt ja odavalt, kõiki asju aetakse siin tootmiskulude vähendamise eesmärgil. Ehkki kolhoos pole päris tipp ei looma- ega taimekasvatuses, on nii majand kui majandi rahvas jõukas.

Kolhooside erinevast ilmest kõneldes on patt unustada ühist hoo- ba, mis igal pool tööviljakust tõstab ja mõnegi suure võidu põhjustab. See on — sotsialistlik võistlus. Sõna „võistlus“ lähendas vanasti, mõniküm- mend aastat tagasi, vaenu leivatüki pärast. Võistleja soov oli teist nii ma- ha suruda, et see kunagi tõusta ei suudaks. Tänapäeval aga märgib see suurt sõprust. Rajoon tervikuna võistleb Läti NSV Aluksne rajooniga. Läh- eks raskeks loetleda, kui mitu korda on töökogemusi vahetanud ja üks- teiselt õppinud mõlema rajooni karjatalitajad, seakasvatajad, põlluharijad.

Alli Hõbesaar, „Edasi“ kolhoosi noor lüpsja-karjatalitaja, tuli rajoo- ni ja vabariigi II grupi noorte lüpsjate parimaks just selletõttu, et ta hin- das sotsialistlikku võistlust väga tõsiselt ja võttis omaks nii mõnegi teise tubli talitaja kogemused. Paar aastat tagasi võistlesid omavahel „Vabadu- se“ kolhoosi nooruke lüpsja Ilme Meister ja „Pioneerid“ kolhoosi eakas kar- jatalitaja Elisabeth Uibosaar. Esimene sai teiselt nii mõnegi hea juhendi, kuidas karja eest hoolitseda. Kui I. Meister tunnistati võitjaks, ütles E. Ui- bosaar:

„See pidigi nii minema. Ilmel on peale minu käest saadud tead- miste noored tublid käed ja püüdmine kõike hästi teha. Sellise inimesega on hea võistelda ka siis, kui ta ette jõuab.“

Kolhoos võistleb kolhoosiga, brigaad brigaadiga, tööline töölisega. Kõik nad võitlevad jõukama elu ja külluse eest.

KÕIGE TÄHTSAM ON INIMENE

Viimasel rajooni põllumajandusnäitusel kõneles „Edasi“ kolhoosi nooruke lüpsja-karjatalitaja Alli Hõbesaar oma töökogemustest. Ta andis lubaduse tänava igalt aastalehmalt saada 4000 kg piima ja 1958. aastal jõuda 5000 kg-ni.

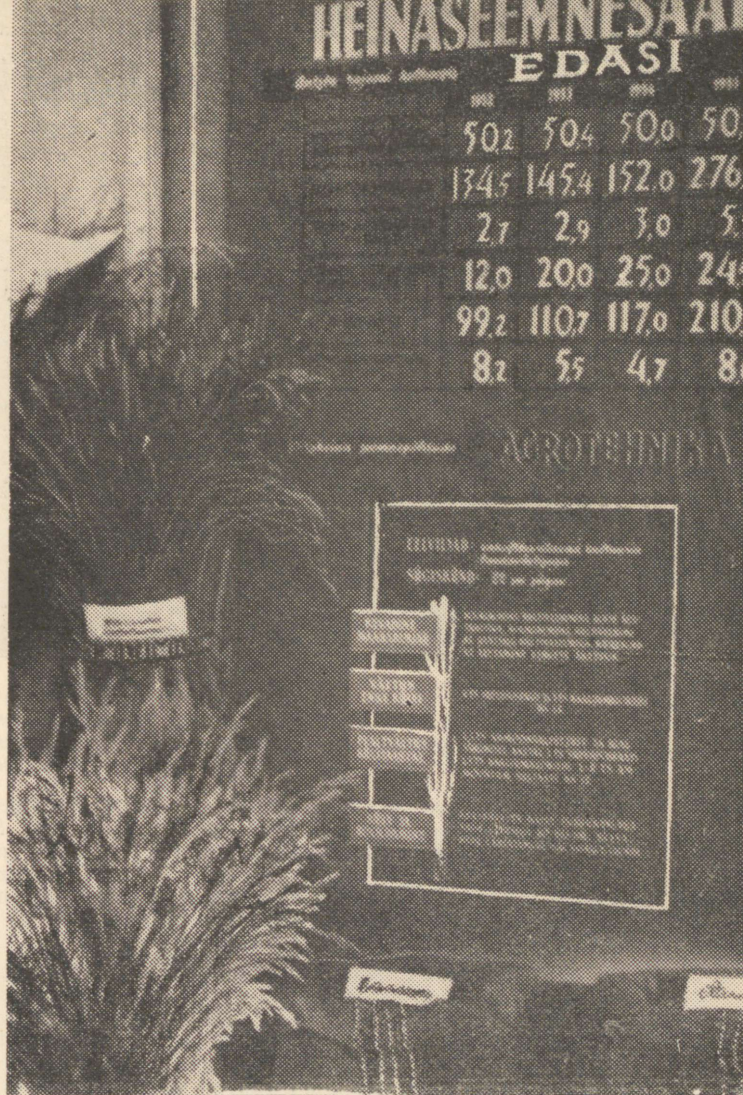
Sellist lubadust anda polnud lihtne. Alli Hõbesaar, rajooni parim lüpsja, kaalus enne sõnavõttu kõik toodangu tõstmise poolt ja vastu rää- kivad asjaolud. Ta mõtles naaberkolhoosi „Vabaduse“ noorele lüpsjale kommunistlikule noorele Ilme Meistrile, kes paari aastaga halvema karja- grupi muutis kolhoosi parimaks. Ja kui keegi midagi kogu tahtega püüab, siis ta saavutabki selle!

Tootmistöö eesrindlased — neist endist ja nende kogemustest võiks kirjutada mahuka, mitmekõitelise teose. Isegi nende loetlemine viiks pika- le. Seal on käesoleva aasta parimaid seakasvatajaid, „Võidulipu“ kolhoosi liige, „Ema au“ ordeni kandja Elfriede Armulik, Sverdlovi-nimelise kol- hoosi lüpsja Õie Hommik, kes Alli Hõbesaarest iga lehma piimatoodanguga vaid pisut tahapoole jäi. Eesrindlane on vaieldamatult „Punalipu“ kolhoosi grupivanem Aleksander Kreevald, kelle 6-hektariline maisipõld andis igalt ha-lt 500 ts haljasmassi. Kuidagi teisiti ei saa nimetada Sverdlovi- nimelise ja „Pioneerid“ kolhoosi seatalitajaid Leida Meltserit ja Leida Rim- mi, „Vabaduse“ kolhoosi brigadiri Karl Meistrit, nimetame — ei, võima- tu on kümneid ja võib-olla isegi sadu tootmistöö eesrindlasi üles lugeda. Kõiki neid, kes seisavad kolhooside edusammude ning jõukuse taga, ei jõua märkida. Neid võib aga võtta ühise nimetaja alla: Inimesed — suure algustähega.

Mis seal salata: mõni aasta tagasi kippus osa inimesi kolhoosidest mujale õnne otsima. Kas nad seda leidsid, pole teada. Kuid paari aasta eest ilmnis äkki vastupidine nähe: kolhoosi juhatuse koosolekul tuli aru- tada avaldusi, mis algasid nii:

„Palun mind koos perega vastu võtta kolhoosi liikmeks . . .“

„Stahhaanovlase“ kolhoosi võeti käesoleval aastal vastu 6 uut pe- ret. Uustulnuk Murumets teenis lühikese ajaga eesrindlase nime. „Pioneerid“

„Edasi“ kolhoosi väljapanekud vabariiklikul põllumajandusnäitusel Tallinnas

KÜLALISED LÄTI NSV ALUKSNE RAJONIST „EDASI“ KOLHOOSIS
Pildil esiplaanil vasakult: „Edasi“ kolhoosi agronoom J. Peets, EKP
Antsla Rajoonikomitee sekretär G. Valgma, Aluksne Rajooni TSN TK
esimees J. Lujan, LKP Aluksne Rajoonikomitee sekretär A. Katlaps jt.

ri“ kolhoosi saabus 4 uut peret. Samast kolhoosist lõpetasid keskkooli noored Alli Anzov, Elvi Kuus, Heli Lokk, Kalju Kuusik. Millise tee nad valisid? Kõik on praegu kodukolhoosi liikmed, töötavad põllundusbrigadides. Tükk aega tagasi tuli sõjaväest koju Jakobsoni-nimelise kolhoosi noor Vaino Voomets. Ehkki tal oli võimalus asuda tööle linna (ta oli sõjaväes omandanud autojuhi kutse), jäi ta kodukolhoosi.

*

Üldiselt loetakse linna ja maa suhteid heaks. Kõik vihjab sellele, et vahe kummagi elamistingimuste vahel muutub üha kitsamaks. „Linda“ kolhoosi elektrifitseerimine, „Edasi“ ja Sverdlovi-nimelise kolhoosi raadio-sõlm, uued kerkivad rahvamajad Tsoorus ja Kuldres ning palju muud näitab, et elu maal muutub järjest mugavamaks, kultuursemaks ja paremaks.

Linna- ja maaelanikud on üksteise vastu sõbralikud ja abivalmid. Nii nagu olema peabki. Ent möödunud suvel kandis linnarahvas maa-inimestele mitu päeva tõsist vimma.

Antslas andis RT „Estonia“ külaskäiguetenduse. Linna teatrisõpradest aga jäid paljud ukse taha. Kolhoosirahvas oli varakult suurema osa pileteid eelmüügilt ära ostnud.

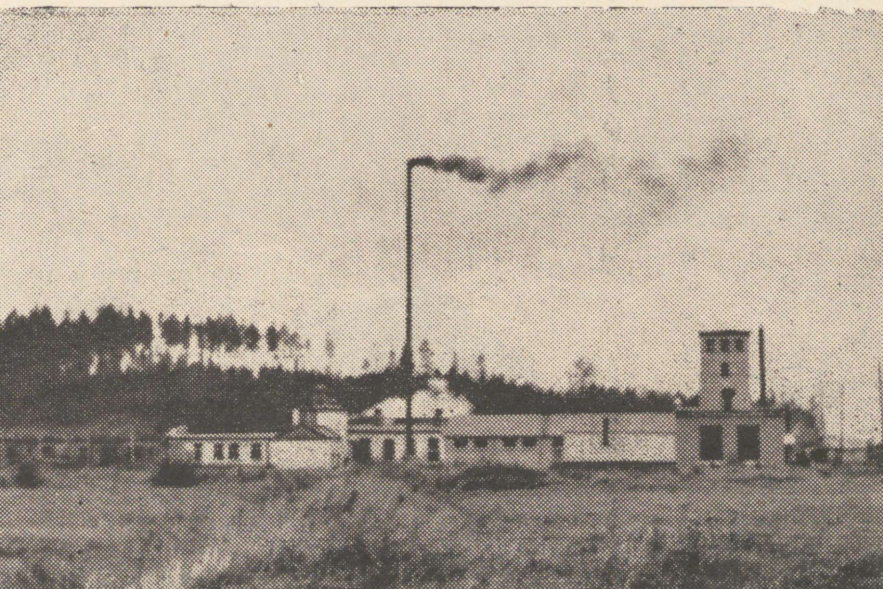
Kõik kasvab, areneb, läheb edasi. Meid ei üllata, kui järgmine aasta toob jälle rajooni mõne miljonärkolhoosi, kui mitmel pool hakatakse ühele normipäevale langevat tasu kirjutama kahekohalise arvuga. Need asjad osutavad, et rajooni põllumajandus jõuab kaugele, annab suure panuse külluse loomiseks, sammub õiget teed — kommunismile.

LEIDA URBANIK

SELLEST, MIDA SIIN VAREM EI OLNUD

23. veebruaril 1958. a. täitub 60 aastat esimese piimaühisuse ja võitööstuse rajamisest praeguses Antsla rajoonis. (Restu meierei oli teadaolevail andmeil esimeseks põhikirja alusel töötavaks piimaühistuks kogu Venemaal). Aastate jooksul kadus aga see edumaa. Esimesele julgele algatusele järgnes ainult vähe teisi ja isegi kodanliku aja lõpuaastaiks polnud praeguse Antsla rajooni alal ühtki nimetamisväärset tööstust. Kümnekond meiereid, mõned saeveskid, üks algeline tellise-

Antsla Toorlinavabriku üldvaade

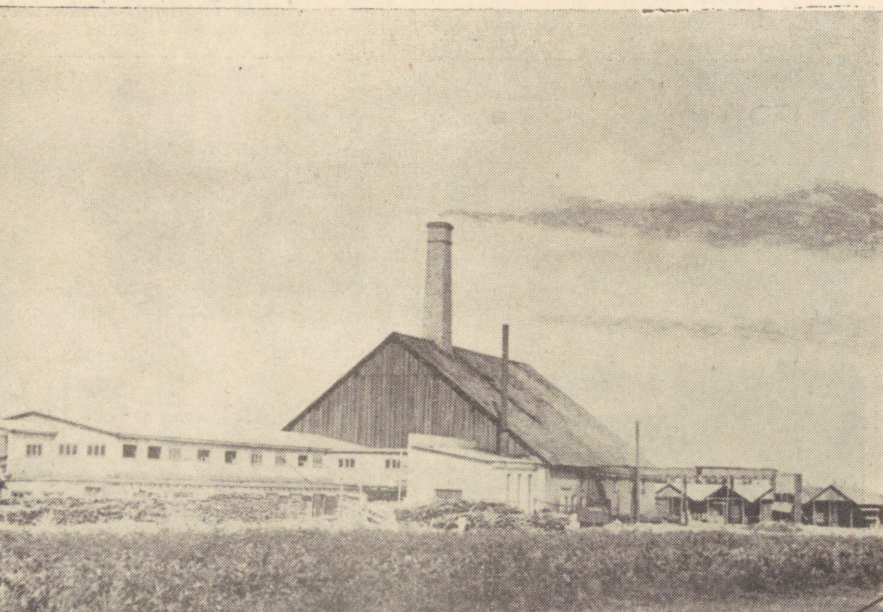

põletamise ahil, paar villakraasimise punkti ja jahuveskit olid kõik, mida kuidagi võis selle nimetuse alla koondada.

Kui paljudel teistel rahvamajanduse aladel võib kõnelda teatavast varasemast baasist, millele nõukogude ülesehitustöö võis toetuda, siis rajooni tööstuse väljaehitamisel tuli siin alustada peaaegu täielikust tühjusest. Seetõttu on rajooni edusammud tööstuse alal eriti silmapaistvad.

Antsla rajoon on põhiliselt loomakasvatuserajoon. Selle kõrval omab aga küllaltki suure osatähtsuse linakasvatus. Seda arvestades rajatigi siia võimas ja ajakohane toorlinavabrik. Lühikese aja jooksul on Antsla Toorlinavabrik võitnud kõik „lapseea“ raskused. Suurendades aastast-aastasse oma tööd, ületab tema toodanguvõime praegu kaugelt kohapealsed toormaterjali varud. Antsla rajoon suudab talle kindlustada vaevalt poole vajalikust toormaterjalist, kuna muu osa hangitakse naaberajoonidest ja naabervabariikidest. Lina alla võetava pinna suurenemisel kaob aga see vajadus ja arvestuste kohaselt võib vabrik juba mõne aasta pärast töötada üksnes kohaliku toormaterjali baasil.

Plaanikindlus ja ettenägelikkus kohapealsete toorainete ja võimaluste arvestamisel ilmneb kujukalt ka Tsooru tellisetehase rekonstrueerimisel ja toodangu planeerimisel. Seoses tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise reorganiseerimisega vallutati endine Tsooru Tellisetehas kohaliku majanduse kombinaadile. Pärast ulatuslikke uurimusi määrati kindlaks ka tehase uus toodanguprofiil. Kui seni valmistas tehas ainult telliseid, siis tehase uued tootmisplaanid näevad ette juba võrratult avaramat tegevust. Lisaks tellistele hakkab Tsooru massiliselt tootma drernaaztorusid, ahju vooderkive, ahjupotte jne. Kavas on ka keraamikatselhi rajamine, mis tööstuslikul alusel jätkaks omal ajal teatava kuulsuse võitnud käsitsi valmistatud savist majapidamistarvete tootmist.

*Vasakul: vaade Tsooru tellisetehasele
Ülal: toortorude paigutamine põletusahju*

Kui Tsooru tellisetehase toodang omab ülevabariigilise tähtsuse, siis kombinaadi teised tsehhid on mõeldud peamiselt kohalike vajaduste rahuldamiseks. Kuid selleski osas ei piirdu kombinaadi tublid töötajad üksi p'aaniliste ülesannetega. Rida artikleid — mööbel, nahktööd, eriti aga silmkoesemed ja mitmed tekstiiltooted leiavad rajoonis endale järjest suuremat turgu ja on otsitud kaubaks naaberrajoonideski.

KOHALIKU MAJANDUSE KOMBINAADI TOOTEID

Vasakul: valik kombinadis kootud kindaid

Ülal: kombinadis valmistatud pearätte

Tõusuteed sammub ka Saru lauatehas, mille toodangu kasutajaiks on kümned vennasvabariikide laeva- ja vaguniehituse suurtööstused. Peale selle töötab tehase juures veel kastivabrik, mille toodang samuti läheb peamiselt väljaspoole rajooni. Tehas on juba ületanud käesoleva aasta plaani ja sai III kvartali heade töötulemuste eest vabariikliku rändpunalipu.

Nende põhiliselt uute (kuigi Saru lauatehase asutamisest on möödunud juba aastakümneid, on tehase nõukogude aastail peaaegu vundamendist sarikateni ümberehitatud ja täiendatud uute masinatega) tööstuste kõrval on muidugi jäikunud ka olemasolevate väiketööstuste täiendamine. Karjasaaduste ümbertöötlemisega tegeleb rajoonis ligi kümmekond ettevõtet, puidu vajamiseks ei jää kolhoosid ootama Saru või kombinaadi saevaskiite abi, vaid valmistavad seda oma saekaatriitel, traktorijaama remonttöökojad abistavad oma otseste ülesannete kõrval pea kõiki rajooni ettevõtteid ja autobaase remondiks vajalike detailide valmistamisega jne., jne.

Kõik see lubab õigusega kõnelda rajooni tööstuse tublist kasvust. See töötab veelgi paremaid tulemusi. Eeldused selleks on olemas: esiteks kohalike toormaterjalide näol, millest paljude varud (näiteks dolomiit, ooker, must tamm, savid jne.) võimaldavad tööstuslikku tootmist, ja teiseks, tuleval aastal rajooni antava Narva elektrenergia näol, mis võimaldab olemasolevate tööstuste võimsuse tunduvalt suurendamist.

VANA KOOPERATIIVI UUS ELU

Kõige sagedamini esinevaks „mustaks“ laiguks nõukogude külaelu pildil on maaelanikkonna varustamine mitmesuguste toidu- ja tööstuskaupadega. Viimasel ajal on aga seegi laik hakanud haihtuma. Etteheited kaubandusorganisatsioonide ja ühiskondlike tootluste ettevõtete arvel on jäänud harvemaks ja nõrgemaks.

Rajooni kooperatiivi universaalkaupluses

Rajooni kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise eest hoolitseb rajooni tarbijate kooperatiiv. Võib-olla pakub ehk mõnevõrra huvi teada, et Antsla tarbijate kooperatiiv, samuti kui Restu võitõöstuski on vanimaid meie vabariigis. Asutatud 1903. a., kinnitati kooperatiivi põhikiri tolle-aegses Liivi kubermangu valitsuses 14. jaanuaril 1903. a.

Algus oli raske. Esimeseks tellitud kaubaks olid vikatid. Paraku ebaõnnestus nende valik ja kogu partii osutus praagiks. Sellest hoolimata saadi juba esimesel aastal 27 963 rublalise läbimüügi juures 291 rubla kasumit. Kooperatiiv pidas vastu kõigile kriiside- ja sõjaraskustele. 1917. a. oli läbimüük kasvanud 125 074 rublani, kusjuures kasum moodustas ligi 20 000 rubla. Samal ajavahemikul kasvas kooperatiivi liikmete arv 5-lt (1904. a.) 133-le, tõustes kodanliku aastate lõpupäevadeks üle 300.

Kooperatiivi rajamise vajadust põhjendasid asutajad ise järgmiselt:

„Et elu ülespidamine kalliks kippus minema ja kohalikud kaupmehed alaväärtuslist kaupa kalli hinnaga müüsid, siis taheti tarvitajate ühinguga seda parandada.“

Nüüd muidugi on võitlus elanikkonna parema teenendamise eest võrratult viljakam, kui seda suutsid kooperatiivi rajajad.

Tarbijate kooperatiivil on üle rajooni 40 müügipunkti, 2 sööklad, rida tööstusi ja teenustöökodasid. Liikmete arv on sõjajärgsete aastate vältel kasvanud 2979-le. Kooperatiivi läbimüük aastas ulatub ligi 23 miljoni rublale. Ehitusel on praegu uus ajakohane sööklahoone, uued laohooned, uus leivatööstus jne., mis võimaldavad töötajate veelgi paremat teenendamist.

* * *

Rajooni vajaduste rahuldamise kõrval aitab kooperatiiv tõhusalt kaasa ka vabariigi varumise- ja kokkuostuplaanide täitmisele. See ülesanne lasub kooperatiivi varumiskontoril.

Arvud varumiskontori aruandest annavad mitmetigi huvitava pildi sellest, mida rajoon kooperatiivi kaudu annab teistele rajoonidele, annab meie vabariigi üldisteks vajadusteks.

Täitnud riikliku varumise- ja kokkuostuplaani, on varumiskontor näiteks ostnud rajooni kolhoosnikuilt ja töötajailt kokku üle 1000 tonni kartuleid, 27 tonni marju, 25 tonni õunu. Rajoonis varutud villast jätkub ligi 10 000 m villase riide kudumiseks, nahkadest — ligi 1000 kasuka, 20 000 saapapaari ja sadade hoburakmekomplektide valmistamiseks. Peale selle on varutud üle 60 tonni parkkoort ja sajad tonnid teistkordseid tooraineid, kõnelemata põllumajanduslikest saadustest, mida lisaks plaanile on komisjonikaubanduse korras realiseeritud rajooni vajaduste rahuldamiseks ligi miljoni rubla väärtuses.

Vabariigi ulatuses ja teiste, suuremate ja jõukamate rajoonidega võrreldes ei ole need arvud muidugi eriti suured. Kuid ka rajoon ise on väike. Ja pealegi peidavad need arvud endas teguri, mis annab põhjust optimismiks. See on nende kasvutendents. Samuti kui kõigil teistel eluvaladel ei rahulduta ka siin saavutatuga, vaid püütakse edasi, püütakse paremat ja rohkemat.

*

Sellest, mida siin varem ei olnud, võiks paljugi kirjutada, kuid nõukoguliku ülesehitustöö kiire tempo ei võimaldaks üldse taolise loetelu lõpetamist. See, mida eile ei olnud, on täna juba olemas ja homme päev toob jälle omakorda midagi uut.

Vaevalt mõnikümmend aastat tagasi oli rajoonile ainukeseks ühenduseks „muu maailmaga“ Valga-Petseri raudtee. Nüüd on Antslal otseühendused kiirrongidel Tallinna, Riia, Pihkva ja Leningradiga ning linnalähedaste rongidega Valga, Võru ja Petseriga. Maanteil, kus varem olid pärisperemeesteks hobusemehed, kihutavad nüüd autobussid ja autod, viies reisijaid Valka, Võrru ja Tartu või transportides rajooni põllumajandussaadusi kaugematele turgudele.

Elektrijaamaga katsetati Antslas aastaid. Teoks sai see alles mõni aeg tagasi. Traktorijaamade järjest täienevad töökojad võimaldavad seal läbi viia komplitseeritumaidki masinate remonte, milleks varem tuli sõita Valka, Tartu või koguni Tallinna. Selliseid näiteid on palju. Lõpetamiseks valime neist aga ainult ühe. Käesolev raamat on esimeseks Antslas trükitud raamatuks, sest kõige muu kõrval puudus siin kuni 1952. a. ka trükikoda.

I. PULLMAN

Antsla Põllumajandustehnikumi peahoone

HOMSE PÄEVA EHITAJAD

Antsla rajooni lõunasopis asub metsade vahel endine Krabi vald ehk nn. Paganamaa. Maapaiga maalilisus ei andnud kahjuks mingit lisatulu selle nurga põllumeestele, ja nii tuligi, et kodanlikul ajal ei pääsenud sealt ükski noor ülikooli. Praegu asub neil aladel kaks kolhoosi. Üksi „Nõukogude Eesti“ ühismajandist on nüüd juba kolme kolhoosipere lapsed omandanud kõrgema hariduse. Kui varematel aegadel oli kõrgema haridusega inimene, võib öelda, kogu Võrumaal teatavaks harulduseks, siis praegu on üksi viimaste aastate jooksul rakendatud Antsla rajoonis tööle 24 kõrgema haridusega õpetajat, 20 arsti ja arvukas pere teisi kõrgema haridusega spetsialiste.

See iseloomustab ainult osaliselt neid põhilisi muudatusi, mida nõukogude kord on toonud haridusellu. Märksa ilmekamalt näitavad seda arvud.

1939. a. oli meie rajooni territooriumil 18 algkooli ja 60 õpetajat. Praegu on rajoonis 2 keskkooli, 1 põllumajandustehnikum, 12 seitsmeaastast kooli ja 11 algkooli. Õpetajate arv on kasvanud 206-le, õpilaste arv 2000-le.

Millest see tormiline tõus?

Oleks ülekohus arvata, et varem puudus huvi hariduse omandamise vastu. Vastupidi, Antsla rajoon võib oma kultuurilisel arenguteel toetuda rikkalikele traditsioonidele, mida on alati hoitud aus ja püütud jätkata.

Urvastesse rajati üks esimesi koole Võrumaal, Saru koolis hakati juba XIX s. algul õpetama õpilastele kirjutamist (alles paarkümmend aastat hiljem tehti see kohustuslikuks kõikidele õpilastele), praeguse Antsla rajooni aladel töötas omal ajal õpetaja Gutsleff, kes oli üks esimesi rahvamuis-tendite kogujaid, siit on pärit ka kõster-kooliõpetaja Mango Hans, kellele eesti trükisõna võlgneb muuseas ka esimesed raamatuillustratsioonid jne.

Põhjus ei seisnud huvi, vaid majanduslike võimaluste puudumises. Eelpool nimetasin juba koolide arvu tohutut kasvu nõukogude ajal. Sellele lisandub ka rahaline toetus. Ainuüksi käesoleval aastal kulutati rajooni koolihoonete remondiks 300 000 rbl., kahe viimase aasta jooksul on kulutatud õppevahendite ja inventari soetamiseks 129 670 rbl., haridusalaste kulutuste kogusumma moodustab samal ajal üle 3 miljoni rubla.

Hoolitsus noorsoo kultuurse kasvatamise eest algab juba kõige vârasemas nooruses. Rajooni on asutatud lastesõimed ja lasteaiad, koolide juurde on organiseeritud internaadid.

Õppetöö ise on võrreldes endisega tunduvalt muutunud. Kaasaegse kooli õpetus on mitmekülgne. Peale teoreetiliste teadmiste omandavad noored ka praktilisi kogemusi tehnika, põllumajanduse, ajanduse jne. aladel. Kedagi meist ei pane enam imestama, et Varstu Keskkooli õpilane juhib autot või kombaini, et Antsla Keskkooli õpilased ehitavad ise raadio. Meile pole üllatuseks, et Lepistu kooli noored mitšuurinlased aretasid huvitavaid sorte päevalilli või teisi hübriide.

Mitmekülgseks on muutunud ka õppiva noorsoo vaba aja veetmine. Võistlused kõikidel spordialadel, kirjavahetus paljude NSVL vennasvabariikide ja teiste riikide noortega, tegevus kirjandus-, laulu- ja tantsuringides, ekskursioonid kodu- ja vennasvabariikidesse jne. Kui paljudele meist on jätnud hea mulje Krabi kooli väikese Tiiu Kaarma või komsomoli märki kandva ja alati naeratava Tiiu Malleuse andekas deklameerimine või Varstu õpilase Evi Pütsepa tantsud! Kõiki meid on vaimustanud rajooni lastekooride ühiselt kõlav ja kaugele helisev „Meil laulud aitavad elada, võita . . .“ Kaunid on pioneeride lõkkeõhtud Kikkajärve või Uhtjärve kaldail, paeluvad on vestlused meie rahva kangelaslikust minevikust, rõõmsast olevikust ning avaraist tulevikuperspektiividest.

Mitmed rajooni koolide õpilastest on osa võtnud viimastel aastatel Üleliidulisest põllumajandusnäitusest, kus nende töö on leidnud tunnustust.

Kui kodanlikul ajal algkoolide lõpetajatest väga vähesed omasid võimaluse astuda edasi õppima keskkooli või kesk-eriõppeasutusse, siis enamus 7-a. koolide lõpetajaid astub edasi õppima. Nii hakkas keskhariidust taotlema 1956/57. õ.a. kevadel 200-st VII klassi lõpetajast ainuüksi oma rajooni 2 keskkoolis 144 ning 10 noort Antsla Põllumajandustehnikumis. Antsla Põllumajandustehnikum, kus kodanluse ajal õppis vaid paarkümmend peretütart toidukeetmist, on 10 aasta vältel andnud vabariigi põllumajandusele 340 kesk-eriharidusega spetsialisti. Kõigist neist kasvavad või on juba kasvanud töökas järg meie eilsetele ja tänastele nõukogude ehitajale.

VIIVI LINDMÄE,
Antsla Rajooni TSN TK sekretär

Antsla Põllumajandustehnikumi
ujula

Antsla linna lasteaias

VAATEID ANTSLA RAJONIST

Ülal: sulglohk — nn. „Vanapagana jälg“ Krabil
Paremal: tiik Antsla Põllumajandustehnikumi
pargis

RAJOOINI KULTUURIKOLDEIS

Meie vabariigi töörahva kultuuriline kasv nõukogude võimu päevil on kaheldamatu ning kõigile nähtav.

Kodanliku Eesti päevil peeti praegust Antsla rajooni kultuuriliselt vähearenenud piirkonnaks. Siin tegutsesid vaid mõningad üksikud haridus- ja karskusseltsid, paar rahvamaja ja raamatukogu. Suuremate teatrite külalissetendusi siin ei tuntud ja kinokunst oli talurahvale peaaegu kättesaamatu, sest rajoonis ei olnud ühtegi kinoseadet. Vaid paar korda aastas tuli Tartust keegi ettevõtlik ärimees, kes „torni all“ (s. t. pitsimaja saalis) näitas vanu ja katkenud filme.

Nõukogude võimu päevil on nüüd olukord kõikidel kultuurialadel põhjalikult muutunud. Kui esimesest üldlaulupeost 1869. a. võttis praeguse Antsla rajooni alalt osa vaid üks kollektiiv — Tsooru mängukoor, siis 1955. a. ei olnud meie rajoonis enam rahvamaja, kust ei oleks olnud osavõtjaid üldlaulupeost. Kokku esines siis Tallinna laululaval kaugelt üle poole tuhande Antsla laulja, tantsija ja mängija.

See on vaid üks näide. Praegu tegutseb rajoonis kultuurimaja, 13 rahvamaja, mitmed kolhoosi- ja tööliisklubid, 19 riiklikku ja 11 kolhoosi ning asutuse raamatukogu. Raamatufond ulatub neis raamatukogudes üle 100 tuhande köite. Laenutajate arv näitab järjekindlat tõusu. 1956. a. oli üks riiklikes raamatukogudes registreeritud lugejaks iga kolmas rajooni elanik.

Rajooni klubilised asutused korraldasid möödunud aastal ligi 600 isetegevuslikku üritust 56 tuhandele osavõtjale. Isetegevusringidesse on koondunud üle 1000 kunstilise isetegevuse harrastaja. Nende hulgas on kolhoosnikuid, töölisi, maaintelligentsi esindajaid. Eriti aktiivselt võtavad isetegevusringide tööst osa kooliõpetajad. Reidle 7-a. Kooli õpetaja Jakob Kohk on rajooni vanemaid isetegevuslasi. Tänavu pühitses ta oma 70. sünnipäeva, kuid sellele vaatamata pole ta midagi kaotanud oma energiast. Praegu töötavad tema taktikepi all „Rahu“ ja „Jüriöö“ kolhoosi segakoorid. Oma kooriga on sm. Kohk esinenud ka väljaspool rajooni. Samuti on kaugel üle rajooni piiride tuntud Urvaste rahvamaja rahvapilliansamblid. Tõsistest edusammudest võib kõnelda ka näitekunsti alal. Antsla Rajooni Kultuurimaja on viimasel aastal lavale toonud rea näidendeid, nagu A. Kitzbergi „Libahunt“, O. Lutsu „Tagahoovis“, T. Pakkala „Parvepoisid“ ja A. Kitzbergi „Enne kukke ja koitu“, mille õnnestunud lavastused

Rahvatantsijate koondrühm rajooni rahvapeol

on kutseliste teatrite külalisetenduste kõrval palju kaasa aidanud töötajate kultuurilise meelelahutuse sisukamaks tegemisel.

Võrdlevaid jooni kinoalal on raske, otse võimatu tõmmata, sest kodanlikul ajal oli vabariigis vaid üks rändkinoseadeldis. Nüüd on neid üksi meie rajoonis 4. Antsla linna elanikkonda teenindab aga paikkino kultuurimajas.

Käesoleva aasta üheksa kuu jooksul anti rajoonis 1848 kinoseanssi, mida külastas rohkem kui 114 tuhat vaatajat, kusjuures kinokülastajate arv kuust-kuusse pidevalt suureneb. Praegu ei ole rajoonis ühtegi suuremat keskust, kus vähemalt 2—3 korda kuus ei toimuks kinoetendus.

Kino ei ole enam üksi ajaviitevahend, vaid selle kaudu kolhoosnikud ka õpivad, omandavad uusi eesrindlikke kogemusi. 9 kuu jooksul on demonstreeritud kolhoosides ligi 200 põllumajanduslikku filmi. 1957. a. III kvartali töötulemuste põhjal omistati meie rajooni kinovõrgule Eesti NSV Kultuuriministeeriumi ja Kultuuriala Töötajate Ametiühingu Vabariikliku Komitee rändpunalipp ning teine rahaline preemia.

Rajooni kultuuriline isetegevus ei piirdu aga üksi kunsti valdkonnaga. Iga rahvamaja juures töötavad ka mitmesugused teised ringid. Eriti edukalt on neist töötanud Mõniste rahvamaja kodulooring, mille baasil on rajatud ainulaadsemaid koduloomuuseume vabariigis.

R. TÕNTS,

-Antsla Rajooni TSN TK Kultuuriosakonna juhataja

RAHVATRADITSIOONIDE JÄTKAJAD

Kodurajoon . . . Metsad, mäekünkad, orud, järved, vaheldusrikas ja kaunis loodus on siinsetes inimestes juba iidsetest aegadest peale arendanud lennukat fantaasiat, on õpetanud neid hoolimata raskest elust ja kurnavast tööst nägema ilu enese ümber. Siin on rikas laulumaa, siit on leitud ja leitakse edaspidigi palju „vana kulda ja hõbedat“. Põlvest-põlve pärandati rahvalooming vanematelt lastele.

Tänapäevalgi, kommunismini kiirustaval ajal pole esivanemate viise, pillilugusid, tantse ja muistendeid unustatud Noored Antsla Keskkoolist, Kuldre, Saru, Lepistu jt. koolidest külastavad sageli kodukoha vanu laulikuid ja jutustajaid. Kõik kuuldu pannakse hoolikalt kirja. Ent vahel saab see ka elavaks. Saru 7-a. Kooli õpetaja Lehte Visla oskab suurepäraselt esitada vanaemalt õpitud vanu rahvalaule ja jutte. Mitte harva kasutab ta seda oskust tundide ilmestamiseks. „Tuleviku“ kolhoosi elatanud aidamees T. Marjak võtab tihti viiuli või kandle ning peole tulnud rahvas kuulab tema lustakaid lugusid rõõmsa meelega . . .

Noored ise harrastavad samuti innukalt rahvakunsti. Kuid selles, tuleb öelda, on juba mõnesugune vahe. Tsooru rahvatantsijatel on selgeks õpitud peale vana „Tuljaku“ ja „Kiigadi-kaagadi“ paljud viimastel aastatel eesti rahvatantsude ainetel loodud uued, keerulisema liikumisega tantsud. Nad tunnevad ka vene, ukraina, moldaavia ja mitmete teiste rahvaste elurõõmsaid ja hoogsaid tantse. Praegused Urvaste pillimehed on tuntud kogu vabariigis. Nad oskavad mängida sikusarvel või karjavillel nagu teomehed ja karjapoisid aastasadu tagasi. Neil on endi loodud pill — roosarv, vana roopilli ja sikusarve ühend; samuti täiendatud, nelja keelega ja jõulisema kõlaga põispill. Kuid siin mängitakse ka tšellot, flööti . . . Siin on terve kammerorkestri koosseis. Tihti kõlavad Griegi, Bachi ja teiste maailmakuulsate heliloojate palad. Kui aga Urvaste pillimeeste kõige nooremad järeltulijad, koolijuhataja Rööpi lastest koosnev rahvapilliansambel mängib kodunurmedel tekkinud rahvaviise, kõlavad needki uudsel, on saanud rikkalikuma helikeele ja väljendusvõime. Helilooja J. Zeigeri poolt ümbertõötatuna jutustavad need helid nüüd kolhoosinoorte rõõmsatest päevadest . . .

Juba esimesel üldlaulupeol Tartus 1869. a., 88 aastat tagasi, oli esindatud Urvaste ja Tsooru mängukoor. 1879. a. laulupeol sai Urvaste ja Vaabina ühendatud orkester võidumängimisel II auhinna. Neid vanaisade kuulsaid tegusid mäletatakse ja järgitakse.

Mitte üks rajoonilinnas, vaid mitmes kolhoosiski on nüüd oma puhkpilliorkestrid. Eriti viimasel ajal on see populaarne rahvalik muusikaharu uut hoogu juurde saanud. „Punalipus“, „Edasis“, Jakobsoni-nimelises kolhoosis — kõikjal on vanade pillimeeste kõrval mängusaladusi tundma õppimas hulk agaraid noori. Oma puhkpilliorkester on Antsla Keskkoolil. Keelpilliorkestrid tegutsevad tehnikumis, Kurenurmes ja teistes koolides. Kasvab noor vahetus ja täiendus sellistele tublidele veterani-dele, nagu Antsla orkestri trummilööja 80-aastane Eduard Lüüs.

Ka viimastelt laulupidudelt ja ülevaatustelt on rajooni tugevamad isetegevuskollektiivid, nagu „Jüriöö“ kolhoosi koor, Tsooru rahvatantsurühm jt., toonud kaasa tunnustust ja aukirju. Tänu entusiastidele-ringi-juhtidele, kes ei põlga vaeva kolhoosirahva kultuurilise silmaringi laiendamisel. Nendeks on peamiselt kohalikud kooliõpetajad, niihästi vanad isetegevuslased, nagu 70-aastane J. Kohk Reidlest, või alles esimesi aastaid koolipõllul vagusid ajavad õpetajad, nagu V. Reemer Linnamäel, L. Lehes Lütsepäl jt. Inimesi, kes tahavad tegelda mitmesugustel isetegevuse aladel, leidub kõikjal. Nende hulka kuuluvad Sverdlovi-nimelise kolhoosi noor lüpsja Imbi Rebonen, kes armastab tantsida ja laulda, traktoribrigaadi brigadir Arnold Sinimets ja paljud-paljud teised. Kõiki ei jõuaks kunagi loetleda. Neil leidub palju entusiasmi ja tahet kaugete vahemaade tagant proovidel käimiseks. Puudus on ainult mõnest muust asjast, väga sageli näiteks . . . repertuaarist. Jah, rahvatalentide nõudmised kasvavad kiiresti, kirjanikud ja heliloojad ei jõua sellele kasvutempole kuidagi jä-rele. Enam ei taheta külas mängida tühiseid näidendeid, nagu vahel oli kombeks vanasti. Aga mida siis? Uusi häid näidendeid ilmub kahjuks veel harva. „Repertuaarileht“ pole ka repertuaaripõuda suutnud kuigi ni-metamisväärselt leevendada. Uusi häid laule, muusikapalasisid . . . see on alaliseks kõneaineks ja mureks. See on tegelikult, kui mõelda, ka rõõmu-tekitav mure. Kas ei näita see ilmekalt inimeste kasvu, nende kultuurse tasapinna ja nõudlikkuse tõusu?

Ajalugu räägib, et 1884.a. asutati Urvastes karskusselts „Koit“, 1891.a. Linnamäel — „Veenus“. Seal tehti jõudumööda näitemängu, pandi toime piduõhtuid. Nüüd täidavad selliste seltside aset rahvamajad. Riik toetab neid kõvasti, annab suuri summasid remondiks, korrastamiseks, muusika-riistade muretsemiseks. Seda on paljudel juhtudel hästi kasutatud. Linna-mäe, Mõniste, Krabi, Varstu rahvamajad on muudetud mugavateks puh-kekohtadeks töötavale kolhoosirahvale.

Ent mitte rahvamajad üksi. On veel kolhoosiklubid. Sverdlovi-nime-lises ja Stalini-nimelises kolhoosis ehitatakse uusi avaraid kultuuriasutusi, kuhu pole häbi külla tulla suurematel teatritelgi. „Pioneerid“ rahvas juba pidas Oktoobripühi oma uues klubis, küigi see veel päris valmis pole. Saali saadi sisse ning pea ehitusmeistrid muid töidki valmis ei tee.

Korralikud ruumid pidudeks ja harjutusteks on „Vabaduse“ kolhoosi noortel. Viga pole Marxi-nimelise, „Edasi“ ja Jakobsoni-nimelise kolhoosi klubiruumidel. Ärgu arvatagu, et neid kasutatakse ainult pidutse-miseks. Kaugeltki mitte. Siin peavad kohapealsed ja kaugemalt tulnud lektorid sageli loenguid. Kui mõni kõnemees huvitavalt kohapealset ma-terjali kasutab, nagu Lepistu 7-a. Kooli direktor E. Saarik oma Oktoobri-eelsetes loengutes, kuulatakse teda eriti heameelega. Sverdlovi-nimelises ja „Edasi“ kolhoosis võivad kolhoosnikud loenguid, agronoomi või zoo-tehniku vestlust kuulata soovi korral kolhoosi raadiosõlme kaudu kodus. Klubis omandavad kolhoosnikud poliitilisi ja agrotehnilisi teadmisi, siia tuleb kino. Lühidalt — klubi on saanud kogu kolhoosielu tuiksooneks.

ÕNGEMEHEDE KALAVETEL

Maalikunstnik A. Johanson (vasakul) ja Antsla elektrijaama juhataja R. Ani Peetri jõel kalastamas

Paljudes kohtades, kus rahvamaja on kaugemal, nagu Vastse-Roosas „Borodino“ kolhoosis, on kolhoosinoortel oma ringid ning harrastused.

Nii hoitakse ja arendatakse edasi esivanematelt päritud kultuuripärandit, peetakse kalliks siinse kultuurielu sügavaid traditsioone.

Aga sellele on lisandunud ka midagi uut, midagi, mida varem ei tuntud. See on laialdane kehakultuuriliikumine ja sport. Rajoonis tegutseb vabariikliku spordiühingu „Jõud“ osakond. Siin harrastatakse jalgpalli, võrkpalli, kergejõustikku, talisporti. Maanoorte vabariiklikel jõukatsumistel on paljud rajooni noored toime tulnud saavutustega, mis tõendavad, et siin vaimu harimise kõrval pole unustanud hoolitsust ka kehallise tervise ja jõu eest.

Sellises laias huvideringis, sellistes mitmekülgseis harrastustes sirguvadki meie tänapäeva noored karastatud kultuurseiks võitlejaks.

LEILI RINNE

ANTSLA RAJONIST KOGUTUD RAHVALUULET

Möödunud sajandi 80-ndatest aastatest kuni tänapäevani on Antsla rajooni alalt kogutud mitu tuhat lehekülge rahvaluulet. Käsikirjad on hoiul Tartus ENSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis. Enamiku sellest rikkalikust materjalist on üles kirjutanud kohalikud inimesed, alates möödunud sajandi suurtest rahvaluulekogujatest, nagu Jaan Pähn Mõnistest, Gustav Seen Urvastest, Märt Siipsen Kõrgepalust ja lõpetades Antsla Keskkooli tublide koduloolastega. Rajoonis on osatud hinnata oma kodukoha vaimuvara ja jäädvustatud see olevikule ja tulevikule.

Kõige suurema ja väärtuslikuma osa nendest kogudest moodustavad regivärsilised rahvalaulud. See on valdavas osas lüürika, südamlük ja haruldaselt poeetiline. Siit üleskirjutatud vaeslapse- ja karjaselaulud on ilusamaid meie rahvalaulu repertuaaris. Palju on siin ka sooja huumorit. Eepilisi laule ja muinasjutte on selle ala rahvatraditsioonis vähe.

Rohkesti on Antsla rajooni aladel üles kirjutatud muistendeid, mis osalt tänapäevalgi edasi elavad. Vaheldusrikas loodus ja ajaloolised sündmused on andnud rikkalikku toitu rahva fantaasiale. Vana maalinna ümbrus kauni Uhtjärve kaldal tõmbas nagu magnetiga enda ümber arvukaid rahvajutte, metsik ja mägine Krabi on täis hiid-Vanapagana jälgi.

Suurt huvi pakub ka rajooni rahvamuusika. Mitmed Mõniste ümbruse rahvaviisid on heliloojate kaudu saanud üldtuntuks. Nii on A. Vedro „Midrilinnu mängu“ aluseks Pau-

liine Pihlakult kirjutatud rahvaviis; samalt laulikult pärineb Ed. Oja „Kangakudumislaulu“ algus. 1912. a. kogus Antsla ümbruses rahvaviise soome üliõpilane (praegune Helsingi Ülikooli professor) A. O. Väisänen. Erilise vaimustusega kirjutab ta sokusarve lugudest ja vanast Juku Akermannist, kes kandnud sarve alati kaasas ja lajatanud mängida, nii et kostnud kolme versta kaugusele.

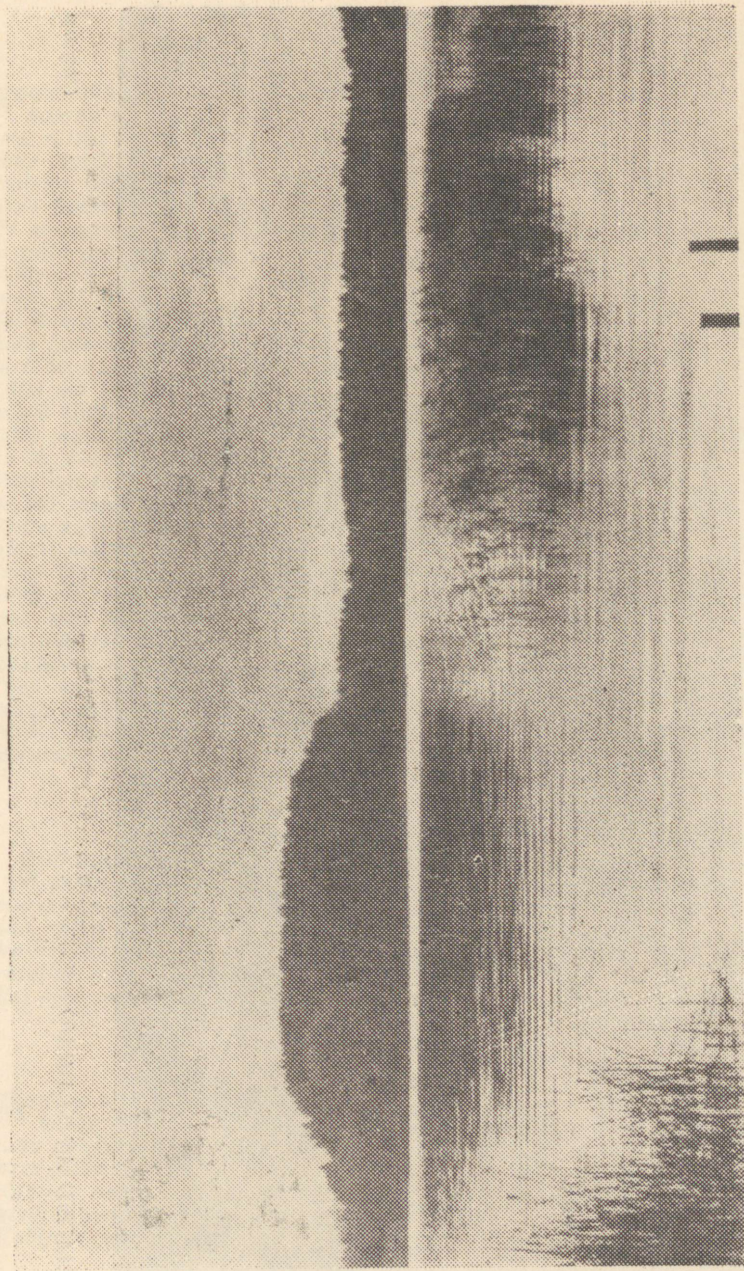
1957. a. ekspeditsioonil ei õnnestunud enam sokusarvemängu helilindistada. Viimane mängumees Karl Akermann suri 1956. a. kevadel. Huvitavaid kohalikke pillilugusid on Antsla rajoonis aga praegugi rohkesti. Neid mängitakse küll kandel ja viiulil, küll lõõtspillil. Kohalikku rahvamuusika traditsiooni arendab loovalt edasi Urvaste rahvapilliorkester.

Rahvaluule kogumine Antsla rajoonis ei ole kaugeltki veel lõppenud. Nagu näitas 1957. a. korraldatud ekspeditsioon (ekspeditsioonil koguti ca 1000 lehekülge mitmesugust rahvaluulematerjali ja helilindistati üle 600 rahvalaulu, jutu ja pilliloo), on rajoonis palju häid jutustajaid ja rahvalaulude tundjaid, kellelt ainult osa nende repertuaarist jõudsime kirja panna, nagu näiteks suure lauliku Hip Paasi järglased Julius Paas ja Peti Tuvike; Marie Antsov, Minna Kõkk ja Pauliine Pihlak Mõnistest; Rosalie Hankov, Rosalie Parts ja Juuli Sööt Tsoorust ja paljud teised. Mõningaid rahvaluule liike, näiteks vanasõnu ja kõnekäände, ei saagi koguda ekspeditsiooni korras.

Kui jõutakse kord Urvaste, Karula, Rõuge ja Hargla rahvalaulude ja -juttude täieliku väljaandmiseni, siis avaneb kogu rahvale selle maakoha omapärane poeetiline rikkus.

O. NIINEMÄGI,

ENSV TA Fr. R. Krentzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi van. tead. töötaja

VAATEID ANTSLA RAJOOVNIST

VAATEID ANTSLA RAJONIST

VAESLAPSE LAUL

Koolu tekki kurjaste,
katsku üli kaddüsi.
Imä ruttas varha vällä koolta,
enne muide mulda minnä.
Jätt mu maha marja suuru,
liiva pääle linnu suuru.
Es ma pulma putru süüä,
is talta taari juua.
Pudru sei, suu paluti,
taari jõi, kaala kalluti.
Jäi kua läve korrune,
aida läve aruline,
tarõ läve tasane.
Lätsi ma kua lävele —
es ole kotta kutsujad;
lätsi ma aida lävele —
es ole aidast andijad;
lätsi ma tarõ lävele —
es olõ tarrõ tõstijad.
Kotta kutsja kuu lännü,
aidast andju ammu kaonu,
tarrõ tõstja taiva lännü.
Olõs ma tiidünü Tooni tarõ,
vai küll Tooni tarõ läve!
Ma olõs kirvõ kälte võtnu,
käsikabla kainladõ.
Üles ma olõs lännü nulka müüä,
maha saanu saina müüä.
Maha olõs tõukanu Tooni ussõ,
põrutanu põrgu värjä.

Ussõ ma iks toonu uma¹ imä,
uma kalli kasvataja.
Üles ma säädnü saina manu
pistü säädnü pirru najale.
Mugla tennü mollikude,
lämmä lipõ lanikudõ.
Suu mant mösknu iks surma haisu,
Kässi mant kääpä haisu,
rindu mant risti haisu.
Imä möödel keriku kullatu ollõv,
möödel haua hõbõhõdsõs.
Kerik om tettü iks külmist kivist,
haud hallist sõmõrõist.
Tulõ iks üles, imä-ellä,
karga üles, kasvataja!
Tulõ mu kirstu keerämä,
anni-vakka valama.
Mul ju kosja kuu tulli,
au aste lävele!
— „Ei või iks minnä, tüttärene,
karatagi kanasõnõ.
Rist om iks rassõ rindu pääl,
kääbas korgõ kässi pääl.
Rist ei lasõ ringutõlle,
kääbas kässi küünütelle.
Liiv iks all, liiv pääl,
ma olõ liiva keskel,
valge liiva vaihel.“

Mõniste, J. Pähn (1888)

PEIGMEHE PILKELAUL

Siil, kost sa, silma sai,
orrav, kost sa nina ostsi,
siia kolka kosima,
siia nulka nuhima.
Varast iks mi virga viituuja,
rutulitse ruuakiitja.
Esi oled sa kuri kui kurati hopõn,

sõgelaisi sõiduruun.
Lähed kotta, koda iks kumisas,
lähed tarre, tare iks tõrisas.
Käänad koa kuumale,
käänad tare sällüle.

Mõniste, P. Pihlak (1957)

SUNDIJATE SAATUS

Meil on kurat kubijas,
varas valla päälikus.
Liha pandva liuda libisema,
vere pilkma pikeride.
Kubijail omma kurja surma,
kiltreil omma kipõ surma.
Kubijaid põrgu kutsutas,

esändeid põrgu hõikatas.
Teomihe tuld tegema,
obipoisi puid andma,
kubijaide kuivatella,
esändeide hukata.

Mõniste, J. Pähn (1890)

MUISTENDID JA NALJANDID

(Juudajärve soo asub Tsoorust umbes 4—5 kilomeetrit)

Vanast olli säände jutt, et rehepapp siinsamas Tsooru kivirehes olli midagi kiitnu või mis ta olli tennu. Sis olli vanajudas tulnu. Tuu olli küsinu, et mis sa siin tiit. Rehepapp olli ütelnu, et ma keeda silmarohtu, et mul omma silma haige. Aga ta olli tinna sulatanu. Vanapoiss ütelnu, et oi, mu silma ka väega valutase, et anna mullõ ka. Rehepapp olli ütelnu, et ma kõüda kinni su pingi peale, et muidu lätt ehk kuigi kõrvale, kui liigutat. Olli pingi peale kinni sidunu ta vanapakana ja sulatinna silma lasknu. Vanapakan lännü kõige pingiga läbi katuse sinna Juudajärve. *) — Seal soo kohal oli enne järv.

Tsooru, P. Jaeniit (1957)

*

Juuda-Maiega on mu ema-ema üten haina riibunu ja ta on täüeste tõestisündinu lugu. Tast Roosa kõo harõ vahelt on ta Juuda-Maie kätte saadu.

Asi oli ollu sedaviisi.

Miis naasega olli tülitsenu ja vannunu ütstõist. Tuu lats olli ollu säätsme aastane. Lats on lännu ikken takan. Imä võtnu pruntsihannast kinni ja ütelnu, et kurat võtku sinnu. Ja seetsamast tunnist olli lats ärä kadunu. 7 aasta pärast olli tuu lats tan kõo kolme haru vahel, 14-aastane, suuremas ei ole palju olnud kasunud. Sõrme olli pikas venitedu.

Ta olli seletanu, et kon iganes pulma olli olnu, ta olli võetu sõrme pitsi sälgä ja viidu sinna pulmatare manu, pantu rehetare ahu pääle, kiäki es näe. Kui ikma nakanu, sis vanajudas tulnu man, et ta too süvvä. Vanast panti pulmalavva pääle kaussidele söögi ala rist ja pääle ka. Ja timä säält puttu es saa. Sis olli vanakuradil hää nõu kallis. Olli lännu, lamenu risti läve ala, võtnu pulmatalitajal varbast kinni, ku sii sätte, sis korjanu noit lihatükke ja viinu Maiekesele ahu pääle süvvä.

Sis ku Maieke sinna kõo haru vahele istma panti, kost ta üles löüti, sis es ole vanakuradil aigu olnud teda sälgä võtta. Kuski tõsen riigin, kas olli Soomen või, olli väega suurte meeste vahel väega suur tülü, sis vanakurat lännü tad tülü kihutama veel suuremas.

Varstu, M. Hordult (1957)

*

Krabin Kikka järve man on lõpmata kivi' riidan. Juudas ol'i tahtnu järvest silda üle tetä. Ol'i püksiharuga vidänu noit kivve. — Omaki katte riita pükstest puistatu. Ol'i tulnu viimane kord, kui tulnu hiiglasuur pikse, põrutanud taad vanapoissi. Ol'i lännü är' põrgu. Sild jäänu tegemata.

Vana-Roosa, A. Langus (1957)

* * *

Vanast ol'i mõisan, egapäev ol'i tuu pess, tuu ol'i sis tuu palk.

Üts miis ütelnu:

„Pessä nu minnu enne, mul kodu kauen.“

Tuu ol'i hirmsa elo.

Mõniste, J. Lepp (1957)

* * *

Isä läts Mõniste mehe manu tiid küsümä. — „Mine no siist aia-mulgust ussõ kopli pääle! Ärä sa mingu säält siis hüppä!“

Isä läts siis nii ettevaatlikult, et koski sii kraav ike om, kos hüpä-tä tulö.

Tsooru, R. Hankov (1957)

* * *

Rehepapp küpsetanud korra mõisast varastatud kalkunit. Härra juhtunud rehte, küsib: „Sammu, mes sä tiit?“ — „Varröst küdsä.“ — „Kudas nii pikä' jala?“ — „Ta on neist kõigö vanembist.“
Urvaste, S. Lees (1928)

* * *

Vanapakan ol'i käünü tiid müüdä ja löödnü püksi'. Võtnu üles ja ütelnu: „Sii on papi rahakott — üks suur sissetulek ja kat's väikest väljaminekid.“

Vana-Roosa, K. Kartusov (1957)

* * *

Rikas lats' tul'l sannast puhta ammõga vällä ja hakas rõõmu peräst karglöma. Ta üteln vaesölö latsölö, kes kurvalt kõrvalt kai: „Tulö tandsi ja karga kah! Sa sait nigu minagi puhta ammõ!“ Tuu pääle üteln vaenölats: „Ega sul no puhas amö ei karga', sul kargas täüs kött!“
Urvaste, G. Seen (1889)

* * *

Õpetaja oli läinud kord tallu, näinud talus palju lapsi, küsinud peremehelt, et „kuule, vana Jaan, kunas sul need lapsed on sündinud ja kui palju sul neid om?“ — „Õpetaja-härra, pallu mul näid om viil? Kats tükkü om innitse naisö latsi, Piip on Paabust vanömb, Jüri ja Mari järgmine, kats paari katsikid, mullunö, ülemullunö ja tinavastanö.“ — „Kunas na siis sündünü omma?“ — „Innitse naisö latsö omma tönö tsia-ravitsemise aigu, tönö linaropsimise aigu. Piip sündü piitripääväl, Paap paavlipääväl, Jüri jüripääväl, Mari maarjapääväl, edimene paar katsikid katrepääväl, tõne paar tönispääväl, mullunö mihklipääväl, ülemullunö jakapääväl, tinavunö jaanipääväl. Opõtaja-härrakine, nii nä olli köik!“

Uue-Antsla, A. Jeret, A. Tetler (1937)

* * *

Ühel palvekoosolekul räägitud surnute ülestõusmisest ja mõnest muust vaimulikust asjast.

Seal tõstnud üks inimene oma häält ja öelnud: „Kui surnute ülestõusmine keskuisajal juhtub, siis saab kirikuõpetaja kõige rohkem kahju, sest nad tallavad õpetaja vilja sootumaks maha.“

Kõrgepalu, M. Siipen (1896)

* * *

Ükskord elanud talupoeg, kes osanud hästi valetada. Elanud ka ihne mõisnik, kes mõtelnud, et ega talupoeg ei oska rohkem valetada kui tema.

Kord läinud mõisnik talupoja poole ja ütelnud: „Ma kuulsin, et sa oskavat hästi valetada. Valeta mulle üks vale.“

Talupoeg vastanud: „See, kes enne kauba sobitas, peab ka enne valetama.“

Mõisnik valetanud: „Minu vanaisal olnud üks suur härg. Kui see härg ära tapetud ja nullitud, siis see nahk kattis kogu maakera.“

Talupoeg ütelnud siis: „Jaa, see võib tõsi olla küll. See nahk tehti saabasteks ja nii sai kogu ilmale.“

Nüüd hakanud talupoeg valetama. Kord istutanud tema isa aeda ube ja üks kasvanud nii pikaks, et ulatanud pilvedeni. Tema roninud seda

uba mööda taevasse ja näinud seal oma esi-isasid. Talupoegade esi-isad elanud suures külluses ja endised mõisnikud käinud seakarjas.

Mõisnik vihastanud ja käratanud:

„Mis sa kurat valetad!

Nii jäänudki talupoeg võitjaks.

Kuldre, K. Neevits (1955)

VANASÕNAD, KÕNEKÄÄNUD JA MÕISTATUSED

Viha võtt vilä maast, kadõdus karja koplhist.

Laiskus om vaesusõ veli, tüü rikkuse esä.

Umast vallast võta nainõ, võõrast vaheta hobõnõ!

Pühi tulõva ku saksa', läävä ku sandi'.

Lehm nüss suust, kana munõs nokist ja härg vidä üsäst.

Pa'lu pinne, vetel lakõ.

Kigõst saat ilman üle, kääpäst üle ei saa.

Kes perän naard, naar parõmbahe.

Tark sõdi sõnnuga', rumal ruskuga.

Padu lait katalä, üte musta mõlemba.

Nakka' sis penni süütmä, ku soel kápä aia pääl omma'.

Halb künd, halb lõikus.

Varajatsõ vaska läävä' aia taadõ.

Takast tarkku pallu, iin ei üttegi.

Lätt ruskuga tuult takan ajama.

Kala ots' sügävämpä vett, inemine parõmbat ellu.

Lätt suurt süümä ja jämed järämä.

Lätt püvve püüdmä, kaotas kanagi.

Kõik mis tiit, tiit hindäle.

Hää lubamine om parem kui õel täütmine.

Nee omma ku laada hobese, kes pidusid piten käve.

Preili istse pindre pääl, hõpe kängä jalan. (Ader).

Tsibergune, tsäbergune, mäe külge kükätänü. (Kõrv).

Väikene verrev pinikene hauk läbi luudse aia. (Keel).

Kas võtad kulu alt kulladse või jää alt hõbedase? (Vaskuss ja kala).

Kas võtad uru oina või laane lamba? (Vähk ja hunt).

Puu vedä, luu tsaga, Andri käänd aia taka ümbre.

(Puulusikas, hambad ja keel).

Üles ketras, alla metras, üles loo munakese. (Humal).

PÕHIJOONI ANTSLA RAJOONI GEOGRAAFIAST

ÜLDISEID ANDMEID

Üldiselt tuntakse meil veel vähe oma vabariigi loodust, selle vaatamisväärsusi. See on kehtiv täiel määral ka Antsla rajooni kohta, mis nii oma geoloogilise kujunemise kui ka maastiku poolest on üks huvitavamaid ja omapärasemaid Eesti NSV-s.

Antsla rajoon paikneb Eesti NSV lõunaosas. Teda piiravad põhjast Otepää rajoon, idast Võru rajoon ja läänest Valga rajoon. Lõunas ühtib rajooni piir Läti NSV riigipiiriga. Rajooni põhja-lõunasuunaline ulatus on kuni 50 km, idast läände aga kuni 25 km. Oma põhikujult meenutab rajoon üldiselt põhja-lõuna-suunalist ristkülikut pindalaga 862,4 km², kuuludes seega vabariigi väiksemate rajoonide hulka (1,9% vabariigi pindalast).

Administratiivselt jaguneb rajoon seitsmeks külanõukoguks: Antsla, Urvaste, Kurenurme, Haabsaare, Tsooru, Varstu ja Mõniste. Asend suuremate ja ajalooliselt väljakujunenud keskuste — Võru ja Valga vahel ei ole soodustanud rajooni piires suurte keskuste ega tähtsate ühenduste kujunemist, välja arvatud vaid rajooni läbiv raudteeliin, vähemal määral ka samasuunalised maanteed Võru-Valga vahelise ühendusena rajooni põhja- ja lõunaosas. Kõik teised, peamiselt radiaalselt Antslasse koonduvad ning neid omavahel seostavad teed omavad tähtsust vaid rajoonisisises liikluses. Omades aga tihedad ja sobivad seosed naaberajoonide ja vabariiklikku tähtsust omavate teedega, on liiklus ja juurdepääsu võimalused täiesti rahuldavad.

Vaade Mustjõe ürgorule

Rida autobussiline kindlustavad regulaarse ühenduse Võru, Valga, Tartu ja Riiga; raudteel on otseühendused olemas Tallinna, Pihkva, Leningradi ja Riiga. Siseveeteedena metsamaterjali transportimiseks on olulise tähtsusega Vaidva ja Mustjõgi, millised loovad ühenduse Koiva jõe kaudu Riia lahaga.

Rahvastiku paiknemisel on olulist osa etendanud looduslikud tingimused. Enam tihedamat ja ühtlasemat paiknemist võib jälgida rajooni põhjapoolsemal tasasel ja viljakal alal. Suurte soostunud ja väheviljakate alade piires rajooni lääne-, kesk- ja lõunaosas on aga asulaid võimalik kohata vaid Mustjõe palistavate moreentasandike piires.

Nii nagu asustuse üldine paiknemine on ka külatüüpide esinemine dikteeritud looduse poolt. Nii on künkliku moreenmaastiku aladel ja põhimoreentasandikel tavaline hajaasustus ja vaid suuremate teede ristumiskohtadel võib kohata suürkülasid. Huvitav on asustuse paiknemine Mustjõe alamjooksu osas, kus võib kohata tüüpilisi orgkülasid piki oru veeru (Saru, Vana-Roosa, Varstu jt.).

Rajoonikeskus — Antsla linn — on võrdlemisi noor asula, olles kujunenud peamiselt scoses raudteeliini rajamisega. Linna õigused sai Antsla alles 1938. a.

Vaatamata oma väikesele ulatusele, võib rajooni looduses leida hulgaliselt erinevaid maastikke, mitmekesiseid maa-varasid, ulatuslikke põllu- ja metsamassiive ja arvukaid vabariigis tuntud — või ka tundmatuid — vaatamisväärsusi.

Rajoonis vahelduvad kõrgused küllaltki suurtes piires, mida tingib asend Haanja ja Otepää kõrgustiku vahel, Karula kuplistik ja Väike-Emajõe ning Võru-Hargla orund. Suurimad kõrgused on kirde- ja kaguosas: Kikkamägi Krabil (absoluutne kõrgus 166,4 m) ja Luukuse mägi Urvastes (160,9 m). Väikseima kõrguse annab Väike-Emajõe orundi suunas laskuv ala rajooni loodeosas (50 m).

Suurem osa Antsla rajooni territooriumist asub 70—100 m kõrgusjoonte vahel, kuid seejuures on erinevate reljeefivormide suhtelised kõrgused tähelepanuväärivalt mitmekesised, seda eriti Karula kuplistikus ja ala läbivate orgude osas. (Karula kuplistikus vahelduvad kõrgused kiiresti 10 ja enamgi meetri piires).

Suurimaks lohk-vormiks rajoonis on Urvaste org. Samas asuva Uhtjärve pinnalt (absoluutne kõrgus 87,5 m) kerkivad oruveerud kuni 128 m-ni, seega ligi 40 m kõrgemale järve veepeeglist. Samal ajal Mustjõe oru lamm, mis laiub 56—63 m absoluutsel kõrgusel, on ümbritsevast alast 10—24 m madalamal ja lõunapiiril kulgeva Piirioru sügavused ulatuvad paiguti üle 35 m. Suurematesse orgudesse suubuvad rohkearvulised kõrvalorud lõhestavad lainjaid tasandikke kuni 10 m sügavuselt, rikastades maastikupilti huvitavate vaadetega.

RAJOOINI GEOLOOGILISEST EHTITUSEST JA PINNASEST

Antsla rajoonile iseloomuliku keerulise ja omapärase looduse kujunemine on toimunud pikkade aegade jooksul meie planeedi välisilme muutumise üldises käigus.

Pöördudes tagasi maakera ajalukku 300—400 miljonit aastat, otsiksime sealt asjatult tuttavaid pilte, mis meile meenutaksid meie vabariigi looduse praegust palet. Maad kattis siis ulatuslik devoni meri, mis hiljem taandudes jättis maha tugeva alusmüüri edaspidisele maismaale. Rohkearvulised vooluveed kandsid merre põhja pool asuvatest mägedest kulumisprodukte, mille tulemusena settis mere põhja 200 m paksune liivakiht; madalamates lahtedes ja merest eraldunud limaanides aga toimus mere hääbumisel lubiainete settimine.

Vastavalt settinud materjali iseloomule ja setteajale kuulub Antsla rajooni põhjaosas kuni Sõmerpalu-Valga jooneni

Karula

aluspõhja moodustav liivakivi Givet-ladestiku Tartu lademesse, esinedes rajooni piires põimjaskihiliste liivakihtidena mitmesugustel tasemetel leiduvate saviste vahekihtidega. (Nimetatud lademe looduslikke paljandeid esineb Uue-Antsla — Antsla Põllumajandustehnikumi — kalamajandi allikate juures). Märgitud joonest lõuna pool asetsevad settekihid on nooremaiks Eesti NSV-s, kuuludes Frasne ladestikku. Ladestik jaguneb Antsla rajooni piires Gauja, Podsnetogori ja Snetogori lademeiks. Gauja lade on aluspõhjaks Tartu lademe lõunapiirist kuni Mõniste laiuseni, paljandudes Raudsepa oru veerudel Varstu kohal. Profiilis esinevad 2—4 m ulatuses kergesti pudenevad heledad liivad õhukeste, punase värvusega savikamate vahekihtidega.

Järgneva, Podsnetogori lademe paljandeid leidub Peetri jõe ääres Leppkolga kohal. Ka selle lademe moodustavad liivad, liivakivi ja savid. Rajooni äärmises lõuna- ja kagusas on aluspõhjaks Snetogori lade, millise suurepäraseid paljandeid esineb rohkesti Peetri jõe keskjooksul Karisöödist Urani. Ladet iseloomustab dolomiitide esinemine savi, mergli ja liivakivi vahekihtidega. Erinevalt eelpool kirjeldatuist

kuplistik

on seda ladet võimalik kasutusele võtta ehitusmaterjalina.

Alates ülem-devonist kuni kvarternaarini valitses Eesti NSV territooriumil kontinentaalne režiim. Sellel kestval perioodil allus peaaegu tasane endise mere põhi denudatsioonile, mille tulemusel kujunes välja pinnamood, mis juba üldiselt sarnanes tänapäevasega. Olulist osa selle reljeefi kujunemisel etendas seejuures devoni materjalide erinev vastupidavus. Tugevamate dolomiidilademetega alal kujunes välja nn. ülem-devoni platoo, väiksema vastupidavusega liivakihid sellest põhja pool aga erodeerusid rohkem ja moodustasid reljeefi madalama osa. Märkimata ei saa jätta seejuures ka aluspõhja settekihtide üldist lõunasuunalist kallakut.

Edaspidises kujunemises olulist osa on etendanud kvaternaari jää-ajad, eriti viimane — Valdai jää-aeg. Seejuures avaldub peamiselt selle kuhjav tegevus, mis toimus jäästiku hääbumise perioodil.

Jäästiku taganemine ei toimunud pideva taanduva liikumisena, vaid mitmete seisakute ja pendeldustega. Seetõttu kujunes mannerjäätiku alt vabaneval alal välja võõndiline jääsetete paiknemine, millist võib jälgida ka Antsla rajooni piires.

Taanduva jäästiku serva üht asendit tähistab kupliline moreenmaastik Haanja kõrgustiku näol, milline kujunes jääst väljasulanud materjalist vana reljeefi platool, ulatudes oma lääneosaga ka rajooni lõunaossa, Krabi ümbrusse. Surnud jää esinemine ning jää sulavete tegevus põhjustas sellel alal väga keerulise setete paiknemise ja vahelduva reljeefi. Kõikjal esineb siin kuplitaolisi, seljakulisi või ebamäärase kujuga kõrgendikke, millised liituvad üksteisega jalamil või kujukundavad nõgualasid, mis tavaliselt kannatavad liigniiskuse all ja on soostunud. Nende pinnavormide koosteosadena esinevad vaheldumisi põhimoreen ja glatsifluviaalsed setted, mistõttu nendel kujunenud muldade viljakus on väga erinev.

Järgnevalt toimus jäästiku kiire taganemine Karula-Otepää jooneni. Selle tagajärjel kujunes vahepealsel alal põhimoreentasandik. Lainjas või seljakuline reljeef on kujundatud sellel alal peamiselt savirikkast põhimoreenist.

Jääserva asendit põhja pool tähistavad tänapäeval Karula kuplistiku ja Otepää kõrgustiku glatsiaal-moodustised. Eriti keerulist pilti pakub Karula kuplistiku glatsiaal-moodustiste kompleks. Selle keskne osa omab väga vahelduva suurkupilise reljeefi keerulise materjali vaheldusega. Tavaliselt moodustavad kõrgendiku glatsifluviaalsed setted, milliseid pealt katab põhimoreen. Kuid esineb ka ainult moreenist koosnevaid künkaid. Lõunasse, Mustjõe oruni ulatub Karula serva-moodustiste kompleks sandurina, milliste teke on seotud liivade kuhjumisega jääsulavete voolude deltade piirkonnas.

Rajooni põhjapiiril laiuva Otepää kõrgustiku lõunaosa sarnaneb nii oma pinnakattelt kui ka reljeefilt üldiselt eelpool kirjeldatud Haanja kõrgustiku lääneosaga.

Mannerjäästiku serva asend on määranud ka orgude-süsteemi kujunemise. Mehikoorma-Otepää-Karula joonel peatunud jääserv kujundas Pihkva järve nõo kohal ulatusliku paisjärve, mille vete ülejäägid valgusid piki mannerjää serva edelasse — järgmisse suuremasse paisjärve, mis asetses praeguse Valga-Volmeri-Aluksne vahelisel alal. Antsla rajooni piires toimus selle voolutee hargnemine. Seda põhjustas Vana-Roosa-Tsooru vahel asuv aluspõhja kõvik. Hiljem, vooluvee vähenemisel jäi püsima ainult lõunapoolsem voolutee.

Võimas vool uuristas pika aja jooksul avara, läbi liiva- ja savikatte aluspõhja ulatuvat sügavat sängi — Mustjõe oru, millist tänapäeval tunneme kui meie kodumaa üht suurepärasemat ürgorgu. Jäästiku taganedes Eesti NSV territooriumilt avanes vetel pääs Peipsi-Pihkva nõost põhja suunas ning

Kalkahju Peetri jõe ääres. Ainsa kohana Eesti NSV-s paljastuvad siin ülem-devoni lubjakivid.

vana ulatuslik voolutee jäi peaaegu kuivaks, olles tänapäeval veestatud vaid väikese Mustjõe poolt.

Rohkearvulised väiksemad orud kujunesid vete valgumisest orgu kõrvalolevatelt aladelt — Haanja kõrgustiku lääne- ja edelaservalt ning Karula kuplistiku lõunaservalt.

Rajooni põhjaosas kujunes ulatuslikumaks vooluteeks Urvaste org, mille kaudu kandusid Otepää kõrgustiku lõunaservalt valguvad veed Väike-Emajõe äravoolusteemi. Reljeefi iseloomu tõttu ei koondunud Karula kuplistiku põhjaservalt valguvad veed Urvaste ürgorgu, vaid kujundasid iseisvad, reljeefis väheavalduvad ida-lääne suunalised orud.

Reljeefi äravooluta aladel või pärastjää-aegsete veekogude kohale kujunesid kliimatingimuste muutudes sood, millised tänapäevalgi, tänu soodsatele tingimustele, jätkavad oma arengut. Soode paiknemine rajooni piires on väga ebaühtlane; väiksemate laikudena võib kohata neid kõikjal. Siiski võib aga märkida suuremate soomassiivide koondumist sandurialadele ja põhimoreentasandikele. Suurimaks sooks on Kungjärve soo pindalaga 375 ha. Järgnevad Palusoo ehk Roosa Suursoo (358 ha), Õss-soo (293 ha), Kaugjärve soo (207 ha) jt.

*Vasakul: suur liivapaljand Krabi piirkonnas.
Paremal: sulglohk („Vanapagana jälg“) Krabil*

Tähelepanu väärivad ka põhjavetega seoses kujunevad magevee-lubisetted, mille tekkimine on seoses süsihappegaasi haihtumisega lubjarikastest vetest ja sellele järgneva raskesti lahustava kaltsiumühendi — allikalubja tekkimisega. Nende lasundite levik on seotud devoni liivakividest väljuvate vetega Urvaste ja Linnamäe ümbruses. Omaaegsetes veekogudes settinud järvelubja lasundeid leidub rajooni lõunaosas (Tõrvandu, Jaanuse).

MAAVARAD

Nii aluspõhjalised kui ka pinnakatte setted on väärtuslikeks maavaradeks. Ülem-devoni dolomiidid ja jää-aegse päritoluga liivad, kruusad ning savid on leidnud laialdast kasutamist ehitusmaterjalidena.

Organogeenne sete — turvas omab suurt tähtsust alusturbana muldade viljakuse tõstmisel, osaliselt aga ka küteturbana.

Moreenmaterjali iseloomust tingituna levivad kogu rajoonis hapud mullad. Mullareaktsiooni muutmisel omab suurt tähtsust allika- ja järvelubja lasundite kasutamine kohalike lubiatetena.

Märkimata ei saa jätta ka Mustjõe lammil 1—1,5 m sügavusel setete all musta tamme esinemist. Musta tamme all tuntakse harilikku tamme, mis meil varasematel aegadel, soojal, subboreaalsel kliimaperioodil 3500—4000 a. tagasi rohkearvuliselt esines ning sattudes vooluvete settesse omandas seal pika aja jooksul vees sisalduvate rauaühendite mõjul parkainele tumeda värvuse ja suure vastupidavuse. Musttamm on väärtuslik tooraine mööblitööstusele.

Kohalikku tähtsust omab veel Mõniste ümbruses esinev ooker.

VEED

Antsla rajoon asub Kagu-Eesti tähtsamal veelahkmel, mis eraldab Võrtsjärve (Väike-Emajõe) vesikonna ühelt poolt Peipsi järve ja teiselt poolt Liivi ehk Riia lahe vesikonnast. Veelahe Väike-Emajõe ja Pühajõe (Võhandu) vahel kulgeb läbi rajooni põhjaosa loode-kagu suunaliselt. Riia lahe vesikonda eraldab eelmistest Karula kuplistik.

Väike-Emajõe jõgikond võtab oma alla suurema osa rajooni põhjaosast. Jõesed algavad väikeste ojakestena kas kõrgendike vahelistest väikestest järvedest või niisketest lohkedest kraavide näol, tarvitades edasi vooluteena jää-aegseid ürgorge. Jõgede üldsuund on idast läände või kagust loodesse.

Põhjapoolsem jõgi Urvaste algab Uhtjärve loodesopist, suundub esialgu loodesse, siis läände ja suubub väljaspool rajooni piire Korva luha põhjaosas Väike-Emajõkke.

Vaade Must-
jõeie

VAATEID ANTSLA
RAJONIST

Ülal: Talve-Oti kadakas
„Rahu“ kolhoosis

All: Uue-Antsla kalakas-
vanduse allikad

VAATEID ANTSLA RAJONIST

*Vaade Liiva
järvele Krabil*

Urvaste ürgoru ja Karula kuplistiku vahelisel lainjal taandikul voolab laiades ebamäärastes lamm- ja moldorgudes rida väikesi jõekesi, mis ühtivad lääneosas. Tuntuim neist, Antsla jõgi, samuti nagu teisedki, jaguneb paljudeks eri nimetusega osadeks vastavalt ümbruskonna kohanimedele, nagu Kraavi oja, Maasika oja, Nässmetsa oja ja Vastsekivi oja.

Peipsi järve vesikonda kuulub kitsa ribana rajooni kirde- ja idaserv. Võhandu (Pühajõgi) on mõned kilomeetrid Antsla-Võru rajooni vaheliseks piiriks. Jõgi omab siin laiust 10—12 m, sügavuseks on keskmiselt 1 meeter. Lisajõgedena suubub selles osas siia vaid väike arv veevaeseid ojakesi.

Riia lahe vesikonna jõgedevõrgu peateljeks on rajooni suurim jõgi — Mustjõgi. Suuremas osas voolab see Antsla rajooni piires ja koondab siin endasse rida veerikkaid lisajõgesid, millised kannavad vett Haanja kõrgustiku lõunaosast, Vidzeme metsadest ja Karula kuplistiku lõunaosast.

Mustjõgi saab alguse Karula kuplistiku kaguosas asetsevast Kaugjärvest (76 m absoluutselt kõrguselt) ning voolab algul väikese kraavitaolise ojakesena kirdesse, Vilbu ja Keretu sooni. Siin teeb jõgi järsu käänaku lõunasse, seejärel edelasse ja läände, suubudes väljaspool rajooni piire Koiva jõkke (51 m absoluutsel kõrgusel). Seega on jõe lang 79 km pikkuse juures 25 m. Jõgikonna pindala on 1789 km², keskmine vooluhulk umbes 9 m³/sek. Kesk- ja alamjooksul kasutab jõgi laia sügavat orgu, mille veerud kerkivad lammilt

kuni 25 m. Loogeldes avaral 0,4—1,1 km laiusel lammil, moodustab jõgi arvukaid koolmeid ja sügavaid haudmikke. Keskjooksul vesi peaaegu seisab soiste, turbast koosnevate kalaste vahel. Alamjooksul, alates Vaidva suudmest, on jõesäng liivane, vool kiire. Sügavused ulatuvad siin 1,5—2 m, laius 15—20 m. Kevadeti ujutab jõgi oma lammi ulatuslikult üle, tekitades suurepärase 1—2 km laiuse voolava järve. Lisajõgedest suurim on Vaidva, milline saab alguse Haanja kõrgustiku lõunaosast, voolab keskjooksuga läbi Läti NSV Aluksne rajooni Vaidva nime all ning oma maalilise alamjooksuga veestab Antsla rajooni 13,5 km ulatuses. Teiseks suuremaks lisajõeks Mustjõeale on Vaidvaga rööpselt voolav Peetri jõgi, mis saab oma veed Läti NSV-st Bormani metsadest, voolates seal Melnupe jõe nime all. Jõgi on huvipakkuv oma kõrgete kallaste, rohkearvuliste aluspõhja paljandite, dolomiitse põhja ja oruveerudel kasvava omapärase taimestikuga. Ka omab jõgi suurima langu rajooni jõgedest (2 promilli).

Asend keerulise reljeefiga moreenmaastikul tingib ka rohkearvuliste järvede esinemise Antsla rajoonis. Arvestamata kunstlikult tekitatud paisjärvi, ulatub nende arv üle 40. Seega tuleb iga 100 ruutkilomeetri kohta ligikaudu 4,7 järve (1,4 järve võrra rohkem kui vabariigi keskmine).

Järvede paiknemine territooriumil ei ole aga kaugeltki ühtlane. Enam esineb neid rühmadena moreenkõrgustike piires. Põhimoreentasandik on peaaegu järvedeta. Vastavalt maastikule võib järvi jaotada kolme rühma: künkliku moreenmaastiku järved, orgjärved ja soo-ning rabajärved.

Künkliku moreenmaastiku järvede peamiseks esinemisalaks on Karula kuplistik. Siin paikneb rajooni suurim järv — Ähijärv, mille pindala on 174,5 ha. Ümbritsevad moreenkünkad ja lohud muudavad ka järve enese kuju korrapäratuks ja põhja ebatasaseks. Sügavused on vaatamata järve suurusele väikesed, kuni 5,5 m. Looklev kaldajoon, metsaga kaetud künkad ümbruses ja saarekesed kujundavad järve üheks looduslikult kaunimaks kohaks rajoonis. Nimetatud järvede rühm jätkub põhja poole ligi paarikümne järvega, mis on Ähijärvest küll tunduvalt väiksemad pindalalt, kuid paistavad silma oma maalilisusega.

Orgjärved kujutavad endast kunagiste suurepärase vooluteede — ürgorgude lammil sügavamates osades säilinud veekogusid. Nende üldiseks tunnuseks on lisaks veel suur sügavus ja piklik põhijoonis. Tüüpilistemaks rajoonis ja kogu vabariigis on neist Lõõdla (95 ha) ja Uhtjärv (49 ha).

Järved asetsevad loode-kagu suunalises Urvaste ürgorus, mille sügavus on Uhtjärve kohal 40 m, nende järsakus aga 25°—30°. Tumedad metsad järskudel oruveerudel, sügaval all särav järvepind ja salapärased vetesügavused (Uhtjärve suurim sügavus 26 m, Lõõdla järve sügavus kuni 8 m) loovad külastajaile unustamatu mulje.

Keema järvederühm Võru-Valga raudteeliinist lõuna pool jääb küll eelmisest maha järvede suuruse poolest, sügavused aga ulatuvad Suur-Keema järves 25 m-ni ja Marujärves kuni 10 m-ni.

Samasse rühma kuuluvad ka Läti NSV piiril paiknevad järved: Kikkajärv (pindala 20 ha), Sarapuu järv, Liiva järv ja Väikejärv. Järvede maalilisus, sügav org (kuni 30 m), vahelduv ja mitmekesine taimkate oruveerudel (sarapuud, humalad, vaarikad, lepad jne.), omapärased kevadiste suurvete poolt kujundatud „liivakraavid“ ja suure sügavusega sulglohud — nn. „Vanapagana jäljed“ — kõik need moodustavad koos loodusliku vaatamisväärsuse, mille ilu on rajooni piires ületamatu.

Soo- ja rabajärvede rühma esindavad sanduriala järved — Ubajärv ja Pehmejärv ning põhimoreentasandikul paiknevad Kungjärv ja Boose järv. Kuigi pindalalt suured (Pehmejärv 54 ha, Ubajärv 30,5 ha), ei tungi need loodusepildis esile oma madalate soiste kallaste ja ümbruse monotoonsuse tõttu.

MULLASTIK

Mannerjäästiku tegevuse tagajärjel kujunenud pinnakatte pealmised horisondid on pikkade aegade jooksul allunud välisjõudude toimele ja rea tegurite poolt ümber kujundatud mullastikuks. Kuna rajooni piirides pinnakatteks on peamiselt happelise reaktsiooniga alumosilikaadid ja karbonaativaba moreen, on levinumaks mullatüübiks keskmiselt ja tugevate leetunud saviliiv-, liivsavi- ja liivmullad.

Enamlevinumaiks muldadeks on keskmiselt ja tugevasti leetunud kerged saviliiv- ja liivsavimullad. Need mullad on tekkinud punakaspruunil põhimoreenil, mis on kaetud ja segunenud kohaliku ja Fennoskandia moreense liiva ja saviliivaga. Mullatüübile on iseloomulik vähene veemahtvus, vähene siduvus ja kleepuvus, mis hõlbustavad mulla õhustamist, soojenemist ja harimist. Vähe on mullas aga orgaanilist ainet. Nimetatud mullaerim levib peamiselt põhimoreentasandiku piires rajooni lõuna- ja põhjaosas.

Viljakaimateks on rajooni põhjapiiril, Antsla ümbruses ja idaosas, Tsooru-Varstu vahelisel alal levivad mullad. Need on nõrgalt ja keskmiselt leetunud saviliiv- ja liivsavimullad punakaspruunil liiv- ja savimoreenil. Õigusega peetakse nende muldade levikuala headeks nisu ja ristikkeina kasvatamise piirkondadeks.

Ulatuslikku levikut rajooni lääneosas (Karula kuplistikust lõunasse Saru nõoni) omavad mitmesuguselt leetunud liiv- ja kerged saviliivmullad peeneteralistel setteil ja väljahutud liivmoreenil. Need mullad on tekkinud glatsifluviaalsetel setetel — sanduril. Enamasti on nad tugevasti leetunud ja vahelduvad väikeste soostunud laikudega reljeefi nõgudes. Liiga kerge leetunud ja õhukese huumusekihiga muld on sobimatu põllumaana kasutamiseks, mistõttu neil aladel levivad ulatuslikult metsad.

Künkliku moreenmaastiku rahutu reljeefi tingimustes mitmesuguselt sorditud ja sorteerimata moreenmaterjalidel ja settelistel aluskihtidel Haanja kõrgustiku lääneserval, Krabi ümbruses ja Karula kuplistiku piires levivad erinevalt leetunud savi- ja liivmullad väga kirjus vahelduses, üksikutel, järsult tõusvatel reljeefielementidel on mulla peenemad osad vete poolt uhutud, mille tagajärjel nende viljakus on väga väike. Samas kõrval aga, reljeefi nõgudes on tavaliselt liigniiskuse tingimustes tegemist soostumisega. Et mullad ja nende lähtematerjal vahelduvad väga lühikestel vahemaadel nii horisontaalses kui ka vertikaalses suunas, siis ei soodusta see muldade harimist ega viljakust.

Reljeefi nõgudes ja halva äravooluga aladel asuvad soostunud niidud ja üleminekusood. Nende pealmise toorhuumuse horisondi all on tavaliselt liiva- ja savisetted. Sandurialal liivase keskkonna sood on üldiselt toitainetevaesed, nende kasutuselevõtt raskendatud ja tihti võimatu vee ärajuh-timisvõimaluste puudumise tõttu. Seevastu on põhimoreen-tasandiku piires sellised sood (näiteks Jaanuse soo Mõniste külanõukogu piirkonnas, Jõhviksoo jt.) toitaineterikkad, nende kasutuselevõtt kergesti teostatav ja tasuv. Sama on keh-tiv ka jõeorgude soostunud lammide kohta, milliste ulatus-likum kasutuselevõtt ja saagikuse tõstmine vajab aga jõgede äravoolu põhjalikku reguleerimist.

Suurt väärtust orgaanilise väetisena muldade viljakuse tõstmisel omavad rabad. Kuigi rajoonis puuduvad suured rabamassiivid, on rabade paiknemine siiski küllaltki soodne ja nende ekspluateerimine ei tekita raskusi ühelegi kolhoosile.

TAIMKATE

Looduslike tingimuste mitmekesisus põhjustab ka loodusliku taimkatte mitmekesisuse ja mosaiiksuse. Valdavaks formatsiooniks on metsad. Põhilised metsamassiivid paiknevad rajooni lõuna- ja edelaosas, sanduril ja liigniiskuse all kannatavatel aladel, mis põllumaana sobimatud. Rajooni põhjaosas domineerivad kuusikud ja kuuse segametsad enam savipõhjalistel aladel Vaabina, Kurenurme, Urvaste ja Restu ümbruses ning Karula kuplistikul. Rajooni lõunaosas levivad kuusikud peamiselt Roosa metskonnas, Mõniste metskonna põhja- ning idaosas ja Saru metskonna savikamatel aladel. Omades rajooni põhjaosas võrdlemisi väikest levikut, on seevastu valdavaks koosluseks rajooni lõunapoolses osas männikud. Nende leviku peamiseks alaks on sandurilivad Karula kuplistiku ja Saru nõo vahelisel alal ning Lütsepa ümbruses.

Metsade äärealadel levivad kohati puisniidud. Need on kujunenud inimtegevuse tulemusena kuuse-segametsadest. Enamasti on need liigivaesed ega oma kuigi suurt majanduslikku väärtust. Liigirikkad puisniidud Urvaste orus, Keema, Vastse-Roosa ja Trumbipalu ümbruses on seevastu heakvaliteedilisteks looduslikeks heinamaadeks.

Ulatuslikku levikut omavad liigivaesed sood Mõniste ja Saru metskonna piires. Peamised rabamassiivid paiknevad samuti rajooni lõunapoolses osas.

LOOMASTIK

Suurte metsamassiivide, ulatuslike luhahainamaade, soostunud alade ja tiheda vetevõrgu olemasolu Antsla rajoonis võimaldab ka paljude loomade paiknemist selle piires.

Imetajatest on suuremaks põder. Olles vahepeal hävitatud, ilmus põder uuesti 1952. a. ja esineb tänapäeval võrdlemisi rohkearvuliselt. Metskits, kes varem oli väga tuntud elanikuks meie metsades, on muutunud tunduvalt haruldasemaks. See on tingitud kõigepealt 1939/40. a. külmast talvest, mis hävitas ligikaudu 40% loomadest, möödunud sõjast ja sellega kaasnenud salaküttimisest, samuti aga ka kiskjate arvu suurenemisest. Alates 1946. a. on uuesti paiksena esinemas metssiga, olles kohati (Saru metskonnas) muutunud tavaliseks asukaks ja tekitades kahju põldudele.

Kiskjalistest on suurimaks hunt. Üksikute aastatel sõjajärgsel perioodil oli nende arv võrdlemisi suur, samuti suur ka nende poolt tekitatud kahju põllumajanduses. Aktiivse

*Metsanduse
osakond
Mõniste muu-
seumis*

jahipidamisega on suudetud huntide levikule panna piir, kuid nende täielik hävitamine pole senini veel õnnestunud. Ilve-
seid esineb alates 1954. a., kusjuures pidevalt on pandud
tähele nende arvu suurenemist. Rajooni metsadesse on taas
ilmunud ka metsnugis. Rebane on levinud kogu rajooni ter-
ritooriumil. Kohati esineb ta sedavõrd rohkearvulisena, et

tekitab tõsist kahju kodulindude hävitajana. 1955. a. alates on pandud tähele rebase rohkem suremist kärntõve tõttu, mis sai alguse sõjaperioodil Lääne-Eestis.

Sporaadiliselt esineb kogu alal mäger. Üldlevinuks inim-asulate lähedal on tuhkur, suurnirk ja väikenirk. Suuremates jõgedes esineb vähesearvuliselt saarmas ja naarits. Närilistest on rajooni alaliseks elanikuks halljännes, kes on ka tähtsamaks jahiloomaks. Tunduvalt vähem esineb valgejänest, keda võib kohata üksikutel juhtudel metsamassiivide siseosades. Karusnahaloomana on tähtis ka orav. Uutest aklimatiseeritud karusnahaloomadest on meie rajoonis levimas kährikkoer ja ondatra.

Vabariigi suurima looma — karu — viimane isend hävitati Mõniste metsades möödunud saj. 90-ndatel aastatel. Võib aga loota, et oma asumispiirkonda pidevalt latendades asub metsadekuningas edaspidi ka Antsla rajooni.

ÕPPIGE TUNDMA ANTSLA RAJOONI!

Nagu eeltoodud põgusast ülevaatest nähtub, pakub Antsla rajoon loodussõbrale paljugi huvitavat. Urvaste org oma maaliliste järvedega, Visela maastik, Keema järvederühm, Ähijärv suurepärase Karula maastikuga, Peetri jõgi oma mitmekesise kaldataimestikuga ja aluspõhja paljanditega, kaunite vaadete rikas Vaidva jõgi, Mustjõe org ja paljude muistenditega seotud „Paganamaa“ Krabist lõunas on kohad, mis oma looduse ilu ja teaduslikult huvitavate materjalide poolest ei jää maha meie vabariigi kõige tuntumatest paikadest. Sellele lisanduvad rida ajaloolisi vaatamisväärsusi, nagu Urvaste kirik, Põhjasõja lahinguväljad, Mõniste koduloomuuseumi geoloogilised ja etnograafilised kogud, paikkonna rikkalikud traditsioonid rahvamuusika edasiarendamises jne. Samuti pakuvad tõsist huvi igale rajooni külastajale mitmed kaasaegsed nõukoguliku ülesehitustöö saavutused, näiteks „Edasi“ kolhoosi üleliiduliselt tunnustatud edukas töö heina-seemne kasvatamisel, Antsla Põllumajandustehnikumi kalamajand, mis on vanimaid vabariigis, mitmesugused uued tööstused, rajooni ühismajandite edusammud jne. jne. Eelkõige väärib siin aga tähelepanu nagu kõikjal mujalgi meie vabariigis, hoogne sotsialistlik ülesehitustöö tervikuna, mis endisest suhteliselt kõrvalisest alast on teinud jõudsalt edasirühkiva nõukoguliku rajooni.

ROMAN VAREND

URVASTE

Tamme-Lauri tamm

Läbides marsruuti jalgrattal, on huvitavam tagasiteeks valida Saru-Antsla tee, milline võimaldab tutvuda Saru nõo sanduriala maastikuga, Ähijärvega ja Karula kuplistikuga. Marsruudi pikkuseks on sel juhul 110—115 km.

JALGSI- VÕI JALGRATTAMATK RAJOOINI PÕHJAOSSA MARSRUUDIL:

Antsla—Vana-Antsla—Uue-Antsla—Urvaste—Visela—Mäe-Lehtsoo—Urvaste—Löödla järv—Linnamäe—Kurenurme—Keema järved—Reidle—Antsla.

Marsruut läbib Otepää kõrgustiku lõunaosa ja Karula kuplistiku kirdeosa vahelduvat ja vaatamisväärsusterikast ala.

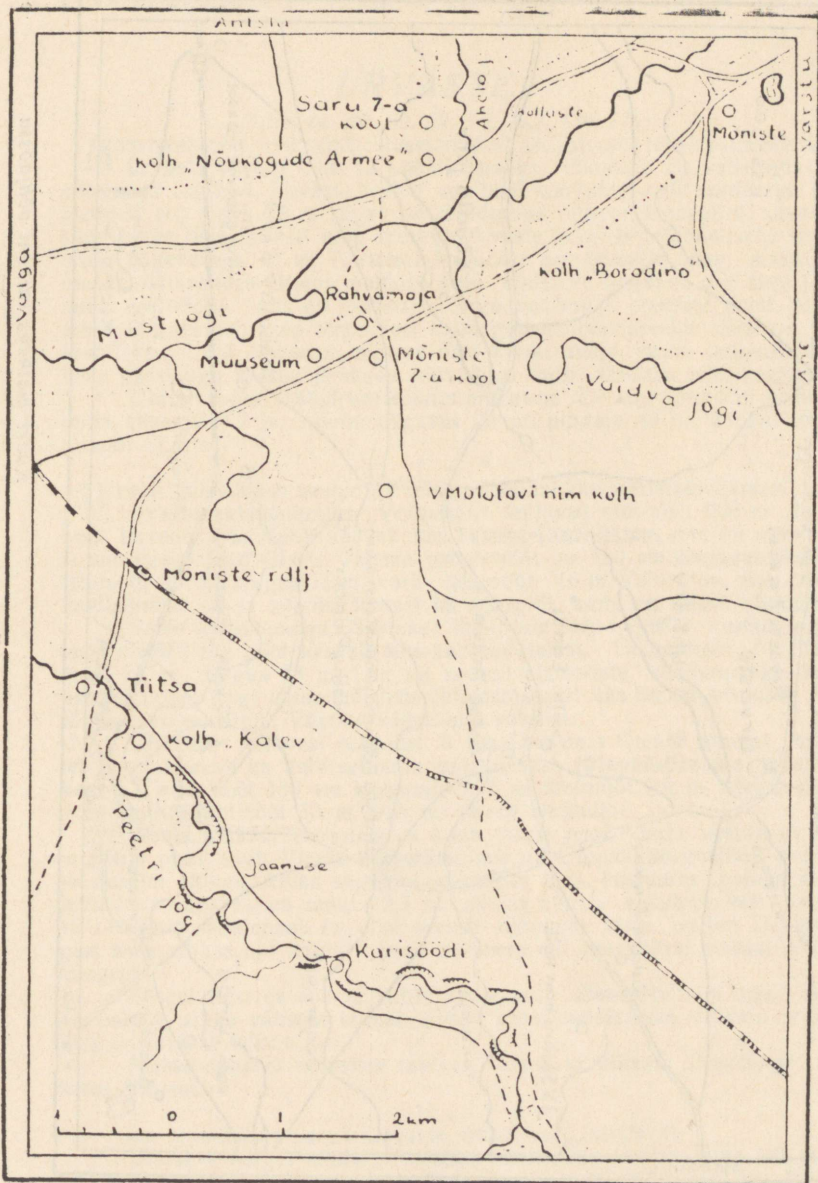
Antslast 4 km põhja pool asuv Antsla Põllumajandustehnikum pakub huvi oma looduslikult kauni ja hästikorrastatud pargiga, kus asub neli suurt tamme ja palju võõrpuuliike. Huvitav on ka tutvuda tehnikumi tootmissektoriga. Uue-Antslas asub Eesti üks vähestest tiigi-kalamajanditest, milline on rajatud devoni liivakivipaljandest väljuvatele allikatele. Läbipaistva allikaveega täidetud suurtes tiikides on huvitav jälgida karpkalade ja forellide mängu. Samas võib ülevaate saada ka kalade paljundamisest. Uue-Antslast suundub marsruut mööda lainjat maastikku Visela Algkoolini Urvaste oru veerul, kust suundutakse vastasasuvasse Visela orgu. Siin paiknevad Otepää kõrgustiku suuremad allikad, millised on huvipakkuvad oma rändava iseloomu tõttu. Ka omistatakse rahvasuus allikaveele ravivat toimet.

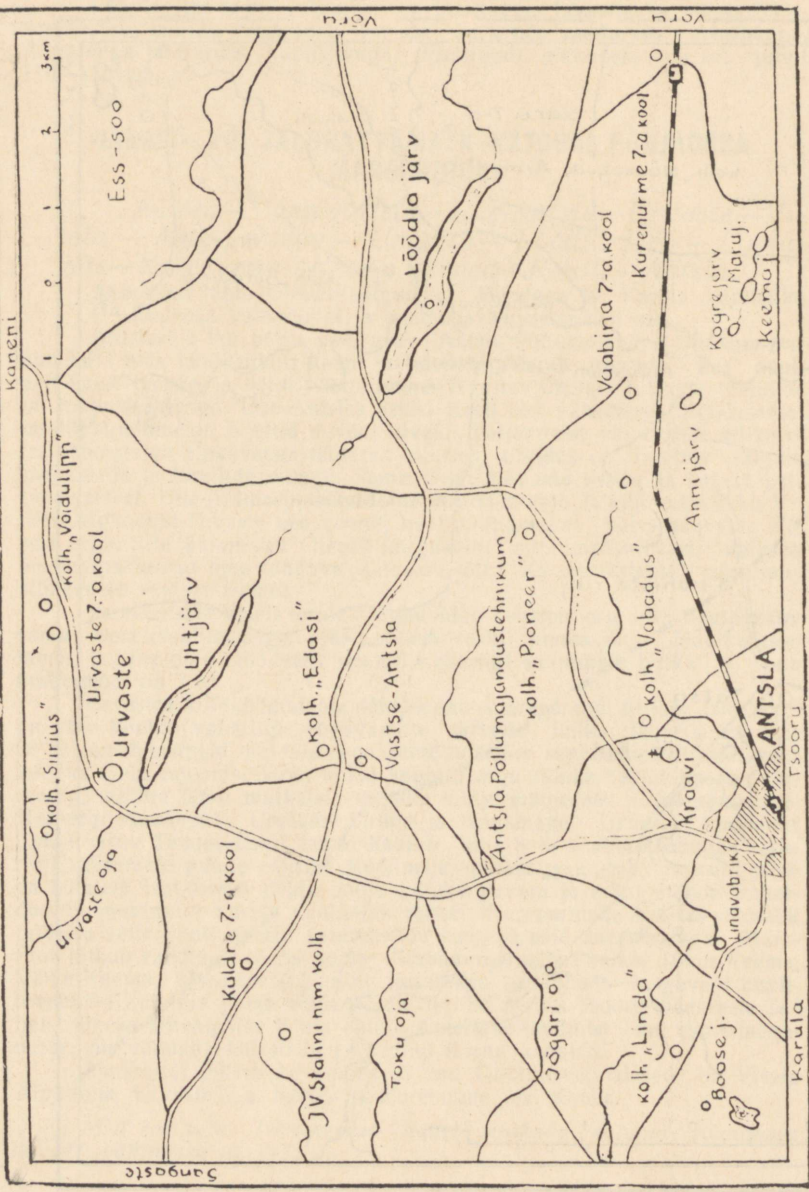
Paralleelselt Visela orule kulgev Mäe-Lehtsoo org on huvipakkuv samuti oma maalilisusega. Mäe-Lehtsoo veski juures asub Mäe-Lehtsoo tamm, milline oma mõõdetelt kuulub vabariigi suuremate hulka — puu ümbermõõt on 7 m.

Urvastes kõidab matkaja tähelepanu suurepärane ürgorg Uhtjärvega. Järv kuulub vabariigi sügavamate järvede hulka (suurim sügavus 26 m), omab kauneid kaldaid ja on seetõttu üheks sagedamini külastatavaks kohaks meie rajoonis. Järve kohal suubub orgu lühike, kuid huvitav Armuorg, milline jätab matkajale täieliku mulje mägiojast. Veel näeme M. Heibergi sünnikohta, Urvaste kirikut ja linnamäge. Urvaste koolimaja ligidal asuv Tamme-Lauri tamm kuulub oma 8 m ümbermööduga vabariigi suuremate puude esiritta. Koolimaja juurest suundub marsruut mööda küladeid Uhtjärvest põhja poole Löödla järveni ja edasi mööda vahelduvaks muutunud Karula kuplistiku reljeefi Kurenurmeni, kus on võimalik tutvuda selle kooži noorte naturalistide suurepärase saavutustega. Marsruut jätkub raudteest lõuna poole Keema järvederühmani (Suur-Keema, Väike-Keema, Marujärv jt.) ning kasutades keeruliselt kulgevaid kuplitevahelisi küladeid jõuab välja Reidle ligidal Antsla-Tsooru maanteele. Tehes väikese kõrvalpõike 3 km enne Antslasse jõudmist nn. Kärnamägedesse, on võimalik külastada ka tuntud Kärna kadakat.

Marsruudi pikkus on umbes 60 km. Ööbimisvõimalused on Visela Algkoolis, Urvaste 7-a. Koolis ja Kurenurme 7-a. Koolis.

M ä r k u s: Orienteeruv kaart matkaks rajooni lõunaossa lk. 141, põhjaossa lk. 142.

Kaart matkaks rajooni põhjaossa

URVASTE

(Fotod lk. 29, 52, 69, 79, 112, 139, 145)

Maastikulistest loodusmälestusmärkidest on rajoonis tähelepanuväärivam **Urvaste ürgorg** Uht- ja Löödla järvega. Viimased on vabariigis tüüpilisemaid orgjärvi, Urvaste ürgorg aga meie markantsemaid uurdeorge. Nimetatud org algab 15 m sügavuse moldoruna rajooni loodepiiril, süveneb kagu poole õige kiiresti ning muutub Urvaste kohal sirgejooneliseks lammoruks sügavusega 40 m. Äärmises kaguosas org laieneb ning madaldub uuesti, omandades jällegi moldoru kuju. Uhtjärve kohal on org õige järskude veerudega, mis on lõhestatud orgu voolavate ojakeste poolt, uuristatud lühikestest, kuid järskudest salkorgudest. Huvitavaim neist on lauuväljaku kõrval Armuorg, milline oma kivise sängi, suure languse ja tiheda padrikuga kaetud järskude nõlvadega loob täieliku pildi mägiojast. Uhtjärve (ka Uhtijärve) suurim pikkus on 2,9 km, laius 250 m, keskmine sügavus 7,7 m, suurim sügavus 26 m, pindala 49 ha, kõrgus merepinnast 87,5 m.

* * *

Urvaste piirkonnas asub rida teisigi looduslikke vaatamisväärsusi. Urvaste külanõukogus „Võidulipu“ kolhoosi maa-alal, 200 m loode pool Urvaste 7-a. Kooli kasvab nn. **Tamme-Lauri tamm**, mis on vanimaid ja suurimaid puid Eestis. Tamme ümbermõõt on 130 sm kõrguselt 8,65 m, läbimõõt 2,7 m, kõrgus 16 m, võra läbimõõt 16 m. Varem on puu olnud looduskaitse all ja vääriks kaitset ka edaspidi, kuna on täiesti elujõuline. Sama külanõukogu „Siiruse“ kolhoosis Mäe-Lehtsoo veskist mõnisada meetrit ida pool kasvab **Mäe-Lehtsoo tamm**. Ümbermõõt 7 m, läbimõõt 2,3 m, kõrgus 18 m. Puu on seotud ajalooliste sündmustega. Rahvatraditsiooni järgi istutanud selle Põhjasoja ajal üks Rootsi väejuhte. Puu tüvi on vigastusteta. Vääriks kaitse alla võtmist.

„Siiruse“ kolhoosi maa-alal, 3 km Urvastest Otepää suunas maantee ääres kasvab ka ümbruskonna suurim kask (**Otepää-Urvaste maantee kask**). Ümbermõõt 130 sm kõrguselt 2,75 m, läbimõõt 0,9 m, kõrgus 19 m, võra suurim läbimõõt 13 m. Puu on täiesti elujõuline.

Visela allikad. Urvastest ca 4 km loode pool, Visela veskist ca 500 m põhja pool asub Visela **Põrguläte**, mis on Otepää kõrgustiku suurim ja ilusaim allikas. Allika sügavus on umbes 3 m, kusjuures pehme keerleva liiva sügavus on umbes 2,5 m; allikas annab sekundis vett umbes 15 l. Väärrib tähelepanu ka oma asendi liikumise tõttu. Umbes 20. a. tagasi asus allikas oja kaldal järsu aruveeru all praegusest kohast 300 m kaugusel.

Põrgulättest ca 300 m põhja poole asub **Silmaläte**, mis oma nime on saanud allika välisest kujust. Rahva poolt omistatakse allikale silmahaigusi ravivat toimet.

Muide omistab rahvasuu ravivat toimet ka allikale Raudsepa oja ääres Varstus.

* * *

Ka ajalooliselt pakub Urvaste rikkalikult huvitavat.

Uhtjärve kõrgel kaldal „Võidulipu“ kolhoosis endise Järve talu maa-alal asub Linnamägi, kus kunagi oli eestlaste **inaalinn**, tuntud ka Nahalinna nime all.

Uhtjärve endaga on seotud loendamatu legend. Kõneldakse, et muistsel ajal rännanud ta siia pilvena. Ta põhja vood varjavad palju saladusi. Kord kui tahetud üht öde-venda paari panna, siis vajunud üks kirik Uhtjärve. Jaaniõöl olevat veel praegugi kuulda selle kiriku kellade helinat.

Läheduses asub **Ulkna org**. Vanasti olevat elanud Urvastes vägimees Ulkna. Kui saksa raudrüütlid tunginud Eestisse, siis pidanud Ulkna nendega võitlust, väsinud ära ja heitnud puhkama, suur kivi pea all. Vägi-mehe uinaku ajal tulnud rüütlid kohale ja ehitanud Urvaste kiriku. Kellalöömise peale ärganud Ulkna üles ja tahtnud kirikut kiviga purustada. Kivi lennanud ometi vastassuunas minema (kivi on praegugi alles). Ulkna ise aga vajunud maasse. Kohta, kuhu ta vajunud, tekkinud org, mis kannab tänini tema nime.

Uhtjärve kaldail asuvad ka **Põhjasõja lahinguväljad**. Üks neist asunud Järve talu maa-alal. Seal on näha risti-rästi üle oru perve kulgenud kaitsevall. Teine lahinguväli asub sooga piiratud künkjal endise Suubi talu maa-alal.

MARIE HEIBERGI SÜNNIKOHT

Urvastest on pärit ka luuletaja Marie Heiberg (1890—1942). M. Heibergi kodutare, endise Siimu talu popsikoht, millest nüüd on säilinud ainult ase, asus maalilise Uhtjärve läheduses. Ühes mälestustekatkes meenutab luuletaja hardusega, kuidas ta karjasena Uhtjärve ääres lutsu viisanud. Üle järve paistnud aga Kalevipoja lutsukivi nagu väike hall maja. Sellega seoses kuulnuuki ta Kalevipoja vägitegudest.

Selles luulelises ja muistenditerohkes ümbruses alustaski M. Heiberg oma kirjanduslikku loomingu. 1906. a. ilmus tema esikkogu „Murelapse laulud“, mis äratas aasta varem ilmunud Gustav Suitsu luuletuskogu „Elu tuli“ kõrval suurt tähelepanu. 1910. a. ilmus M. Heibergilt poolleldi autobiograafiline jutustus „Elukevade“, 1913. a. luuletuskogu „Luule“, 1914. a. „Enne viimset päeva“ jt.

Kõigis neis on tunda sooja armastust oma kodutare ja kodupaiga vastu.

URVASTE KIRIK

Urvaste kirikut peetakse üheks vanemaks kirikuks Võrumaal. Arvatakse, et ta on ehitatud Antsla mõisniku Uexküll'i ja Vaabina Thiesenhauseni poolt Antsla mõisa rajamise ajal. Esimesed teated temast on aastast 1413 (Vt. Arbusov, Livlands Geistlichkeit, lk. 312). Vene-Liivi sõja ajal 1558. a. purustati kirik. 1582. a. Tartu „staroste“ inventari nimekirjas leidub märkus, et pool miili Elsen'i (Uelzen) ehk Fabian'i (Vaabina) mõisast leidub korraldamata ja katusetat kivist kirik, millele kuulub üks adramaa ja talupoeg Andres. Kuigi Vaabina mõisale lähemal on kunagi leidunud Löödla järve põhjakaldal Hallivarikus kirik tiigiga, millest on säilinud rahvamälestusi Kirikumäe ja Kalmetilombi näol ja teadaolevalt mainitud kiriku vundamendi kivid on ära veetud endise Linnamäe lossi ehitamiseks, võib siiski pidada antud poolemiililist kaugust veaks ja märkust lugeda Urvaste kiriku kohta kuuluvaks.

Vene-Liivi sõja ajal purustatud kirik seati korda alles 1620-ndail aastail. Edasi on teada, et esimese luteriusu õpetaja soomlasest Jakob Schomanni ajal 1627. a. on kirik maha põlenud. Ta on uuesti üles ehitatud, kuid 1683. a. visitatsiooni protokollil põhjal on ta juba viletsas olu-

URVASTE KIRIK

korras: torn ja katus on mädanenud. 1730. a. sai kirik endale esmakordselt pingid. Kiriku väline vilets olukord kestab nähtavasti aga edasi, sest õpetaja Quandti ajal 1743. a. kurdetakse, et vihma ajal jookseb katkise katuse tõttu armulauda jagades karikasse vett. 30. juulil 1787. a. lõi pikne kiriku põlema. Ära põlesid kõik kiriku puuosad torni ja oreliga, säilisid ainult kivimüürid. 1792. a. on kirik uuesti üles ehitatud. Raha puudusel ehitati aga tema torn madalam endisest. Kiriku laiendamise mõte, mis kerkis üles juba 1777. a., teostus alles 1889. a., mille järele omas kirik praeguse kuju.

Urvaste kirik on ehitatud gooti stiilis basiilikana ja on sellise maakirikuna ainulaadne meie kodumaal. Arhitektuurilist tähelepanu vääriavad kiriku kõrgema osa paarisaknad.

Pärast viimast põlemist sai kirik uued kellad, mis valati Venemaal ja maksid 350 rbl. Suurema kella kinkijaks olnud major Loewenstern. 27. märtsil 1797. a. löödi üks neist lõhki, mille asemele kinkinud Lehtso Hendrik uue väikese kella 55 rbl. väärtuses. 1805. a. valati kellad Tallinas ümber, kuid nii kehvasti, et nad tulid 1817. a. uuesti ümber valada. 1832. a. oli kell jälle lõhki. Samal aastal telliti Lipsi postijaamast Strandmanni käest uued kellad, mis on säilinud tänaseni.

1773. a. sai kirik endale esimese oreli, mis oli valmistatud Tallinnas orelimeister Heinrich Andreas Contiuse töökojas ja maksis 400 rbl. Nagu mainitud, põles see 1787. a. tulekahju ajal ära. Tallinna Teatri- ja Muusikamuseumis on säilinud Urvaste koguduse esimese organisti Carl Johann Thali poolt 1795. a. valmistatud orel. Võimalik, et seda orelit kasutati kirikus kuni Kessleri poolt 1842. a. valmistatud orelini. Viimasele järgnes vendade Kriisade poolt 1938. a. valmistatud pneumaatiline orel 2 manuaali ja 26 registriga. Helisevaid ja tehnilisi registreid on sellel orelil kokku 103. Urvaste orel, mis sobib kiriku akustikaga, paistab silma oma jõulisusega ja tema täpsus on erakordne pneumaatiliste orelite juures.

Altari piltidest vanem (põlvitav Kristus Ketsemanis) asub käärkambri ja on maalitud C. Walteri poolt 1855. a. Uus altari pilt, mis kujutab Kristust ristil, on tundmatu meistri töö. Oletatakse, et pildi raami on valmistanud kujur Weizenberg, kes oli sellina Tartus puusepp Hecktori juures tööl, kus valmistati viimase kiriku laiendamisega seoses olevad puuosad: altar, kantsel, aknad, ukсед jne.

Nimekamatest õpetajatest on Urvastes töötanud kirjamees Johann Gutsleff (1642—1656) ja vennaste koguduste rajaja Johann Kristjan Quandt (1732—1750).

KARULA KUPLISTIK JA ÄHIJÄRV

(*Fotod lk. 120, 121 ja 30, 111*)

Karula kuplistik levib pika kitsa vöötmena läänest itta ja kirdesse Sangaste-Laatre nõo ja Võru-Hargla orundi vahel. Kuplistik algab Lõõdla järve idakaldalt, saavutab keskosas kuni 137 m kõrguse ning ulatub, vähehaaval lamendudes ja madaldudes, peaaegu Valga linnani. Vahelduvaim on kuplistiku keskosa, milline jääb Antsla rajooni idaossa ja Valga rajooni Karula ümbrusse. Siin esinevad kuplid külj-küljelt, olles keskmiselt 20—30 m suhtelise kõrgusega. Haruldased ei ole ka kaksik- ja isegi kolmikuplid. Kupleid eraldavad nõod, millistes paiknevad järved või soised niidud. Ehituselt omab kuplistik mannerjää kuhjatistele omast kirjut ja vahelduvat koosseisu, kus savika ja munakalilise moreeni kõrval esineb rohkesti ja sageli ülekaalukalt liiva ja kruusa.

Karula kuplistik on veelahkmeks Väike-Emajõe ja Koiva jõgikonna vahel. Kuplistiku põhjanõlvadelt valgub vesi väikeste jõekestena Väike-Emajõkke, lõunanõlvadelt Mustjõkke.

Kuplistiku tüüpilisemaks osaks rajooni piires on Kaika ümbrus. Suure suhtelise kõrgusega metsased kuplid vahelduvad siin rohkete järvenõgudega ja väikeste, nõlvadel paiknevate põllulappidega. Kõrgustiku lõunaserval paikneb rajooni suurim järv — Ähijärv (174,5 ha). Väga keeruline kaldajoon, rohked neemed ja lahed ning kaunis maastikuline asend keset kõrgeid metsaseid kinke meelitab siia rohkesti turiste, kalamehi ja see on kujunenud antslalaste armsamaks väljasõidukohaks.

Mõned kilomeetrid Ähijärvest lõuna pool kerkib maapind tunduvalt liivaste seljakute näol. Suurimat kõrgust omavalt Lossimäelt avaneb suurepärase vaadeS aru nõo metsadele ja järvedele.

MUSTJÕGI

(*Fotod lk. 118 ja 125*)

Jõgi algab Karula kuplistiku kaganõlval asetsevast Kaugjärvest (76 m abs.), voolab alguses väikese ojana läbi metsade ja heinamaade ja suubub Taheva Sanatooriumi läheduses Koiva jõkke (51 m abs.). Seega on jõe lang 79 km pikkuse juures 26 m. Jõgikonna pindala on

1789 km². Suurimateks lisajõgedeks on Pärli, Vaidva, Peetri, Ahelo ja Hargla jõgi. Jõgikond omab sulgjat kaju. Mustjõgi kasutab oma kulgemiseks laia, lamedat Pihkva järve Koivaga ühendavat orundit. Voolates Haanja kõrgustiku ja Karula kuplistiku vahel, kogub ta endasse kõik Haanja-ala lääne- ja lõunanõlva ning Karula kuplistiku lõunaosa veed. Loogeldes tugevasti avaral soostunud orulammil, moodustab jõgi arvukaid koolmeid ja sügavaid haudmikke. Siit on Mustjõgi saanud endale ka nimetuse, näides musta ja salapärasena.

Vooluhulga suurus Konnuvere profiilis on keskmiselt 9 m³/sek. Viimase aja maksimaalseks vooluhulgaks on olnud 144 m³/sek. (1953. a. aprillis), väikseim vooluhulk oli 1952. a. juulis — 1,8 m³/sek.

Kevadel ujutab Mustjõgi oma lammi ulatuslikult üle. Kogu ial orulamm tundub siis suurepärase kilomeetrilist laiust omava voolava järvena, millel ujuvad ridadena valged jääpangad. Seoses selliste ulatuslike üleujutustega ei ole Mustjõel ühtegi veskit. Küll aga moodustab jõgi suurepärase parvetustee.

Turistidele on huvipakkumaks jõe alamjooks Saru küla kohal. Jõgi on siin kiirevooluline, säng tugevasti looklev ja ääristatud mitmekeelse kaldatimestikuga. Põrkeveerudel on võimalik jälgida huvitavaid lammisete paljandeid, millistest siin-seal välja ulatuvad musta tamme jämedad tüved. Suurepärase vaade avaneb jõe ka Kõrgepalu juures jõe keskjooksul. Mustjõeale on pühendanud muide tsükli luuletusi ka läti noor poeet Mauris, nagu „Eesti tütarlaps“, „Õitsvad toomed“ jt., neist esimese luuletuse iga salm lõpeb eestikeelse refrääniga „armastan“.

VAIDVA JÕGI

Vaidva on Mustjõe suuremaks lisajõeks. Jõgi algab väikesest järvest Haanja kõrgustiku lõunanõlval, voolab lõunasse, suundudes läbi Murati järve ning jõuab Läti NSV territooriumile. Teinud Läti NSV piires ringi ümber Haanja kõrgustiku lõunasse, ületab ta Vastse-Roosa lähedal teistkordselt vabariigi piiri ja suubub 13,5 km kulgemise järel Mustjõkke, tuues endaga kaasa kõik Haanja kõrgustiku lõunaosa veed. Jõe kogupikkus on 85 km. Jõgikonna pindala on 558 km². Jõe lang rajooni piires on umbes 13 m, mis on ligi kolm korda suurem Mustjõe langust. Jõe laius Vastse-Roosa juures on 6—8 m, sügavus 0,5—0,8 m. Alamjooksul, Mustjõe lammile jõudes on jõe laius 10—15 m ja sügavus keskmiselt 1 m. Nii nagu Mustjõgi lookleb ka Vaidva tugevasti. Kiire voolu ja kergestiuhetava materjali tõttu toimub väga intensiivne külgerosioon, mistõttu jõesängi kuju muutub võrdlemisi lühikese aja jooksul. Jõe veejõudu kasutab Vastse-Roosa veski. Siit alates on võimalik jõge kasutada parvetustena.

PEETRI JÕGI

(Fotod lk. 45, 108, 123)

Peetri jõgi on rajooni ilusaimaks ja huvipakkumaks jõeks. Jõgi saab oma veed Läti NSV-st Bormani metsadest ja voolab siin Melnupe nime all. Rajooni piires voolab jõgi 15 km ulatuses. Jõgikonna suurus on 412 km², sellest Antsla rajoonis 60 km². Keskjooksul on jõgi 5—10 m lai, madal ja kiirevooluline (kuni 1 m/sek). Alamjooksul, enne suubumist Mustjõkke, on laius kuni 15 m, sügavused kuni 2 m-ni. Jõe lang on rajooni jõgede kohta suurim — ligi 2 promilli. Suur lang ja arvukate kärestrike olemasolu põhjustab jõe külmumist talvel vaid osaliselt,

Nii nagu jõgi ise, erineb ka jõe org teiste rajooni jõgede orgudest tunduvalt. Oma alamjooksul sarnaneb ta väikeses ulatuses üldiselt Vaidva või Mustjõe oruga, omades mustjaid nõlva ja kuni 200 m laiust lammi. Edasi aga muutub Peetri jõe org järsuveeruliseks sügavaks sälkoraks. Veerude kõrgus, milliste kallakus on 300 ja enamgi, on kuni 15 m. Kohati aga, näiteks Kalkahju juures, voolab jõgi vertikaalsete, kuni 7 meetrini ulatuvate dolomiitkallaste vahel. Jõe põhjaks on neis kohtades tugev oruveerust veeruni ulatuv astmeliselt laskuv tasane dolomiitpõhi. On täiesti ilmne, et Vaidva ja Mustjõgi kasutavad jää-aegseid ürgorge, kuna Peetri jõgi on ise endale pidanud uuristama sängi hilisemal ajal, mistõttu võibki kohata selliselt järskude veerudega kitsast sälkorgu. Väga huvitavad on aluspõhja paljandid oruveerudel. Karisöödi kohal paljanduvad Podsnogori lademe lõunapoolseima osa kihid, millised on esindatud devonipõimjaskihilise valge liiva näol. Kohati läbivad seda punakad ookrisoned, lõhdest aga väljuvad väikesed allikad. Huvipakkuv on vete poolt uuristatud koobas Karisöödil, milline rahvajuttude järgi pidavat välja viima Läti NSV-sse Koivalinna juurde. Tänapäeval on võimalik koopasse tungida vaid mõne meetri sügavusele, kuna jõe poolt on koopa suu osaliselt liivaga täidetud. Milline on aga koopa tegelik sügavus, seda ei ole olnud võimalik selgitada.

Edasi ülesvoolu võib kohata peaaegu katkematult Snetogorilademe paljandeid. Seda ladet iseloomustab dolomiitide esinemine savi, mergli ja liivakivi vahekihtidega. Karisöödist 0,5 km lõuna pool paljandub eriti värviderikas profiil.

Rohkesti väljub kihtide vahelt väikesi allikaid, millised omavad kohati selge vee, kohati aga värvuvad paljanditest väljasettiva punaka ookriga.

Äärmiselt rikkalik meie ala kohta on ka Peetri jõe kaldataimestik.

PAGANAMAA

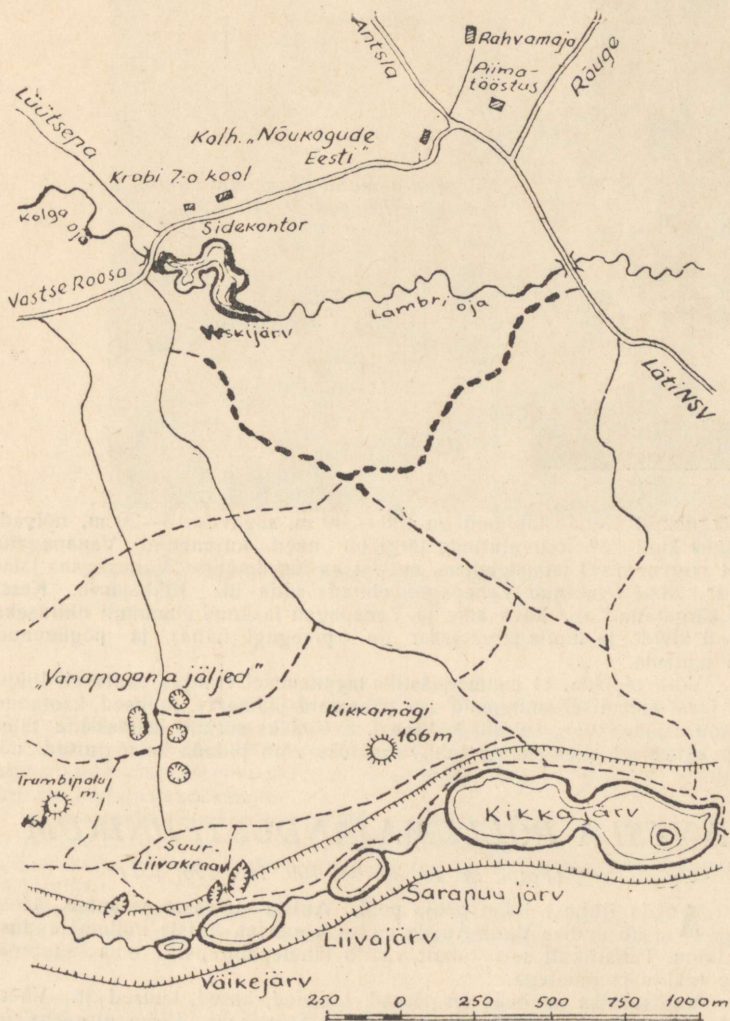
(Fotod lk. 102, 124, 127, 128, kaart lk. 149)

Rajooni lõunaosas Krabil, otse vastu Läti NSV piiri, asub Antsla rajooni omapärasemaid maanurki, mida tuntakse Paganamaa nime all. Maaililised kõrgendikud, arvukad veekogud ja mitmekülgne taimestik teevad selle üheks huvitavamaks kogu rajoonis.

Paganamaa on kõrgeimaks alaks rajoonis (siia ulatub Haanja kõrgustiku lõunaosa). Suurimad kõrgused — Kikkamägi 166,4 m ja Trumbipalu 161,1 m abs. kõrgusega —, paiknevad järvedest põhja pool.

Kergestiühutatav pinnas ja Piirioru suur järsakus on siin tinginud vabariigi piires võrdlemisi väheesinevate sälkorgude kujunemise ajutiste vooluvete poolt, analoogiliselt stepialadel esinevatele ovraagidele. Omapärasemaks neist on Suur Liivakraav (foto lk. 124), milline suubub Piiriorgu Liiva järve kohal. Selle kujunemine algas 80—100 a. tagasi. Lühikese aja jooksul uhtusid kevadised sulaveed liivasesse pinnasesse endise kraavi asemele ligi 20 m sügavuse ja keskkohast 50 m laiuse sälkoru, pikkusega 200 m. Veel tänapäevalgi toimub siin intensiivne pinnase uhtumine, mille tulemusena sälkoru mõõdet järjest muutuvad. Samasuguse tekke ja kujuga, kuid mõõdetelt väiksemaid sälkorge on läheduses veel kaks — esimene 50 m, teine 350 m Suurest Liivakraavist lääne pool.

Paganamaa järvederühm koosneb neljast järvest: Kikkajärv (foto lk. 127), Sarapuu ehk Mudajärv, Liiva järv (foto lk. 128) ja Väikejärv. Järved paiknevad sügavas Piiriorus, milline kujutab endast jää sulavete poolt kujundatud ürgorgu.

Kaart matkaks Paganamaale

Järvede kaldaid palistavad tihedad leplikud, millistes kohati domineerib sarapuu (sellest ka Sarapuu järve nimetus). Rohkesti esineb vaarikaid, kohata võib ka lodjapuud.

Omapärase vaatepildi pakuvad suletud nõod Trumbipalus, millistest tähelepanuväärsemad on Tammistlump (foto lk. 124), Ubahaud (lk. 102)

*Kõrgepalu mänd (suurimaid puid va-
barügis). Kõrgus üle 40 m.*

ja Põrgubaud. Nende läbimõõt on 100—200 m, sügavus 15—20 m, nõlvade kallakus kuni 25°. Rahvajuttude järgi on need kujunenud Vanapagana kiirel põgenemisel jalajälgedena, millest ka üldnimetus „Vanapagana jalajäljed“. Nimelt tahtnud Vanapagan ehitada silda üle Kikkjärve. Keset tööd kõrgatanud aga kõva äike ja Vanapagan lasknud ehmunult ehituseks toodud kivid ja mulla järve (saar on praegugi näha) ja põgenenud sealt minema.

Võib oletada, et mannerjäätiku taganemisel eraldus aktiivselt liikuvat jääst sulamisel suuremaid või vähemaid jäämasse, millised, kaotanud ühenduse jäätikuga, sulasid kohapeal. Sellisteks surnud jäämasside täielikul sulamisel järelejäanud lohkvormideks võib pidada ka mainitud nõgusid.

ANTSLA PÖLLUMAJANDUSTEHNİKUM

(Fotod lk. 46, 80, 98, 100, 103, 126, 151)

Antsla linnast 4 km põhja pool, Antsla—Urvaste maantee ääres asub endise Vana-Antsla mõisa keskuses Antsla Põllumajandustehnikum. Turistlikult seisukohalt väärib tähelepanu park oma suurepäraste tiikide ja puudega.

Valitsevaiks puudeks on pärnad, tammed, kased, kuused jt. Võõrpuudest kasvab pargis peahoone ees 15 m kõrguseid *Picea pungens*'eid ja *Picea balsamea*'sid. Siin leidub ka Thunbergi kukerpuid (*Berbis Thunbergii*), läikelehelist mahooniaid (*Mahonia aquifolium*), siberi kontpuid, tatari vahtraid jt.

Vanusest ja mõõdetelt on tähelepanuväärivad 4 tamme ja vaher, mis on üle 200 aasta vanad, kuid täiesti elujõulised. Park vääriks tervikuna looduskaitse alla võtmist, kuna see on ilusamaid kogu rajoonis.

Esimesed kirjalikud teated Vana-Antsla mõisast pärinevad 1405. a., mil see sai Hermann Uexkülli omandiks. 1588. a. ehitati sinna lossitaoline kindlus, kus muide 1601. a. sündis pärastise Rootsi kuninga Karl IX

Antsla Põllumajandustehnikumi mesila

poeg Karl Philippe. XVII s. läheb mõis Löwensternide valdusse, kellelt 1883. a. omandab mõisa Ungern-Sternberg. 1920. a. mõis riigistatakse ja sinna asutatakse kõrgem algkool. Kuus aastat hiljem antakse majand tütarlaste kodumajanduskoolile.

Nõukogude võimu päevil, 1944. a. asutatakse siia Antsla Põllundus- ja Kodumajanduskool, mis 1946. a. muudetakse tehniliste kultuuride tehnikumiks ja 1947. a. kooli reorganiseerimisel — Antsla Põllumajandustehnikumiks.

Pargi ja hoonestiku kõrval väärib tähelepanu tehnikumi 450 ha suurune õppemajand, aed, mesila ja kalakasvandus, mis on vanimaid Balti riikides.

ANTSLA PÕLLUMAJANDUSTEHNİKUMI TAMMED

Suurim tamm kasvab tehnikumi pargis tiigi kaldal silla lähedal.

Mõõted: ümbermõõt 130 sm kõrgusel 6 m, läbimõõt 130 sm kõrgusel 2 m, kõrgus 20 m, võra suurim läbimõõt 18 m.

Puu omab neli jämedat ning hulga vähemaid harusid. Võra on hõre. Jämedaoksaline. Tüvi on seest õõnes, koor kohati vigastunud. Varemalt on olnud looduskaitse all ja vääriks seda ka edaspidi.

Teine tamm kasvab eelmise kõrval.

Mõõted: ümbermõõt 130 sm kõrgusel 3,8 m, läbimõõt 130 sm kõrgusel 1,3 m, kõrgus 18 m.

Puu omab tiheda võra. Õksad on tugevad, tüvi terve, vigastusteta. Koor kohati puudub või on lahtine. Varemalt on olnud looduskaitse all ja väärrib kaitset ka edaspidi.

Peale nende asub spordiväljaku ääres veel 2 vaatamisväärset tamme.

ANTSLA PÖLLUMAJANDUSTEHNİKUMI VAHER

Vaher kasvab pargis tiigi ääres, 80 m peahoonest läänes.

Mõõdet: läbimõõt läänepoolsel harul 1 m, läbimõõt idapoolsel harul 1,3 m, kõrgus 18 m.

Puu on kaheharuline, hargneb maapinnalt. Võra on tihe, jämedaoksaline. Elujõulisus hea. Juurdekasv olemas. Vigastusi ei esine. Puu väärrib looduskaitset, kuna on vanimaid puid pargis.

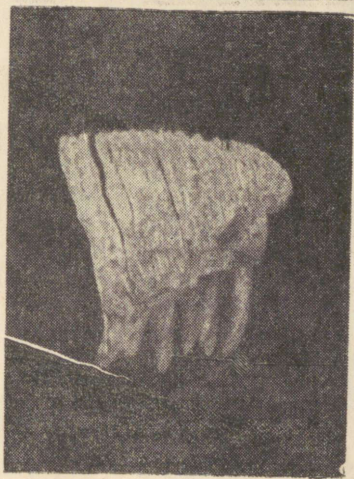
MÕNISTE KODULOOMUUSEUM

(Fotod lk. 133, 152, 153, 154, 155)

Mõniste koduloomuuseum on üks omapärasemaid kogu vabariigis. Muuseumi asutajaiks olid toleaeagne Mõniste rahvamaja juhataja A. Lepp ja kohalik metsapraaker A. Paas. 1948. a. organiseerisid nad rahvamaja juurde koduloouurimise ringi, võttes selle tööplaani ka külanõukogu muuseumi asutamise. Mõte leidis elavat toetust ümbruskonna elanike seas. Lühikese aja jooksul koguti niivõrd rohkesti mitmesuguseid muinsusesemeid, et muuseumi kogud tuli paigutada eraldi hoonesse.

Suitsutare Mõniste koduloomuuseumis

Ülal vasakul: Mõniste koduloomuuseumi juhataja A. Lepp. Paremalt: Hargla pidurõivad. All vasakul: Mõnistest leitud mammuti purihammas (ca 10 korda vähendatud).

Praegu on muuseumil üle 4000 mitmesuguse eksponaadi, mis on jaotatud 6 osakonda: etnograafia, põllundus, metsandus, taimestik, numismaatika ja filatelistika. Eranditult kõik eksponaadid on pärit Mõniste külänõukogu piirkonnast.

Rikkalike etnograafiliste esemete ja vanade dokumentide kõrval on muuseumis rida haruldasi kivimeid ja leide jääajast.

Eri osakond on muuseumis pühendatud nõukogude tänapäevale, mis annab ilmeka ülevaate piirkonna maapõuevaradest, kolhoositootmise saavutustest ja tuleviku perspektiividest.

VÄLJAPANEKUID MÕNISTE KODULOOMUUSEUMIS. Ülal: rahva-
rõivad, paremal: Mõniste talupoja kuju („Mehka“) muuseumi suitsutares.

RAJOONI TEISI VAATAMISVÄÄRSUSI

KIVIKALME („Kalmemägi“) — Antsla k|n „Rahu“ kolhoosi territooriumil Säre külas, end. Kivisilla talu maa-alal, taluhoonest umb. 0,25 km põhja suunas, pikergune kungas, mille põhjapoolset kõrgemat ümmargust osa on kasutatud külakalmena.

5 **KIVIKALMET** — Tsooru k|n „Tuleviku“ kolh. territ., Palu metsavahi krundil, umb. 0,5 km end. Palu kõrtsist Sanna pool, Sanna-Tsooru maantee ääres, lõuna pool teed, Änni salgakeses, vastu end. Kõrgepalu mõisa. Kalmed on osaliselt lõhutud.

KIVIKALME — Tsooru k|n „Tuleviku“ kolh. territ., end Vasara talu maa-alal, noore kasemetsa all, end. Palu kõrtsi ligidal, kõrtsist umb. 0,5 km kagu suunas.

KIVIKALME — Tsooru k|n „Tuleviku“ kolhoosi territ., Kõrgepalu mõisa metsas, Oinapalus, umb. 0,75 km Mustjõest ida suunas. Kalme on metsaga täis kasvanud.

KÜLAKALME — Tsooru k|n „Tuleviku“ kolh. territ., end Kala talu männikus, end. Oina veski ligidal, umb. 250 m lõuna pool; Mustjõest umb. 0,75 km ida suunas, mäenõlvakul, kõrgema mäe ja heinamaa vahel.

KALMISTU — Tsooru k|n „Tuleviku“ kolhoosi territ. vana puukiriku alusmüüridest 0,4 km põhja suunas; Mustjõest 0,6 km ida ja end. Oina veskist 0,8 km lõuna suunas, länekallakul, männimetsa ääres.

KIVIKALME — („Kirikuase“ ehk „Kabelimägi“) — Kurenurme k|n „Punalipu“ kolhoosi territ., Majala külas, end. Halli talu maa alal, Lõõdla järve kaldal oleva kingu lõunapoolisel küljel.

KIVIKALME JÄÄNED — Kurenurme k|n „Punalipu“ kolhoosi territ. Hargi külas, end. Hargi nr. 8 talu maa-alal, liivakünkal.

SUUR MÄND — Varstu k|n Tammsaare nim. kolh. territ., Saru-Vana-Roosa maantee ja Saru-Paluküla teelahkmel, end. Puna-Murde talust 100 m ida suunas, Mustjõest umb. 1 km lääne pool. Rahvasuus tuntud Juuda Maie pedaja nime all.

KASVAV TARUPUU (tarupedajas) — (arvatav päritolu aeg: XVIII — XIX sajand) — Haabsaare k|n „Kalevipoja“ kolhoosi territooriumil, Ähijärve Haabsaare külas, end. Ala-Mändiku talu maa-alal, talu ligidal nn. „Tammesaarel“.

KASVAV TARUPUU (tarupedajas) — (arvatav päritolu aeg: XVIII — XIX sajand) — Haabsaare k|n „Kalevipoja“ kolhoosi territooriumil, Haabsaare külas, end. Mäe-Mändiku talu maa-alal, taluhoonest 300—400 m edela suunas, metsaservas.

MATUSEKOHT — (arvatav päritolu aeg: m. a. II aastatuhat) — Mõniste k|n Molotovi nim. kolhoosi territooriumil, Mõniste külas, end. Horsti talu maa-alal, taluhoonest ida suunas 15—20 m; metsastunud karjamaal, põllumaa piiri läheduses; umb. 850 m Valga-Võru maa nteist lõuna suunas, Mõniste koolimajast umb. 1 km kagu suunas.

KOLM KÄÄBAST (arvatav päritolu aeg: m. a. I aastatuhande teine pool) — Varstu k|n. „Uue Etu“ kolhoosi territooriumil, end. Matsi asund., nn. „Krigulipalus“ Rõuge-Mõniste tee ääres, teest loode suunas, Mustjõest ida suunas.

ILLUSTRATSIOONIDE NIMEKIRI

	Lk
1. V. I. Lenin	1
2. Suures Isamaasõjas langenute mälestussammas Antslas	54
3. 1918. a. hukatud revolutsionäride mälestusmärk Rõuge surnuaial	41
4. Endise Sirgu kooli õu Võrus, kus hukati F. Leegen, O. Leegen ja K. Kalmus	41
5. Friedrich Leegen	55
6. Oskar Leegen	58
7. Voldemar Leegen	59
8. Richard Sööde	61
9. Karl Norman	62
10. Peeter Abmets	63
11. Robert Bebris	63
12. Rajooni parim karjatalitaja Alli Hõbesaar	83
13. Eesrindlik seatalitaja Elfriede Armulik	84
14. Rajooni parim kombainer August Tõra	87
15. Mõniste koduloomuuseumi juhataja A. Lepp	153
16. Külalised Läti NSV-st „Edasi“ kolhoosis	92
17. Antsla linna lasteaias	101
18. Pioneerid Uhtjärve kaldal	52
19. Rajooni rahvatantsijate koondrühm esinemas	105
20. Kalastajad Peetri jõel	108
21. Rahvapidu Eesti NSV 17. aastapäeval	64
22. Antsla Rajooni Kultuurimaja	5
23. Antsla Rajooni Kultuurimaja vestibüül	6
24. Antsla Toorlinavabriku tööliselamu	35
25. Pioneeride väljak Antslas	35
26. Uusi hooneid Antsla linna keskuses	67
27. Autode rivi Antslas V. Kingissepa tänaval	69
28. Antsla Toorlinavabrik	91
29. Kohaliku majanduse kombinaadi tellisetehas	92
30. Tänav Varstu töölisasulas	36
31. Varstu MTJ-i uus tööliselamu	36
32. Antsla Põllumajandustehnikumi peahoone	99
33. Antsla Põllumajandustehnikumi ujula	100
34. Suitsutare Mõniste koduloomuuseumis	152
35. Tarbijate kooperatiivi universaalmagasin	96
36. Kolhoosikari koduteel	82
37. „Vabaduse“ kolhoosi kari põllumajandusnäitusel	70
38. „Edasi“ kolhoosi lambakari Uhtjärve kaldal	79
39. Uut tehnikat rajooni põllumajandusnäitusel	70
40. Kohaliku majanduse kombinaadi kindaid	94
41. Kohaliku majanduse kombinaadi pearätte	95
42. Tsooru tellisetehase uut toodangut	75

43.	Drenaažitorude põletusahi	93
44.	Viljamasindamine „Võidulipu“ kolhoosis	76
45.	Mõnistest leitud mämmuti purihammas	153
46.	Hargla rahvarõivaid	153
47.	Etnograafilisi väljapanekuid Mõniste koduloomuuseumis	154
48.	Metsanduse väljapanekuid Mõniste koduloomuuseumis	133
49.	„Edasi“ väljapanekuid vabariiklikul põllumajandusnäitusel	89
50.	Antsla Põllumajandustehnikumi mesila	151
51.	Karula kuplistik Saarjärve ümbruses	120—121
52.	Põhimoreentasandik Kuldre ümbruses	69
53.	Vaade Urvaste ürgorule	29
54.	Vaade Mustjõe ürgorule	118
55.	„Vanapagana jälgedeks“ nimetatud sulglohud Ubahaud	102
56.	ja Tammistlump	124
57.	Liivapaljand Suures Liivakraavis Liiva järve ääres Krabil	124
58.	Devoni lubjakivi paljandid Kalkahjul Peetri jõe ääres	123
59.	Uue-Antsla liivakivi paljand allikatega	126
60.	Peetri jõe org Jaanusel	45
61.	Mustjõgi	125
62.	Ähijärv	30
63.	Ähijärv	111
64.	Uhtjärv	52, 112
65.	Kikkajärv	127
66.	Liiva järv	128
67.	Tamme-Lauri tamm	139
68.	Kõrgepalu mänd	150
69.	Talve-Oti kadakas	126
70.	Tiik Antsla Põllumajandustehnikumi pargis	103
71.	Vaateid Antsla Põllumajandustehnikumi pargist	80
72.	Vaateid Antsla Põllumajandustehnikumi pargist	80
73.	Antsla Põllumajandustehnikumi kalatiigid	46
74.	Urvaste kirik	145
75.	Mõniste talupoja kuju („Mehka“) Mõniste koduloomuuseumi suitsutares	155

KAARDID JA JOONISTUSED

		Lk.
1.	Eesti idaalade kaart XVI sajandist	12
2.	Antsla rajooni turismikaart	136—137
3.	Rajooni lõunaosa matkakaart	141
4.	Rajooni põhjaosa matkakaart	142
5.	Paganamaa kaart	149
6.	Rauaaja leide Urvastest	10
7.	Nõia põletamine Rootsi ajal	14
8.	Relvi saanud punakaartlaste nimekiri	42

S I S U K O R D.

	Lk.
Saateks	7
K. Veri. Ajaloo lehekülgedelt	9
M. Heiberg. * * *	53
Nemad võitlesid nõukogude võimu eest	
Friedrich Leegen	55
Oskar Leegen	58
Ernst Leegen, Voldemar Leegen ja Emma Peterson	59
Richard Sööde	61
Jaan Angerjas	
Karl Norman	62
Peeter Abmets	63
Robert Bebris	
R. P. Keer. Kilde nõukogude tänapäevast	65
L. Urbanik. Põlise põllumaa uus nägu	77
I. Pullman. Sellest, mida siin varem ei olnud	91
V. Lindmäe. Homse päeva ehitajad	99
R. Tõnts. Rajooni kultuurikoldeis	104
L. Rinne. Rahvatraditsioonide jätkajad	106
O. Niinemägi. Antsla rajoonist kogutud rahvaluulet	109
Vaeslapse laul	113
Peigmehe pilkelaul	
Sundijate saatus	
Muistendid ja naljandid	114
Vanasõnad, kõnekäänud ja mõistatused	116
R. Varend. Põhijooni Antsla rajooni geograafiast	117
Rajooni läbivad vabariiklikud matkamarsruudid	135
Matkad Antsla rajooniga tutvumiseks	138
Rajooni vaatamisväärsusi	
Urvaste	143
Marie Heibergi sünnikoht	144
Urvaste kirik	144
Karula kuplistik ja Ähijärv	146
Mustjõgi	146
Vaidva jõgi	147
Peetri jõgi	147
Paganamaa	148
Antsla Põllumajandustehnikum	150
Mõniste koduloomuuseum	152
Rajooni teisi vaatamisväärsusi	156
Illustratsioonide register	157

Tehniline toimetaja V. T a a l
Korrektor J. E l l e n

Ladumisele (käsiladu) antud 26. X 1957. Trükkimisele antud 20. XI 1957. Trüklipoognaid 10.
Arvestuspoognaid 11,45. Trükiarv 2900. MB — 08412. Tellimise nr. 540. Kliised valmistatud
trükikodades „Kommunist“ Tallinnas ja „Tartu Kommunist“ Tartus.
Trüklitud trükikojas nr. 47 Antslas, Nõukogude 26.

Hind rbl. 7.—

В одном районе

Отрывки из истории революционного движения и советского сегодня Антслаского района.
На эстонском языке

Худ. оформление П. Рээвээр

Издание районной газеты „Колхоози Элу“, Антсла, Ньюкогуде 26 Эст. ССР

Hind rbl. 7.-

A
21875

10082149